

VANHEMMUUDEN KATEGORIAT MIELENTERVEYDEN HÄIRIÖÖN SAIRASTUNEIDEN
VANHEMPIEN TOIMEENTULO-ONGELMIA KOSKEVASSA PUHEESSA

VIRVA KARTTUNEN

Tampereen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Sosiaalityön ammatillinen

lissensiaatintutkimus

Marginalisaatiokysymysten

sosiaalityön erikoisala

Lokakuu 2018

TIIVISTELMÄ

Tampereen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

KARTTUNEN, VIRVA

Vanhemmuuden kategoriat mielenterveyden häiriöön sairastuneiden vanhempien toimeentulo-ongelmia koskevassa puheessa

Ammatillinen lisensiaatintutkimus, 106 sivua, 2 liitesivua

Sosiaalityö / Marginalisaatiokysymysten sosiaalityön erikoisala

Ohjaajat: Arja Jokinen, sosiaalityön yliopistonlehtori ja Irene Roivainen, sosiaalityön professori

Lokakuu 2018

Tässä tutkimuksessa selvitetään mielenterveyden häiriöön sairastuneiden vanhempien kokemuksia toimeentulo-ongelmista. Tutkimuksen teoreettisena viitekehyksenä on köyhyystutkimus. Tutkimuksen aineisto koostuu länsisuomalaisen kaupungin mielenterveys- ja päihdepalvelujen yksikön kahdeksan potilaan haastatteluista. Haastattelut on toteutettu teemahaastatteluna.

Tutkimus on laadullinen tutkimus. Koska tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita siitä, mitä kokemuksia ja miten haastateltavat tuovat esille, kiinnittyy tutkimus sosiaalisen konstruktionismin teoreettiseen viitekehykseen. Tutkimuskysymyksinä tutkimuksessa ovat: Mitä ja miten mielenterveyden häiriöön sairastuneet vanhemmat kertovat toimeentulo-ongelmiin liittyvistä kokemuksistaan? Millaisia vanhemmuuden kategorioita he puhuessaan rakentavat?

Aineisto on analysoitu kategorianalyysin avulla. Aineistosta nousee kuusi vanhemmuuden kategoriaa: 1) tilanteen uhriksi joutunut vanhempi, 2) avun saamisesta neuvotteleva vanhempi, 3) vastuullinen, lapsen turvallisen arjen mahdollistava vanhempi, 4) avun hakemisessa torjuttu vanhempi, 5) häpeää ja arvottomuutta kokeva vanhempi ja 6) otteensa menettävä vanhempi.

Tutkimuksen johtopäätöksenä todetaan, että vastuullisen, lapsen turvallisen arjen mahdollistavan vanhemman kategorijäsenyys tarjoaa vanhemmille mahdollisuuden toimijuuden ylläpitämiselle sekä jatkuvuuden tunteen rakentamiselle ja ylläpitämiselle. Merkille pantavaa on kuitenkin myös esille nousevien häpeän ja arvottomuuden tunteiden vahva läsnäolo vanhempien kokemuksissa. Otteensa menettävän vanhemman kategoriassa esille nousevat myös luovuttamista kuvaavat ajatukset. Nämä ovat kuvauksia tilanteista, joissa yksilön resilienssi voi pettää.

Mielenterveyden häiriön ja köyhyyden negatiivinen vuorovaikutuksen kehä on selkeästi havaittavissa vanhempien kertomuksissa. Vanhemmat näyttäisivät kuitenkin jäävän usein yksin köyhyyden aiheuttaman tunnekuorman, erityisesti häpeän ja arvottomuuden tunteiden kanssa.

Vanhempien puheissa toimeentulo-ongelmiin apua tarjoavat viranomaistahot näyttäytyvät usein sellaisina, etteivät ne kykene luomaan yhteyttä vanhempien maailmaan tilanteessa, jossa toimintakyky on mielenterveyden häiriön ja taloushuolien vuoksi alentunut. Vanhemmat tuovat esille halukkuuttaan ymmärtää auttamisjärjestelmän todellisuutta ja osoittavat näin kykynsä tulla sitä vastaan. Heidän puheissaan nousee kuitenkin vahvasti esille se, ettei heillä ole välttämättä käytössään areenoita, joissa he saisivat riittävässä laajuudessa kuvattua tilannettaan sosiaalityön ammattilaisille.

Avainsanat: mielenterveyden häiriö, köyhyys, toimeentulo-ongelmat, häpeä, resilienssi, vanhemmuus, kategorianalyysi

ABSTRACT

University of Tampere

Faculty of Social Sciences

KARTTUNEN, VIRVA

The Categories of Parenthood in Speech about Income Problems among Parents with a Mental Disorder

Professional licentiate thesis, 106 pages; 2 appendix pages

Social Work / Specialisation in Social Work Concerning Marginalisation Issues

Supervisors: Arja Jokinen, Senior Lecturer of Social Work, and Irene Roivainen, Professor of Social Work

October 2018

This study examines the experiences of income problems among parents with a mental disorder. The theoretical framework for the study is poverty research. The data of the study consists of interviews with eight patients at the mental health and substance abuse care services unit in a town in Western Finland. The interviews have been conducted as theme interviews.

The study is a qualitative study. Because the interest in the study lies in what experiences the interviewees introduce and how they introduce them, the study is placed in the theoretical framework of social constructionism. The study questions in the study are the following: What and how do parents with a mental disorder tell about their experiences related to income problems? What kind of categories of parenthood do they construct in their speech?

The data was analysed with the help of category analysis. Six categories of parenthood emerged from the data: 1) a parent who has become a victim in the situation, 2) a parent who negotiates about getting assistance, 3) a responsible parent who enables a safe everyday life for the child, 4) a parent who has been rejected when seeking assistance, 5) a parent who experiences shame and worthlessness, and 6) a parent who is losing their ability to cope.

The conclusion of the study is that a membership in the category of a responsible parent who enables a safe everyday life for the child, provides parents with a chance to maintain agency and to construct and maintain a sense of continuity. What is also noteworthy, however, is the strong presence of feelings of shame and worthlessness in the experiences of parents, and, in the category of a parent who is losing their ability to cope, thoughts about giving up. These are accounts of situations where the individual's resilience may fail.

In the parents' accounts, a negative cycle in the interplay between a mental disorder and poverty can be clearly identified. However, parents often appear to be left alone with the emotional burden caused by poverty, especially with the feelings of shame and worthlessness.

In the speech of parents, the authorities who provide assistance in income problems are often displayed as unable to build a connection to the parents' world in a situation where the capacity has decreased due to a mental disorder and economic woes. Parents bring forward their willingness to understand the reality of the assistance system, thus showing their ability to move to its direction. What emerges strongly in their speech, however, is that they do not necessarily have access to arenas in which they would have the chance to describe their situation to social work professionals to an adequate extent.

Keywords: mental disorder, poverty, income problems, shame, resilience, parenthood, category analysis

Sisällysluettelo

TIIVISTELMÄ

ABSTRACT

1. JOHDANTO	1
2. MIELENTERVEYDEN HÄIRIÖ JA TOIMEENTULO-ONGELMAT	3
2.1 Mielenterveys ja resilienssi	3
2.2 Mielenterveyden häiriön ilmeneminen perheen arjessa	5
2.3 Mielenterveyden häiriö ja toimeentulo-ongelmat hyvinvoinnin uhkana	7
3. KÖYHYYDEN KOKEMUKSET	12
3.1 Köyhyyden määrittelyä	12
3.2 Köyhyys ja toimijuus	15
3.3 Mielenterveyden häiriö ja köyhyys – negatiivisen vuorovaikutuksen kehä	17
3.4 Köyhyyden heijastuminen vanhemmuuteen ja lapsiin	18
3.5 Köyhyyden häpeä	22
4. TUTKIMUSASETELMA	25
4.1 Tutkimuskysymys ja metodologiset valinnat	25
4.2 Analyysimenetelmänä kategorianalyysi	27
4.3 Aineiston kuvaus ja aineiston keruumenetelmä	32
4.4 Tutkijan rooli	34
4.5 Eettiset kysymykset	35
4.6 Analyysin eteneminen	38
5. VANHEMMUUDEN KATEGORIAMIELENTERVEYDEN HÄIRIÖÖN SAIRASTUNEIDEN VANHEMPIEN TOIMEENTULO-ONGELMIA KOSKEVASSA PUHEESSA.....	42
5.1 Tilanteen uhriksi joutunut vanhempi	42
5.2 Avun saamisesta neuvotteleva vanhempi	47
5.3 Vastuullinen, lapsen turvallisen arjen mahdollistava vanhempi	55
5.4 Avun hakemisessa torjuttu vanhempi	61
5.5 Häpeää ja arvottomuutta kokeva vanhempi	66
5.6 Otteensa menettävä vanhempi	71
6. TUTKIMUSTULOSTEN YHTEENVETO JA LOPPUPÄÄTELMÄT	76
6.1 Yhteenveto kategorioista	76
6.2 Mielenterveyden häiriön ja köyhyyden negatiivisen kehän tunnistaminen sosiaalityössä	79
6.3 Vanhempien tuen tarpeen tunnistaminen	83
7. POHDINTA.....	90

LÄHDELUETTELO	94
LIITTEET	107

Taulukkoluettelo

Taulukko 1 Vanhemmuuden kategorioiden muodostaminen aineistosta.....	40
--	----

Kuvioluettelo

Kuvio 1	Mielenterveyden häiriön ja köyhyyden negatiivisen vuorovaikutuksen kehä.....	80
Kuvio 2	Asiakkaan avun hakeminen toimeentulo-ongelmiin, siihen liittyvä häpeän tunne ja avun saamisen kokemus sekä sosiaalityön rooli.....	84

1. JOHDANTO

Olin tekemässä tutkimukseni haastattelujen analysointia, kun uutisissa kerrottiin brittiläisen ohjaajan Ken Loachin saaneen Kultaisen palmun palkinnon Cannesin elokuvajuhlilla elokuvastaan *I, Daniel Blake*. Elokuva kertoo puuseppä Danielista, joka on juuri kotiutunut sairaalasta saatuaan sydänkohtauksen. Lääkäri on todennut Danielin työkyvyttömäksi, mutta siitä huolimatta hän joutuu hakemaan työttömyyskorvausta. Tästä käynnistyy pitkä virastoissa asioimisen ja hakemusten täyttämisen prosessi, joka vie Danielilta kaiken ajan ja voimat. Sosiaalitoimiston jonossa Daniel tutustuu yksinhuoltajaäitiin, jonka ahdinko näyttäytyy Danielille vielä omaansakin suurempana. Äiti itse tinkii omasta ruuastaan saadakseen lapsilleen ruokaa, ruokajonossa äiti syö salaa säilykepurkin lientä pysyäkseen tolzillaan. Aamulehden (Lähde, 2016) haastattelussa Ken Loach toteaa: ”Jos olet köyhä, sen kerrotaan olevan sinun vikasi. Ja jos sinulla ei ole töitä, sen kerrotaan olevan sinun vikasi. Tämä siitä huolimatta, ettei töitä yksinkertaisesti ole, koska koko Eurooppa on massatyöttömyyden kourissa” ja jatkaa myöhemmin: ”Olisimme voineet tehdä elokuvasta paljon lohduttomammankin. Päähenkilö olisi voinut olla esimerkiksi mielenterveyspotilas tai vammainen, joiden arvioidaan kärsineen valtion leikkauksista kuusi kertaa muuta väestöä enemmän”. Elokuvan nähtyäni totesin sen olevan kuvaus myös Suomesta. Se on tarina kohtuuttomuuden ja kohtaamattomuuden tilanteista, joista asiakkaamme meille sosiaalityön ammattilaisille kertovat.

Työssäni mielenterveys- ja päihdepalvelujen sosiaalityöntekijänä olen tavannut paljon perheitä ja keskustellut perheenjäsenten kanssa heidän kokemuksistaan perheen yhden jäsenen eli vanhemman psyykkiseen sairauteen liittyen. Työssäni olen huomannut toimeentulo-ongelmien koskettavan monia mielenterveyspotilaita ja heidän perheitään. Joillakin vanhemmilla vaikea taloudellinen tilanne on voinut jatkua jo vuosia ennen hoitoon hakeutumista. Selvittellessäni yhdessä vanhemman kanssa hänen sosiaalietausasioitaan on voinut käydä ilmi, ettei vanhemmalla ole ollut varaa kustantaa itselleen sellaista hoitoa kuin on suunniteltu: lääkkeet ovat jääneet ostamatta ja hoitojaksot keskeytyneet. Sen lisäksi, ettei vanhemmalla ole ollut varaa hoitoon, ei hänellä myöskään ole ollut voimavaroja selvittää raha- ja etuusasioitaan.

Työni kautta olen pystynyt tarkastelemaan vanhempien kokemusten ohella myös lasten kokemuksia perheen toimeentulo-ongelmista yhdistettynä vanhemman psyykkiseen sairauteen. Perhetapaamisissa on tullut esille, kuinka vanhemmat ovat huolissaan sairauden ja taloushuolien vaikutuksista lasten

elämään. Lasten tapaamisissa puolestaan on ollut havaittavissa, kuinka myös lapset usein kantavat huolta vanhemman sairaudesta ja perheen raha-asioista. Lapset ovat esimerkiksi kertoneet, etteivät kerro vanhemmilleen harrastustoiveistaan, koska he tietävät, ettei vanhemmilla ole rahaa toiveita toteuttaa eivätkä lapset näin halua entisestään pahoittaa masentuneen vanhemman mieltä. Näiden tapaamisten pohjalta mielessäni on herännyt kysymys siitä, miten näitä perheitä voitaisiin nykyistä paremmin tukea, miten heidän kokemuksensa monella tapaa kuormittuneesta elämäntilanteesta saataisiin kuuluviin? Millaisia ovat näiden vanhempien kokemukset, kun he kamppailevat sekä toimeentulonsa että terveytensä puolesta? Nouseeko heidän kokemuksistaan esille sama viesti, minkä elokuvaohjaaja Loach haluaa välittää sosiaaliviranomaisille: silmätasoinen läsnäolo ja lähimmäisyys, joka saisi autettavatkin tuntemaan itsensä ihmisiksi ja kunnioitetuiksi kansalaisiksi, mutta jonka julkituomiseen heillä itsellään ei ole voimia? Näiden kokemusten sanallistaminen kuvan ja tekstin keinoin on eriarvoistuvassa maailmassamme entistäkin tärkeämpää, siksi olen tähän tutkimusaiheeseen tarttunut. Tavoitteenani tässä tutkimuksessa on saada esille vanhempien selviytymiskeinoja ja edellytyksiä pärjäämiselle pitkään jatkuneessa kuormittuneessa elämäntilanteessa ja hyödyntää näin saatua vanhempien kokemuksiin perustavaa tietoa sosiaalityön kehittämisessä.

Tutkimukseni paikantuu mielenterveyden häiriön ja toimeentulo-ongelmien välisen suhteen tarkasteluun sekä niiden ilmenemiseen perheen arjessa ja erityisesti vanhemmuudessa. Tutkimukseni alussa (luku 2) määrittelen tutkimuksen keskeisiä käsitteitä. Sen jälkeen käyn läpi mielenterveyden häiriön ilmenemistä perheen arjessa käsittelevää aiempaa tutkimusta ja tarkastelen lyhyesti mielenterveyden häiriö ja toimeentulo-ongelmien merkitystä hyvinvoinnin kannalta. Köyhyyden ja mielenterveyden häiriön välistä suhdetta tarkastelen lähemmin seuraavassa köyhyyden kokemuksia käsittelevässä luvussa (luku 3). Tutkimuksen teoreettisena viitekehyksenä olevan köyhyystutkimuksen olen rajannut tutkimuksessani köyhyyden kokemuksia käsittelevään tutkimukseen. Köyhyyden kokemuksia lähestyn erityisesti lapsiperheköyhyyden ja vanhemmuuden näkökulmasta ja tarkennan näkökulmaa edelleen köyhyyden ja toimijuuden sekä köyhyyden aiheuttamaa häpeän tunnetta käsittelevään tutkimukseen. Tutkimuksen empiirisessä osassa (luku 4) kuvaan tutkimuksen metodologisia valintoja ja tutkimuksen toteuttamista. Tutkimuksen analyysimenetelmänä olen käyttänyt kategoria-analyysia. Analyysin tuloksena syntyneitä kategorioita ja niiden muodostumista kuvaan luvussa 5. Tutkimustulosten yhteenveto ja loppupäätelmät esittelen luvussa 6 ja tutkimukseen liittyviä pohdintojani käyn läpi luvussa 7.

2. MIELENTERVEYDEN HÄIRIÖ JA TOIMEENTULO-ONGELMAT

2.1 Mielenterveys ja resilienssi

Mielenterveys voidaan nähdä psyykkisiä toimintoja ylläpitävänä voimavarana, jota kaiken aikaa sekä käytämme että keräämme ja jonka avulla ohjaamme elämäämme (Lehtonen & Lönnqvist 2010, 26). Maailman terveysjärjestö WHO:n (2013) määritelmän mukaan mielenterveys on hyvinvoinnin tila, jossa ihminen pystyy näkemään omat kykynsä sekä kohtaamaan ja selviytymään elämään kuuluvien normaalien haasteiden kanssa sekä kykenee työskentelemään ja ottamaan osaa yhteisönsä toimintaan. Mielenterveyteen vaikuttavat monet eri tekijät niin yksilö-, yhteisö- kuin yhteiskunnallisellakin tasolla. Hyvän mielenterveyden tunnusmerkkeinä voidaan pitää yksilön vuorovaikutustaitoja, tunnetaitoja, ongelmanratkaisutaitoja ja elämäntaitoja. Yhteiskunnassa vallitsevat arvot ja asenteet myös omalta osaltaan luovat edellytyksiä hyvälle mielenterveydelle. Esimerkkinä tästä voisi mainita tasa-arvoa, suvaitsevaisuutta ja turvallisuuden tunnetta edistävät ja tukevat toimet. Tärkeä merkitys on myös sillä, että yksilö pystyy säilyttämään todellisuudentajunsa vaikeissakin elämäntilanteissa ja stressin keskellä. Hyvää mielenterveyttä voi luonnehtia eräänlainen psyykkinen kimmoisuus ja kyky suojautua haitallisilta tekijöiltä vaikeissakin olosuhteissa. (Lehtonen & Lönnqvist 2010, 28.)

Puhuttaessa yksilön psyykkisestä kimmoisuudesta ja kyvykkyydestä saavuttaa myönteisiä lopputuloksia ja säilyttää toimintakykynsä sellaisissa elämäntilanteissa ja -oloissa, joissa tavallisesti olisi odotettavissa juuri jotain päinvastaista käytetään usein käsitettä resilienssi (mm. Earvolino-Ramirez 2007; Walsh 2016). Resilienssin menettämiseen puolestaan voivat vaikuttaa erilaiset vastoinkäymiset, kuten avioero, läheisen kuolema tai työpaikan menetys, joilla voi olla pysyvä vaikutus vastoinkäymisen kohdanneen ihmisen toimintakykyyn. (Saari & Meriluoto & Behm 2017, 295; ks. myös Keck & Sakdapolrak 2013.)

Resilienssi-käsitteen juuret ovat varhaisessa psykiatrisessa tutkimuskirjallisuudessa, jossa on tutkittu lapsia, jotka näyttivät pysyvän haavoittumattomina epäsuotuisissa elämäntilanteissa. Earvolino-Ramirez (2007) viittaa Wernerin ja Smithin tutkimukseen (1982), jossa tutkittiin lapsia, jotka elivät köyhyydessä tai muutoin haavoittavissa olosuhteissa (vanhempien ero, alkoholismi tai psyykkinen sairaus). Näistä lapsista noin kaksikolmasosa kohtasi aikuisuudessaan vakavia ongelmia. Toinen osa tutkittavista eli yksikolmasosa lapsista puolestaan kasvoi pärjääviksi, pystyviksi ja huolehtiviksi

aikuisiksi. Ilmeinen kysymys olikin, miksi näin tapahtui? Ne tekijät, jotka tutkijoiden mukaan olivat yhteisiä kaikille ”resilienteille” yksilöille lapsuusaikana ja kuluneiden vuosien aikana, tulivat tunnetuiksi suojaavina tekijöinä. Earvolino-Ramirez korostaa, että on tärkeää muistaa suojaavien tekijöiden olevan kontekstuaalisia, situationaalisia ja yksilöllisiä ja johtavan erilaisiin lopputulemiin. Suojaavat tekijät, jotka ovat hyödyllisiä yhdelle yksilölle eivät ole sitä välttämättä toiselle. Lisäksi samat suojaavat tekijät, jotka johtivat suotuisaan lopputulemaan yksilölle jossain tilanteessa, eivät välttämättä johda suotuisaan lopputulemaan saman yksilön kohdalla jossain toisessa tilanteessa. (Johnson & Wiechelt 2004; ref. Earvolino-Ramirez 2007, 75.)

Ajan mittaan termi ”haavoittumaton” on korvautunut käsitteellä ”resilienssi”. Earvolino-Ramirezin mukaan vastoinikäymisten kokemusten ja resilienssin välillä on tiivis syy-seuraussuhde. Tällä hän tarkoittaa sitä, että resilienssin kehittymisen ehtona on vastoinikäymisen kokemus, elämässä kohdattu haaste tai muu hajottava tekijä. Olennaista resilienssiin liittyen on, että yksilö saa kokemuksen vaikeuksista selviytymisestä. Resilienssiin sisältyvinä tekijöinä Earvolino-Ramirez on määritellyt ensinnäkin yksilön tunteen elämän merkityksellisyydestä sekä tunteen itsemääräämisoikeuden säilyttämisestä riippumatta siitä, millaisia vastoinikäymisiä hän joutuu kohtaamaan. Muina resilienssiin sisältyvinä tekijöinä Earvolino-Ramirez mainitsee myönteiset ihmissuhteet ja sosiaalisen tuen. Näihin liittyen Earvolino-Ramirez korostaa lapselle olevan erityisen tärkeää, että hänellä on vähintään yksi merkityksellinen ja turvallinen aikuissuhde. Joustavuus ja huumorintaju ovat myös keskeisiä resilienssiin sisältyviä tekijöitä. Joustavuudella Earvolino-Ramirez tarkoittaa yksilön sopeutumis- ja yhteistyökykyä sekä suvaitsevuutta. Huumorintaju puolestaan auttaa tasoittamaan ja kohtuullistamaan intensiivisiä tunnereaktioita. Tärkeänä resilienssiin sisältyvänä tekijänä Earvolino-Ramirez näkee myös yksilön itsetunnon ja minäpystyvyyden. (Earvolino-Ramirez 2007, 73, 76-78.)

Yksilön selviytymisen ja resilienssin lisäksi puhutaan myös perheiden selviytymisestä ja perhe-resilienssistä. Kuten yksilötason resilienssiä tutkittaessa, myös perhe-resilienssiin liittyvässä tutkimuksessa on pyritty selvittämään, miksi jotkut perheet selviytyvät vaikeista elämäntilanteista ja toiset eivät. Perhe-resilienssi voidaan määritellä perheen kapasiteetiksi, toimivaksi järjestelmäksi kestää ja palautua stressaavista elämän muutoksista vahvistuneempana ja kekseliäämpänä (Walsh, 2016). Walshin mukaan perheen resilienssin vahvistamisen kannalta keskeiset toiminnan alueet ovat uskomusjärjestelmät (esimerkiksi merkityksen antaminen vastoinikäymiselle, myönteinen asennoituminen), organisationaaliset mallit (esimerkiksi yhteisöllisyys, keskinäinen tuki, joustavuus, sosiaaliset ja taloudelliset resurssit) sekä kommunikaatio/ongelmanratkaisuprosessit (esimerkiksi

selkeä ja avoin tunteiden ilmaisu, yhteinen ongelman ratkaisu). Voidaankin todeta, että myönteinen muutos yksilön ja perheen tilanteessa on mahdollista, kun ihmisellä on kokemus vaikeuksista selviytymisestä sekä riittävästi taloudellisia ja sosiaalisia voimavaroja kammata itsensä eteenpäin. Vastavuoroiset ihmissuhteet ja se, millaiseksi yksilö kokee asemansa ja tilansa yhteiskunnassa, ovat myös olennaisia yksilön selviytymisen kannalta. (Isola, Turunen, Hänninen, Karjalainen & Hiilamo 2015, 22; Isola, Turunen & Hiilamo 2016.)

Resilienssin käsite tuo tähän tutkimukseen näkökulman mielenterveyden häiriön ja toimeentulo-ongelmien kanssa kamppailevien vanhempien selviytymiskeinojen hahmottamiselle. Resilienssi tarjoaa näkökulman selviytymiskeinojen tarkastelulle laajemmin kuin pelkästään yksilön ominaisuutena tai persoonallisuuden piirteenä. Tähän tutkimukseen haastatellut vanhemmat ovat monet tilanteessa, jossa heidän on pakko selvitä, ei ainoastaan itsensä, vaan myös lastensa vuoksi, mutta jossa samalla monet tekijät ovat vaikuttaneet siihen, että heidän toimintakykynsä on heikentynyt. Miten heidän resilienssinsä säilyy tai millaisissa tilanteissa se ehkä menetetään?

2.2 Mielenterveyden häiriön ilmeneminen perheen arjessa

Mielenterveyden häiriöiden tarkka määrittäminen on vaikeaa tai osin jopa mahdotonta, koska monet mielen oireet ovat ajoittaisina myös osa tavallista elämää. Mielenterveyden häiriöstä voidaan sanoa olevan kyse silloin, kun henkilön mieliala, tunteet, ajatukset tai käytös haittaavat toimintakykyä, ihmissuhteita tai aiheuttavat kärsimystä. (esim. Terveyskirjasto; ks. myös Lönnqvist 2010, 47-71.) Mielenterveyden häiriön käsitteellä tarkoitan tässä tutkimuksessa kaikkia niitä mielenterveyden häiriöitä, joita haastateltavat nostavat esiin. Näitä häiriöitä ovat masennus, kaksisuuntainen mielialahäiriö, ahdistuneisuushäiriö, paniikkihäiriö, sosiaalisten tilanteiden pelko, yleistynyt ahdistuneisuus, pakko-oireinen häiriö sekä persoonallisuushäiriöt.

Psykiatrinen hoitojärjestelmä on muuttunut avohoitokeskeisemmäksi ja hoitajaksot sairaaloissa ovat lyhentyneet. Perheellisten potilaiden osalta tämä muutos on aiheuttanut muutoksia perheenjäsenten rooliin muun muassa siten, että perheiden vastuu sairastuneen hoidosta ja arjen rutiinien sujumisesta on entisestään lisääntynyt. (Stengård 2005.) Perheenjäsenten huomioiminen ja heidän jaksamisensa tukeminen onkin tärkeä osa psyykkisesti sairastuneen hoitoa. Hoitojärjestelmältä tämä edellyttää tietoa ja ymmärrystä vanhemman psyykkisen sairauden vaikutuksesta vanhemmuuteen ja sen myötä lasten arkeen. Solantauksen ja Paavosen (2009) mukaan vanhemman diagnoosilla ei näyttäisi olevan

ratkaisevaa merkitystä lasten kehityksen kannalta, vaan olennaisempaa olisi kiinnittää huomiota siihen, millaisia seuraamuksia mielenterveyden häiriöllä on vanhemman ja perheen toiminta- ja vuorovaikutuskykyyn. (Emt. 1839-1840).

Mielenterveyspotilaiden omaisten hyvinvointia käsittelevässä tutkimuksessaan Markku Nyman ja Eija Stengård (2001) totesivat puolisoilla olevan selkeä riski sairastua masennukseen myös itse. Osasyynä tähän oli se, että puoliset eivät kokeneet saaneensa sairastuneelta puolisoltaan tukea, joka olisi ollut heidän hyvinvointinsa ja jaksamisensa kannalta tärkeää. (Emt. 48, 74.)

Rita Jähi (2004) puolestaan on tutkinut vanhemman psyykkisen sairauden lapsuudessaan kokeneita aikuisia. Tutkimukseen osallistuneiden kokemuksissa välittyi muun muassa, kuinka perhe voi olla ymmällään ja hämmentynyt huomattaessaan muutokset läheisen käyttäytymisessä. Muutosta voi olla vaikea ymmärtää ja syytä saatetaan hakea omasta käyttäytymisestä. Jähin mukaan vaikeinta omaiselle voi olla sovittaa yhteen voimakkaat ja vastakkaiset tunteet, kiintymys, viha, mielihaha, toivo, pelko, pettymys ja suru. Myös ristiriita perheen muiden jäsenten ja sairastuneen tarpeiden välillä voi olla perheenjäsenille kuluttavaa. Jos sairastumiseen liittyy vaikeuksia sopeutua tavanomaisiin sosiaalisiin sääntöihin, voi se puolestaan herättää omaisissa negatiivisia tunteita, suuttumusta, pettymystä ja kärsimättömyyttä. Sairauden kulkukaan ei aina ole hallittavissa ja sen vuoksi myös omaisen oman elämän hallinta kärsii. Elämä on kaoottista ja katkelmallista, jatkuvaa epävarmuutta. Jähi toteaa myös, kuinka sairastuneen perheenjäsenen voi olla vaikeaa kantaa yhteistä vastuuta perheen arjen sujumisesta tai taloudesta. Arjen asioista huolehtiminen voi kaatua terveelle puolisolalle tai – yllättävän usein – lapsille. (Jähi 2004, 31-35.)

Työssäni olen usein huomannut, että vanhemmat haluavat suojella lapsiaan sairastumisensa aiheuttamilta huolilta ja siksi on tavallista, että vanhempi ei kerro psyykkisestä sairaudestaan lapselle. Toisaalta vanhemman on vaikea puhua sairaudestaan lapsen kanssa, jos hän ei itsekään vielä tiedä ja ymmärrä, mistä hänen sairaudessaan on kysymys. Tällainen hämillään ja varuillaan olo välittyy usein perheenjäsenten tapaamisissa. Taustalla voi olla epätietoisuuden tunteiden lisäksi myös häpeää ja pelkoa siitä, että vanhempi kuormittaa ja huolestuttaa lastaan kertomalla sairaudestaan. Lasten tapaamisissa puolestaan on käynyt ilmi, kuinka tarkkanäköisiä ja -kuuloisia lapset kuitenkin ovat. Lasten taipumus rakentaa selitys asioille, joita kukaan muu ei heille selitä, nousee usein esille lasten tapaamisissa. Näin vanhemman sairaudesta voi syntyä lapselle väärinkäsityksiä sekä turhia pelkoja ja syyllisyydentunteita.

Tytti Solantaus (2001) on tutkinut vanhemman psyykkisen sairauden vaikutusta perheen ja lasten elämään. Lapselle kiintymys hänen ja vanhemman välillä on merkityksellistä, sillä siihen liittyy kokemus läheisyydestä ja keskinäisestä ymmärryksestä. Tutkimuksessaan Solantaus nostaa esille lapsen herkkyyden vaistota vanhemman psyykkinen tuska ja kuinka se vaikuttaa lapsen tapaan olla suhteessa vanhempaisa. Lapsi saattaa esimerkiksi tehdä kaikkensa, jotta saisi vanhemman huomion silloinkin, kun vanhempi ei sairaudestaan johtuen kykene olemaan psyykkisesti läsnä vuorovaikutustilanteissa. Solantauksen mukaan tämä ilmenee usein niin, että lapsi virittää itsensä samalle aaltopituudelle vanhemman kanssa. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että lapsi mukautuu vanhemman masentuneeseen mielialaan ja toiminnan tasoon. Lapsen käyttäytyminen voi myös muuttua vähemmän vaativaksi. (Solantaus 2001, 38-40.) Vastaavasti lapselle voi olla erittäin hämmentävää elää esimerkiksi narsistisesti häiriintyneen vanhemman kanssa, joka on ”terveen fasadin” takana (Chase 1999,13). Lapsi voi tuntea, että vanhemman käyttäytymisessä ja puheissa voi olla jotain outoa ja jopa pelottavaakin, mutta vanhempi ei ole hänen silmissään sairastunut. Narsistisesti häiriintynyt vanhempi ei näe omassa käytöksessään mitään häiriöllistä eikä siten myöskään hae apua. Tällaisessa perhetilanteessa eläminen on lapsen kehityksen kannalta vahingollista, sillä narsistisessa parentifikaatiossa lapsi usein omaksuu vanhemman omat toiveet ja alkaa toteuttaa niitä. Lapsi alkaa elää toisen elämää pysyäkseen yhteydessä vanhempaisa, joka on esimerkiksi täysin omien menetystensä vallassa. Lapsi oppii kameleonttimaisen tavan olla ihmissuhteissa: uhraa itsensä saadakseen muiden hyväksynnän. (Wells & Jones, 1999,118.)

Mielenterveyspalveluissa sosiaalityötä tehdään myös perheiden kanssa. Psyykkisesti sairastuneen potilaan perhetapaamisissa selvitetään muun muassa, miten vanhemman sairastuminen on lisännyt puolison ja lasten vastuunottoa perheissä eli millä tavoin perheenjäsenten roolit ovat voineet muuttua sairastumisen myötä. Tavoitteena on tukea perheen ja yksilön hyvinvointia parantamalla heidän kykyjään ratkaista elämän ongelmatilanteita ja löytää keinoja perheen resilienssin vahvistamiseen.

2.3 Mielenterveyden häiriö ja toimeentulo-ongelmat hyvinvoinnin uhkana

Hyvinvoinnilla voidaan viitata sekä yhteisötason että yksilölliseen hyvinvointiin. Hyvinvoinnin ulottuvuuksina voivat olla elinolot, terveys, toimintakyky, yksilön sijoittuminen yhteiskuntaan sekä hänen kykynsä ja motivaationsa toimia yhteisöissä. Hyvinvoinnista puhuttaessa sivutaan usein myös

sellaisia asioita kuten onni, mielenterveys, elämänhallinta, toimeentulo, turvallisuus ja oikeudenmukaisuus. (Suoninen & Pirttilä-Backman & Lahikainen & Ahokas 2011, 291.)

Ihmisten käsitykset ja uskomukset tulevasta elämästä vaikuttavat merkittävästi psyykkiseen hyvinvointiin. Yhtenä tulevaisuuden uskoa horjuttavana tekijänä voi olla taloudellinen epävarmuus niin yksilöllisellä kuin yhteiskunnallisellakin tasolla. Kontula, Viinamäki ja Koskela (1998) tutkivat 1990-luvun alun lamavuosien vaikutusta ihmisten terveyteen. Tutkimuksen mukaan psyykkisen terveyden suhteen laman välittömät vaikutukset olivat selvempiä ja syvällekkäyvämpiä kuin somaattisessa terveydessä. Tutkimuksessa todettiin myös, että naiset ilmaisivat laman jälkeen enemmän psyykkisiä paineita kuin miehet. Työttömyyden todettiin aiheuttaneen äideille masentuneisuutta, joka ilmeni osaltaan lapsiin kohdistuvan rankaisu-uhan kasvuna. Tämä puolestaan vaikutti lasten kognitiiviseen uupumukseen ja masennusoireisiin. Lapset, jotka kokivat perheensä olevan vakavissa taloudellisissa ongelmissa, olivat ahdistuneempia, uupuneempia ja heillä oli huonompi itsetunto. (Kontula, Viinamäki & Koskela 1998, 98-110,128.)

Kontula ym. (1998) nostavat esille myös vanhempien välisten ristiriitojen kielteiset heijastukset vanhempien ja lasten suhteisiin. Perheen kokemat taloudelliset paineet olivat suorassa yhteydessä vanhempien ja lasten riitoihin rahasta ja epäsuorasti vanhempien masentuneisuuden ja vihamieliseen vuorovaikutukseen avioliitossa. Tämä lisäsi lasten riskiä kokea sekä sisäänpäin (kuten ahdistuneisuutta) että ulospäin suuntautuvia (kuten vihamielisyyttä) oireita. Merkille pantavaa taloudellisten ongelmien ja perheenjäsenten psyykkisen kuormittavuuden suhteen on myös se, että tilanteen jatkuessa pitkään, perheessä ei aina sairastukaan stressaantunut aikuinen vaan lapsi tai nuori. (Kontula ym. 1998, 127, 211.)

Sairastuminen aiheuttaa riskin yksilön taloudelliselle hyvinvoinnille ja pahimmillaan se voi pudottaa pienimmille sosiaalietuuksille. Isolan ym. (2015, 18) mukaan sairaudet kaventavat entisestään yksilön toimintatilaa, jolloin ylös ponnistaminen voi olla hyvin vaikeaa. Sairaiden taloudelliset ongelmat ovat lisääntyneet Suomessa 1990-luvulta lähtien. Terveystieteiden tutkimuskeskityksen sosiaalityöntekijät kohtaavat työssään usein asiakkaita, jotka kertovat joutuvansa turvautumaan toimeentulotukeen tai yksityishenkilöiden apuun sairaus- ja lääkekuluista selviytyäkseen. (Kinnunen 2009, 212-213; Metteri 2004, 44-45.) SOSTEn¹ teettämässä selvityksessä tarkasteltiin keskeisten sosiaaliturvaetuuksien ja niiden verotuksen sekä laajemminkin pienituloisten väestöryhmien

¹ SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry

toimeentulon kehitystä vuosina 2012-2018. Ajanjaksolla 2012-2015 sosiaalietuuksiin tehdyt muutokset helpottivat pienituloisten asemaa. Vuoden 2015 jälkeen tehdyillä muutoksilla vaikutukset ovat olleet päinvastaisia ja pienituloisten asema on heikentynyt. Erityisesti pienituloisten lapsiperheiden toimeentulo on heikentynyt ajanjaksolla 2012-2018. Pienituloisimpien tilanteen heikkeneminen näkyy myös siinä, että asumistuen osuus vuokrasta on koko ajan pienentynyt. Tämä ja muu perusturvan heikentyminen yhdessä lisäävät toimeentulotuen käyttöä ja toimeentulotukiriippuvuutta. (Honkanen 2018, 4, 16-17, 25-26.)

Kaisa Kinnusen (2009) toimittamassa tutkimuksessa *Sairas köyhyys* kartoitettiin huono-osaisten terveyspalveluiden laatua ja saatavuutta Suomen evankelisluterilaisen kirkon seurakuntien diakoniatyön näkökulmasta. Tutkimuksessa selvitettiin muun muassa, miten terveys liittyy huono-osaisuuteen. Tutkimuksen mukaan diakonian apua sairauskuluihin näyttäisivät hakevan erityisesti ylivelkaantuneet, moniongelmaiset ja pitkään perusturvan varassa eläneet ihmiset. Tutkimuksessa kävi myös ilmi, että asiakkaina oli erityisesti mielenterveyden häiriöstä kärsiviä ihmisiä sekä eläkeläisiä, jotka eivät olleet hakeneet tai eivät saaneet toimeentulotukea sairauskuluihinsa. (Kinnunen 2009, 249.)

Psyykkisten ongelmien vaikutus yksilön taloudelliseen tilanteeseen ja taloudenhallintaan on Kinnusen (2009) mukaan usein hyvin selvä. Yhtenä konkreettisena osoituksena tästä Kinnunen mainitsee suurten ulosottovelkojen määrän tutkimukseen osallistuneiden joukossa. Erilaiset mielenterveyden häiriöt vaikuttavat työkykyyn, toimintakykyyn ja taloudenhallintaan. Vakava masennus tai ahdistus voivat alentaa toimintakykyä siinä määrin, että raha-asiat jäävät hoitamatta. Psykoosin ja kaksisuuntaisen mielialahäiriön maanisessa jaksossa käytös ja rahankäyttö voi olla hallitsematonta ja seurauksena tästä saattaa olla velkaantuminen. Vaikeammat psyykkiset sairaudet voivat aiheuttaa työkyvyttömyyden jo nuorena. Sairastumisen vuoksi opinnot ovat voineet jäädä kesken ja sen seurauksena riittämättömän ammattitaidon tai ammatillisen pätevyyden puuttumisen vuoksi työmarkkinoille pääsy vaikeutuu. Tällöin myös eläke voi jäädä pieneksi ja toimeentulo niukaksi. Työssä olevilla sairaus voi puolestaan aiheuttaa pidentyneitä poissaoloja työelämästä ja kynnys töihin paluuseen voi muodostua suureksi. Psyykkisen sairauden vuoksi hoitojaksot sairaalassa voivat olla pitkiä ja sairauden hoitaminen voi vaatia pitkäaikaista terapiaa, jolloin sairauskulut voivat muodostua suuriksi. Sairaudesta johtuen kodin ulkopuolella asiointi voi olla vaikeaa tai jopa mahdotonta esimerkiksi sosiaalisten tilanteiden pelon vuoksi. Tällöin seurauksena voi olla palvelujärjestelmän ulkopuolelle jääminen ja sosiaaliturvaetuuksien menettäminen. (Emt. 2009, 216.)

Sosiaaliturvaetuuksien hakeminen joko kirjallisesti tai sähköisesti voi olla monelle vaikeaa, koska hakemusten tekeminen vaatii aloite- ja keskittymiskykyä, jotka voivat olla alentuneita sairastumisen myötä. Kaikilla ei myöskään ole mahdollisuutta käyttää sähköisiä palveluja, koska heillä ei ole verkkopankkitunnuksia, omaa tietokonetta tai sähköisten palvelujen käyttöä rajoittaa sairaudesta johtuvat pelot ja harha-ajatukset. Tällöin hakemukset voivat jäädä tekemättä.

Raitakari ym. (2011, 326) nostavat esille tärkeän näkökulman liittyen yksilölähtöiseen sairaustulkintaan. Tällöin esimerkiksi syytä mielenterveyden häiriöön sairastuneen henkilön toimeentulo-ongelmiin haettaisiin yksistään hänen sairaudestaan ja ratkaisuakin lähdettäisiin etsimään ensisijaisesti hänen toimintaansa tähtäävästä muutoksesta. Tällöin yhteydet sairauksien, sosiaalisen ympäristön ja yhteiskunnan välillä jäisivät piiloon ja esimerkiksi palvelujärjestelmissä ilmeneviä muutostarpeita ei saataisi näkyviksi.

Vaikka asenteet mielenterveyden häiriöitä kohtaan ovat muuttuneet sallivimmiksi ja niistä puhutaan avoimemmin, voivat vakavaan mielenterveyden häiriöön sairastuneet edelleen kohdata epäluuloja ja huonoa kohtelua niin palvelujärjestelmässä kun lähiyhteisöissään (Anne Rogers ja David Pilgrim 2003; ref. Raitakari, Kulmala, Günther, Juhila & Saario, 2011). Terveiden eriarvoisuutta Suomessa käsittelevässä raportissa todetaan muun muassa, että pitkäaikaisista mielenterveyden häiriöistä kärsivät olivat terveydeltään heikkokuntoisesta väestöstä kaikkein syrjäytyneimpiä kaikilla tavanomaisilla syrjäytymisen ulottuvuuksilla (Ostamo, Huurre, Talala, Aro & Lönnqvist 2007, 98). Yhtenä syynä tähän tutkimusten mukaan on todettu olevan mielenterveyden häiriön sekä vähäisten sosiaalisten toimintojen, taitojen ja sosiaalisten verkostojen välisen sidoksen. Moni vakavasti psyykkisesti sairas ja fyysisestikin sairas näytti elävän sosiaalisesti lähes täysin eristäytyneenä. (Kinnunen 2009, 215-216; Hiilamo, Hänninen & Kinnunen 2011, 17-18; vrt. Wilton 2004.) Myös Rogers ja Pilgrim tuovat esille, kuinka köyhyys, osattomuus ja yksinäisyys ovat usein läsnä mieleltään vakavasti sairastuneen arjessa. (Anne Rogers ja David Pilgrim 2003; ref. Raitakari, Kulmala, Günther, Juhila & Saario, 2011, 328.) Huono-osaisuuden ja sairastavuuden noidankehämäinen prosessi voi myös järkyttää ihmisen luottamusta auttamisjärjestelmään. Hiilamo ym. (2011, 18) korostavatkin autettavien ja auttajien välisen luottamuksen merkitystä vaikeassa sosiaalisessa asemassa olevien ihmisten marginalisoitumiskokemusten ehkäisyssä.

Raitakarin ym. (2011) mukaan vakavaa mielen sairautta sairastavien asemaan palvelujärjestelmällä näyttäisi olevan kaksitahoinen vaikutus. Tällä tutkijat tarkoittavat sitä, että palvelujärjestelmä tarjoaa

yksilölle apua ja resursseja, mutta toisaalta palvelujärjestelmän asiakkuuteen voi liittyä myös yksilön leimaantumista sairaaksi ja kontrollin kohteeksi joutumista. (Raitakari ym. 2011, 328; ks. myös Farone 2006, 32; Van Den Tillaart ym. 2009; Hyväri 2011). Kinnusen huomiona palvelujärjestelmien kyvystä vastata psyykkisesti sairastuneen hoidon ja kuntoutuksen tarpeeseen puolestaan on, että apua on yleensä vaikeampaa saada psyykkisissä kuin fyysisissä sairauksissa. Erityisen vaikeaa avun saaminen Kinnusen mukaan on huono-osaiselle ja ilman tukihenkilöä olevalle sairaalle. (Kinnunen 2009, 217.)

Yksilön kohdatessa toimeentuloon ja mielenterveyteen liittyviä vaikeuksia korostuu sosiaalisen tuen merkitys ongelmien lievittäjänä. Mahdollisuus sosiaalisen tuen saamiseen vaihtelee sen mukaan, kuinka toimiva hänen sosiaalinen verkostonsa on. (Kontula ym.1998, 88; Wilton 2004, 31.) Vaikeuksista selviytymiseen vaikuttaa myös yksilön resilienssi eli se, miten hyvin yksilö pystyy säilyttämään psyykkisen kimmoisuutensa kohdatessaan vastoinkäymisiä. Mikäli tuen saaminen ei onnistu ja yksilö kokee jääneensä yksin, voi tästä käynnistyä prosessi, jossa yksilön resilienssi alkaa pettää, ja joka pahimmillaan saattaa johtaa itsetuhoisiin ajatuksiin

Itsetuhoiset ajatukset on yksi vaihe pitkässä prosessissa, jossa on usein koettu pitkään erilaisten ongelmien kasautumista. Itsetuhoisuudelle on haasteellista esittää selkeitä syitä, vaikka aiheita on tutkittu paljon eri näkökulmista. (esim. Ohtonen 2014,10.) Nuorten itsemurhia käsittelevässä tutkimuksessaan Tuula Uusitalo (2007) lähestyy itsemurhaa prosessiluonteisena ilmiönä. Uusitalon mukaan itsemurhaan päätyvä ihminen käy läpi elämänprosessin, johon on voinut sisältyä monenlaisia traumaattisia kokemuksia sekä omaa ihmisarvoa, itsetuntoa ja elämänotetta rakentavien kokemusten puutetta. (Uusitalo 2007, 16.)

Irmeli Järventie (1993) toteaa itsemurhia käsittelevässä tutkimuksessaan, että ymmärrys itsemurhaan ei löydy yksilöstä eikä ympäristöstä, vaan ihmisen ja hänen maailmansa suhteesta. Järventie on erotellut itsemurhaprosesseissa neljä vaihetta. Ensimmäistä vaihetta Järventie kuvaa tilanteena, jossa henkilö on menettänyt persoonallisesti jotain mielekäästä (työ, parisuhde, perhe, omaisuus) ja se pyritään saamaan takaisin tai kompensoimaan. Avun hakemisen ratkaisuyritykset ovat kuitenkin epäonnistuneet ja ihmiset kokevat joutuneensa loukkuun. Seuraavassa vaiheessa selviytymiskeinoksi voi tulla psyykkinen eristäytyminen. Maailma tulkitaan pelottavaksi ja uhkaavaksi, siinä on liian tuskallista ja mahdotonta elää. Ainoaksi mahdolliseksi toiminnan kohteeksi jää ihminen itse ja erityisesti sisäinen psyykkinen toiminta: tunteet, ajatukset, unelmat ja tulkinnat. Lopulta ihmiset

tuottavat elämästään tulkinnan, jonka mukaan he ovat itse syy ongelmiinsa, tuskaansa ja ahdistukseensa. Tässä vaiheessa avun hakemisesta on yleensä luovuttu. Kolmannessa vaiheessa selkä käännetään itselle. Tällöin jonkun muun on toimittava. Jos näin ei tapahdu, prosessi etenee seuraavaan vaiheeseen, jota Järventie kuvaa passiiviseksi odottamiseksi. Tässäkin vaiheessa on siis mahdollista, että muutos tapahtuu odottamisen aikana. Se on kuitenkin riippuvainen muiden kuin asianosaisen toiminnasta. Odottaminen muodostuu ajan mittaan tuskalliseksi, jos mitään ei tapahdu. Elämän lopettaminen saatetaan kokea viimeiseksi mahdollisuudeksi loukusta pois pääsemiseksi. (Järventie 1993, 198-199, 201.)

3. KÖYHYYYDEN KOKEMUKSET

3.1 Köyhyyden määrittelyä

Yhtä yhteisesti hyväksyttyä määritelmää köyhyydestä ei ole, vaan määritelmät ovat enemmän tai vähemmän sopimuksenvaraisia ja kukin niistä on tarkoitettu käytettäväksi omassa erityisessä yhteydessään (Simpura 2003, 131). Köyhyystutkimuksissa kuitenkin usein lainataan brittiläisen sosiaalipoliitikon Peter Townsendin määritelmää, jonka mukaan köyhyys on sitä, että ihmisillä ei ole riittäviä resursseja sellaiseen elämäntapaan, joka on *tavanomainen* tai *hyväksytty* tai johon ihmisiä *kannustetaan* siinä yhteiskunnassa, johon he kuuluvat. Köyhyysraja siis nousee yleisen elintason noustessa. (Helne 2003, 446; Townsend 1979, 31.)

Veli-Matti Ritakallio (1994) toteaa köyhyystutkijoiden olevan varsin yksimielisiä siitä, että yleisellä tasolla köyhyys voidaan ymmärtää puutteelliseksi materiaalliseksi elintasoksi, jonka synonyymina voidaan käyttää taloudellisen hyvinvoinnin puutetta. Konkreettisemmalla tasolla köyhyystutkimuksessa tehdään jaotteluja absoluuttisen ja suhteellisen köyhyyden välillä, subjektiivisen ja objektiivisen köyhyyden välillä ja tuloköyhyyden ja menoköyhyyden välillä. (Ritakallio 1994, 170-171.)

Absoluuttisesta köyhyydestä katsotaan olevan kyse silloin, kun köyhyys muodostaa välittömän uhan ihmisen fyysiselle toimintakyvylle ja terveydelle esimerkiksi ruuan, juoman ja suojan puutteena. Absoluuttisen köyhyyden määritelmän taustalla on ajatus siitä, että on olemassa jokin tulojen minimi, jolla ihmisen fyysinen olemassaolo pystytään vähimmillään turvaamaan. Arkiajattelussa köyhyyden

ajatellaankin usein tarkoittavan juuri rahan puutetta. (Kangas & Ritakallio 1996a,1; Kangas & Ritakallio 2008, 3.)

Suhteellisen köyhyyden määritelmän mukaan köyhiä ovat ne, joiden tulot jäävät jonkin keskituloihin suhteutetun rajan alapuolelle (Simpura 2003, 132). Köyhiä ovat siis ne, jotka on köyhiä verrattuna muuhun väestöön. Suhteellisessa köyhyydessä on kyse taloudellisten resurssien puutteen aiheuttamasta sosiaalisen toimintakyvyn rajoittuneisuudesta. Sosiaalisen toimintakyvyn rajoittuneisuus voi puolestaan aiheuttaa häpeän tunteita. (Krok 2012, 130; Kangas & Ritakallio 2005, 30-31.) Ritakallio muistuttaa, että suhteelliseksi köyhyydeksi ei kuitenkaan katsota mitä tahansa sosiaalisen toimintakyvyn rajoittuneisuutta, vaan samanaikaisesti rajoittuneen sosiaalisen toimintakyvyn kanssa on esiinnyttävä taloudellisten resurssien puutetta ja isäksi näiden kahden välillä on oltava syysuhde. (Kangas & Ritakallio 2008, 16.)

Tarkasteltaessa köyhyyttä objektiivisen ja subjektiivisen jaottelun näkökulmasta köyhyyttä määritellään joko ulkoisten kriteerien mukaan tai ihmisten omien kokemusten mukaan. Ulkoisia kriteerejä voivat olla määritelty tulostaso tai välttämättömiksi katsottujen perushyödykkeiden omistaminen. Subjektiivinen näkökulma tuottaa tietoa koetusta köyhyydestä ja koettujen toimeentulovaikeuksien paikantumisesta. (Ritakallio 1994, 170; Kangas & Ritakallio 1996b, 20.) Koettua köyhyyttä voidaan kartoittaa muun muassa kysymällä ihmisten kokemaa epäkunnioitusta hänen asemaansa sosiaalisessa hierarkiassa, hänen kokemaansa köyhyyttä ja niukkuutta sekä hänen kokemustaan yhteiskunnasta ulossulkemisesta. (Esim. Saari 2015.) Kangas & Ritakallio (2008) toteavat, ettei subjektiivista köyhyysmittaria voi yksinään käyttää yhteiskunnassa vallitsevan köyhyyden paljastajana, mutta sillä on tärkeä merkitys selviteltäessä yhteiskunnallisen huono-osaisuuden laajuutta ja ulottuvuuksia. Esimerkkinä Kangas ja Ritakallio mainitsevat Konsen tutkimukset vuosilta 1995, 2000 ja 2005², joissa esitettyyn väitteeseen ”Ottaen huomioon nykyisen elämätilanteeni koen eläväni köyhyydessä” vastaajista täysin samaa mieltä oli vuoden 1995 kyselyssä noin 10 %, vuoden 2000 kyselyssä kahdeksan prosenttia ja vuoden 2005 kyselyssä seitsemän prosenttia vastaajista. Kangas ja Ritakallio nostavat esille myös tuloköyhyyteen liittyvän vahvan stigman. Konsen tulosten mukaan köyhien ja muun väestön välillä oli erittäin merkittävä ero itsekunnioituksessa, omanarvontunnossa ja omiin vaikutusmahdollisuuksiin luottamisessa. (Kangas & Ritakallio 2008, 15-16; Konse 1995, 2000, 2005.) Tutkimusten mukaan on todettu, että löytyy ihmisiä, jotka elävät objektiivisesti ottaen köyhyydessä, mutta eivät pidä itseään köyhänä. Lisäksi

² Konse. Turun yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen konsensuaaliseen köyhyysmittaukseen perustuva survey-aineisto suomalaisten elinoloista 1995,2000 ja 2005).

löytyy ihmisiä, jotka kokevat elävänsä köyhyydessä, vaikka eivät lukeudu köyhiksi objektiivisilla mittareilla. (Forssén 2012, 116.) Tämä asettaa myös omat haasteensa objektiivisen tai subjektiivisen lähestymistavan yksioikoiselle soveltamiselle.

Köyhyyden määrittelyssä sivutaan usein myös köyhyysrajoja. Köyhyysrajalla tarkoitetaan rajaa, jonka alapuolella yksilön mahdollisuudet saavuttaa kyseisessä yhteiskunnassa yleisesti odotettu elämäntapa tulevat mahdottomiksi (Moisio, 2009, 7-8). Tunnetuin köyhyysraja on 60 prosenttia kotitalouksien mediaanituloista, jota myös Tilastokeskus käyttää (Pajunen 2005, 8). Tilastokeskuksessa ei nykyään juuri käytetä käsitettä köyhä vaan käytössä on käsite pienituloinen (Tilastokeskus, 2018). Myös tutkijoiden keskuudessa on alettu käyttää pienituloisuuden käsitettä köyhyyden käsitteen rinnalla tai sijaan (esim. Niemelä 2005). Pienituloisuuden lisäksi käytetään myös käsitteitä taloudellinen huono-osaisuus, toimeentulo-ongelmat ja syrjäytyminen (Heinonen ym. 2011, 9). Vuoden 2016 tilastotietojen mukaan noin kahdeksalla prosentilla suomalaisista (noin 440 000 ihmistä) tulot eivät riittäneet kattamaan kohtuullista vähimmäiskulutusta. Toisin sanoen heidän tulonsa alittivat minimibudjetin (Moisio, Mukkila, Ilmakunnas, Mäkinen & Saikkonen 2016). Vuonna 2015, jota viimeisimmät kattavat kansainväliset vertailutiedot koskevat, Suomessa köyhyys- tai syrjäytymisriskissä eli noin 896 000 henkilöä, mikä on 16,6 prosenttia koko väestöstä (Suomen virallinen tilasto 2016). Saaren (2015) mukaan Suomessa esiintyvä köyhyys on pääasiassa suhteellista, eikä mikään mittareista määrittele Suomea köyhyydestä vapaaksi vyöhykkeeksi. Ruoka-avun tarve ja leipäjonot tämän päivän Suomessa kertovat aineellisen puutteen olemassa olost, joten Suomea ei tässä mielessä voida pitää absoluuttisesta köyhyydestäkään vapaana vyöhykkeenä.

Köyhyydestä ja toimeentulo-ongelmista puhuttaessa ei voida sivuuttaa toimeentulotukea. Sen lisäksi, että toimeentulotuki on viimesijainen taloudellinen tuki, voidaan toimeentulotukiasiakkuutta käyttää myös köyhyyden mittaustapana. Kuivalaisen (2004) mukaan toimeentulotuki onnistuu suhteellisen hyvin vähentämään köyhyyttä, mutta siitä huolimatta toimeentulotukea saaneet kotitaloudet elivät useammin köyhyydessä kuin ne kotitaloudet, jotka eivät saaneet toimeentulotukea. Lisäksi toimeentulotuen köyhyyttä vähentävä vaikutus näytti vaihtelevan perhetyyppien mukaan. Parhaiten toimeentulotuki onnistui nostamaan yksin asuvia vanhuksia pois köyhyydestä. (Kuivalainen 2004, 591.) Moisio (2009) puolestaan toteaa, että kansainvälisesti tarkasteltuna Suomen vähimmäisturvan taso on hyvää länsieurooppalaista keskitasoa sekä euroissa että ostovoimassa tarkasteltuna. Ainoastaan Norjassa ja Tanskassa vähimmäisturvan taso on selvästi korkeampi kuin Suomessa. (Moisio, 2009, 31.) Siitä huolimatta, että suomalaisen vähimmäisturvan tasoa voidaan pitää hyvänä,

jää palvelujärjestelmään kuitenkin aukkoja, joista osa kansalaisista putoaa. Näitä aukkoja paikkaamaan ja toimeentuloa täydentämään on muodostunut kirkon diakoniatyö ja kolmannen sektorin palvelut kuten järjestöjen ja muiden vapaaehtoisten järjestämä ruoka-apu. Ruoka-apu näyttäisikin vakiintuneen osaksi viimesijaista sosiaaliturvaa. (Ohisalo 2017, 23, 29, 45; ks. myös Metsähuone 2001.)

3.2 Köyhyys ja toimijuus

Köyhyyden määrittelyä ja tarkastelua pelkästään riittävien tai riittämättömien tulojen mukaan on kritisoitu siitä, että se jättää huomioimatta yksilöiden tai perheiden välttämättömät menot, joissa puolestaan voi olla suuriakin eroja. Esimerkiksi Honkasen (2018) tutkimuksessa kävi ilmi, kuinka pienituloisilla asumistuen osuus vuokrasta on koko ajan pienentynyt. Asumiseen menevät kulut ovat siten poissa muista välttämättömistä menoista, kuten ruuasta ja lääkkeistä.

Yksi köyhyyden tulopohjaisia tarkastelutapoja kritisoineista tutkijoista on Amartya Sen. Senin mukaan köyhyyttä pitäisi tarkastella pikemminkin toimintakyvyn (*capabilities*) kuin tiettyjen perushyödykkeiden hankkimisen näkökulmasta. Tällöin keskeisimmäksi kysymykseksi köyhyyden määrittelyssä nousee se, riittävätkö yksilön tulot mahdollistamaan juuri hänelle tietyn toimintakyvyn tason. Toimintakyvyssä keskeistä on se, että yksilö pystyy toimimaan ympäröivässä yhteiskunnassa vallitsevalla tavalla: esimerkiksi esiintymään julkisesti ilman häpeää ja saavuttamaan arvostamiaan toimintoja. Senin ajattelun pohjalta köyhyys tulee määritellyksi toimintakyvyn tai toimintamahdollisuuksien ja olennaisten vapauksien puutteeksi. (Sen 1985, 670; 1992, 109-111, 115; ref. Linnanvirta 2014; Isola ym. 2015, 12; ks. myös Walker 2014.)

Ruth Lister (2004) puolestaan lähestyy toimijuutta luokittelemalla köyhyydessä elävien ihmisten selviytymisstrategiat neljään luokkaan: pärjääminen (*getting by*), vastustaminen; vastarintaan asettuminen (*getting back at*), pois pääseminen (*getting out*) ja järjestäytyminen (*getting organized*). Käyttäessään toimijuudesta aktiivisuutta kuvaavia ilmaisuja korostaa Lister näin köyhyydessä / köyhyydestä selviytymisen aktiivista prosessia; köyhyys on dynaaminen prosessi, ei pysähtynyt tila. Suvi Krok (2012) huomauttaakin, kuinka helposti ajatellaan, että toimijuutta on vain se, kun pyritään muuttamaan olosuhteita tai pyritään maksimoimaan oma taloudellinen hyöty. Ulkopuolisin silmin selviytymisstrategiat voivat näyttäytyä toimimattomuutena, mutta todellisuudessa arjen pitäminen

muuttumattomana vaatii paljon työtä ja jatkuvaa suunnittelua. (Krok 2012, 132; ks. myös Lister 2004, 128, 134.)

Myös suomalaisissa köyhyyttä käsittelevissä tutkimuksissa tulee esille köyhyydessä elävien ihmisten omat selviytymisstrategiat, ei niinkään palvelujärjestelmästä saatu apu ja tuki. (esim. Forssén ym. 2012.) Yhteistä suomalaisten tutkimusten ja Listerin (2004) tutkimuksen välillä on tutkittavien, köyhyydessä elävien ihmisten tarve ja oikeus tulla kuulluksi ja nähdyksi omassa asiassaan; tulla kohdatuksi arvostavasti ja kunnioittavasti, ilman stigmatisointia.

Puhe köyhistä on usein myös puhetta toiseudesta. Puhe toiseudesta sisältää kategorisointeja ja stereotypioita, jolloin köyhät voidaan nähdä avuttomina uhreina tai toisaalta laiskoina, työtä vieroksuvina hyvinvointivaltiota riippuvaisina kansalaisina. (Polakov 1993, 43-44; ref. Krok 2009, 116; Lister 2004, 100-101; myös Hakovirta & Rantalaiho 2012.) Kun köyhät itse ovat saaneet mahdollisuuden kertoa köyhyyden kokemuksistaan, on käynyt ilmi, että he harvoin puhuvat itsestään köyhinä. Tutkimusten mukaan tämä selittyy sillä, että termi ”köyhä” herättää mielikuvan kielteisestä erilaisuudesta (esim. Lister 2004, 113; ref. Krok 2009, 117) ja uhan kasvojen menettämisestä (Van De Mierop 2011, 566-567). Esimerkiksi Merja Kallio (2003) suomalaisten käsityksiä köyhyydestä käsittelevässä pro gradu -tutkielmassa köyhyydestä puhuttiin asiana, joka siirrettiin pois henkilökohtaiselta alueelta. Tutkittavat rakensivat tilanteestaan uusia merkityksiä, kuten henkisesti rikas tai aktiivinen yksilötoimija sen sijaan, että olisivat kiinnittyneet köyhän positioon. (Kallio 2003, 1.) Isola ym. (2015) puolestaan viittaavat yhdysvaltalaiseen tutkimukseen (Luna 2009), jossa äitien toiminnassa nousi esille samoja selviytymisstrategioita, joista Listerkin (2004) puhuu eli äitien kamppailu avoimesti järjestelmää vastaan, vastarintaan asettuminen sekä oman elämän kontrollointi. Peitellympänä selviytymisstrategiana äitien toiminnassa ilmeni puolestaan välttely, vetäytyminen ja kielteisen leiman saaneesta ryhmästä erottautuminen.

Tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteena ovat tutkittavien omat kokemukset köyhyydestä, pienituloisuudesta ja toimeentulo-ongelmista. Tutkittavat itse määrittävät itsensä köyhiksi tai pienituloisiksi. Näin ollen tutkimuksessa köyhyys tulee määritellyksi subjektiivisen ja suhteellisen köyhyyden näkökulmasta huomion kohdistuessa myös siihen, miten köyhyys ilmenee tutkittavien puheessa heidän kertoessaan toimintavaihtoehtoistaan ja -mahdollisuuksistaan. Koska tutkimukseni rajautuu erityisesti mielenterveyden häiriöstä kärsivien vanhempien kokemuksiin toimeentulo-ongelmista, käsittelen seuraavassa tarkemmin mielenterveyden häiriön ja köyhyyden välistä suhdetta

sekä köyhyyden heijastumista vanhemmuuteen. Köyhyystutkimuksissa viitataan usein köyhyyden aiheuttamaan häpeän tunteeseen. Tässäkin tutkimuksessa häpeän kokemukset ovat vahvasti läsnä, minkä vuoksi tarkastelen köyhyyden kokemusta tuonnempana myös tästä näkökulmasta.

3.3 Mielenterveyden häiriö ja köyhyys - negatiivisen vuorovaikutuksen kehä

Kuten jo aiemmissa luvuissa on käynyt ilmi, sairastuminen lisää riskiä toimeentulo-ongelmille. Kansainvälisistä tutkimuksista löytyy paljon kuvauksia köyhyyden ja mielenterveyden häiriön negatiivisen vuorovaikutuksen kehästä: köyhydessä elävien ihmisten mielenterveyden häiriön riski lisääntyy ja toisaalta mielenterveyden häiriöstä kärsivät ihmiset ajautuvat köyhyyteen (esim. Lund, De Silva, Plagerson, Cooper, Chisholm, Das, Knapp & Patel, 2011; Lang, Llewellyn, Hubbard, Langa, & Melzer, 2011). Pulkki-Råback ym. (2011) toteavat myös, että tutkittaessa useita sosio-ekonomisia indikaattoreita samanaikaisesti, tulot olivat ainoa tekijä, joka korreloi mielenterveyden häiriön kanssa. Koulutuksella ja ammatilla ei ollut ollenkaan tai oli vain heikko yhteys mielenterveyden häiriöön, kun tulojen vaikutusta ei huomioitu. (Pulkki-Råback, Ahola, Elovainio, Kivimäki, Hintsanen, Isometsä, Lönnqvist & Virtanen 2011, 327-332.)

Mielenterveyden häiriöiden ja köyhyyden välistä suhdetta on teoreettisesti selitetty myös kahdella teoreettisella lähestymistavalla: sosiaalisen kausaalisuuden hypoteesilla (*social causation hypothesis*) ja sosiaalisen valikoitumisen hypoteesilla (*social selection hypothesis*). Sosiaalisen kausaalisuuden hypoteesin mukaan alhaisen sosiaalisen aseman aiheuttama stressi edesauttaa mielenterveyden häiriön kehittymistä, kun taas sosiaalisen valikoitumisen hypoteesi olettaa, että mielenterveyden häiriön ja sosiaalisen aseman yhteys johtuu siitä, että sairaus heikentää yksilön kykyä saavuttaa sosiaalista asemaa tai yksilön ajautumista sosiaalisessa asemassa alaspäin sairauden vuoksi. Reissin (2013, 28) mukaan nämä hypoteesit eivät ole toisiaan poissulkevia ja lisää, että on havaittavissa myös ylisukupolvisia puutteen ja mielenterveyden häiriön keskinäisiä kehiä. Kinnunen (2009) huomasi myös omassa tutkimuksessaan, kuinka erityisesti mielenterveysongelmat kasaantuivat diakonityöntekijöille tehdyissä avustushakemuksissa samoihin perheisiin joko kahdessa sukupolvessa tai samassa perheessä kasvaneille sisaruksille. Diakoniatyöntekijöille tehdyistä velkaantumiskertomuksista oli havaittavissa, kuinka vanhempien mielenterveysongelmat, lapsuudessa koettu laiminlyönti, perheen pitkä velka-ahdinko sekä siitä johtuva stressi ja toivoton ilmapiiri olivat vaikuttaneet lapsiin ja nuoriin niin, että heidän mielenterveytensä oli kärsinyt (Kinnunen 2009, 219.)

Reissin (2013, 28) mukaan lapsilla ja nuorilla, jotka olivat eläneet alhaisissa sosioekonomisissa olosuhteissa, oli 2-3 kertaa suurempi todennäköisyys sairastua psyykkisesti verrattuna paremmissa sosioekonomisissa olosuhteissa eläneisiin ikätovereihinsa. Ristikari ym. (2016) ovat päätyneet tutkimuksessaan samoihin tuloksiin. Kyseinen tutkimus on tehty Kansallisen syntymäkohortti 1987 -aineiston pohjalta, jossa on kerätty viranomaistietoja kaikista vuonna 1987 Suomessa syntyneistä siihen, kunnes he täyttivät 25 vuotta. Tutkimuksen mukaan lasten hyvinvointia uhkaa erityisesti vanhempien taloudelliset ongelmat. Vanhempien taloudelliset ongelmat näkyivät lasten ja nuorten elämässä muun muassa heikompina kouluarvosanoina, lyhyempinä koulutuspolkuina sekä mielenterveyden ongelmina. (Ristikari, Törmäkangas, Lappi, Haapakorva, Kiilakoski, Merikukka, Hautakoski, Pekkarinen & Gissler 2016, 89, 98; ks. myös Paananen, Ristikari, Merikukka, Gissler 2013.) Sekä Reiss (2013) että Ristikari ym. näkevätkin lasten ja nuorten mielenterveyden kohentamisessa yksilötason varhaisen vaiheen interventiot yhtä tärkeinä kuin yhteiskunnallisen tason sosioekonomisten eriarvoisuuksien vähentämisen.

Vanhempien pitkittynyt toimeentulotukiasiakkuus on merkittävä riskitekijä lasten myöhemmälle syrjäytymiselle. Köyhyyden ylisukupolvisuuteen liittyvässä tutkimuksessaan Pasi Moisio ja Timo M. Kauppinen (2011) havaitsivat, että toimeentulotuen saamisen todennäköisyys oli yli kaksi kertaa korkeampi niillä, joiden vanhemmat ovat olleet toimeentulotukiasiakkaita, kuin niillä, joiden vanhemmat eivät olleet saaneet toimeentulotukea. Ristikari ym. korostavatkin ehkäisevien palveluiden merkitystä ylisukupolvisen ongelmaketjun katkaisemisessa ja syrjäytymisen ehkäisemisessä. Tutkijat muistuttavat lakiinkin kirjatusta suosituksesta (lastensuojelulaki luku 1,10§, terveydenhuoltolaki, luku 8, 70§) ottaa lasten tilanne huomioon aina, kun vanhemmilla on ongelmia. Aikuispalveluissa olisikin aina selvitettävä lasten tilanne ja vanhempien mahdollinen tarve saada tukea vanhemmuudelleen. (Ristikari ym. 2016, 105; ks. myös Kataja, Ristikari, Paananen, Heino & Gissler 2014.)

3.4 Köyhyyden heijastuminen vanhemmuuteen ja lapsiin

Vanhemmuutta voidaan pitää sosiaaliseen konstruktionismiin viitaten sosiaalisesti rakentuneena kulttuurisena ilmiönä, jolloin vanhemmuutta luodaan, opitaan ja kehitetään sosiaalisessa toiminnassa, vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa (Kemppainen 2001, 15). Toistensa kanssa kommunikoidessaan perheenjäsenet tulkitsevat yhdessä kokemuksiaan ja luovat ja ylläpitävät näin

tiettyjä näkemyksiä sosiaalisen maailman luonteesta (Jorgenson 1989; ref. Bööck 2001, 13). Bööck (2001) viittaa Ambertiin (1994, 537-538) todeten vanhemmuuden olevan sidoksissa sosiaaliin muutoksiin. Vanhemmuutta ikään kuin lakkaamatta uudelleen kehitetään tai sosiaalisesti rakennetaan vastauksena sosiohistorialliseen tai taloudelliseen kehitykseen ja muutokseen. Muutokset sosiaalisissa suhteissa (esim. avioero) tai taloudellisessa tilanteessa (esim. työttömyys) voivat muuttaa vanhemmuutta. Toisaalta, äitiys tai isyys ei ole annettu 'olotila', jota eri aikoina erilaiset yhteiskunnalliset tekijät ovat vain eri tavoin määränneet. Vanhemmuuden (tai vanhemmuuksien) näkeminen konstruktio(i)na merkitsee sitä, että niitä tehdään jatkuvasti, eli vanhemmuuksia luodaan, muutetaan, puretaan ja myös pyritään palauttamaan. (Alanen 1996, 19-20; ref. Bööck 2001, 14.) Muutokset taloudellisessa tilanteessa tai sosiaalisissa suhteissa voivat asettaa vanhemmat uudenalaisten haasteiden eteen. Toisaalta erilaiset poliittiset ja sosiaaliset rakenteet tuottavat erilaisia vanhemmuuden sosiaalisia määrittäjiä, jotka kehystävät vanhemmuuden kokemuksia. Samalla nämä yhteiskunnalliset rakenteet luovat näkemyksiä lapsesta ja lapsen parhaasta. (Bööck, 2001, 14.)

Lapsen hyvinvoinnin perusta on hänen perheensä. Perheen ulkoiset ja sisäiset resurssit voivat toimia suojaavana tai riskiä lisäävänä tekijänä lapsen hyvinvoinnin suhteen. Kuten edellä on todettu, tutkimuksissa on kiistattomasti todennettu perheen taloudellisen tilanteen merkitys kodin ilmapiiriin, sosiaaliin suhteisiin, vanhemmuuteen, terveyteen ja toimijuuteen. (mm. Forssén 2012, 109; Zill, Moore, Smith, Stief & Coiro 1995, Duncan & Brooks-Gunn 2000; Bøe, Øverland, Lundervold & Hysing 2012.) Lapsiperheiden kannalta huolestuttavia ovatkin ne tutkimustulokset, joiden mukaan lapsiperheiden taloudellinen asema on suhteellisesti heikentynyt muihin kotitalouksiin nähden. Erityisesti yksinhuoltajien ja uusperheiden taloudellinen tilanne näyttäytyy muita heikompana (esim. Niemelä & Rajas 2010, 121).

Tess Ridge (2009) on koonnut aiempien tutkimusten pohjalta yhteen lasten ja vanhempien kokemuksia köyhyydestä. Ridge toteaa, että tutkimusten mukaan vanhempien kokema ahdistuneisuus lastensa tämän hetkisestä pärjäämisestä ja huolet lasten tulevaisuudesta toistuvat vanhempien puheissa. Vanhemmat olivat huolissaan muun muassa köyhyyden aiheuttamasta stigmasta lapsilleen sekä siitä, että lapset joutuvat kiusatuiksi perheen taloudellisen tilanteen vuoksi. Vanhempien puheissa käykin ilmi heidän monet ponnistelunsa sen eteen, jotta köyhyydellä olisi mahdollisimman vähän vaikutuksia lasten elämään. Kahden huoltajan perheissä erityisesti äidit tuntuivat ottavan enemmän vastuuta perheen raha-asioista ja myös tinkivän omista menoistaan lasten hyväksi. Toisaalta vanhemmat olivat tietoisia siitä, millaisia seurauksia omista menoista tinkiminen voi aiheuttaa heidän omalle fyysiselle tai psyykkiselle hyvinvoinnilleen. Vanhempien kertomuksissa

näkyi myös, kuinka he joutuvat jatkuvasti tasapainoilemaan välttämättömien menojen ja muiden lasten kannalta tärkeiden menojen - kuten joulun vietto ja syntymäpäivien juhliminen - välillä. Vanhempien keskinäiset välit voivat olla kireät ja vanhemmilta menee paljon voimia perheen raha-asoiden selvittelyyn. Ridge toteaa köyhyydellä olevan korroosiovaikutuksia (*corrosive effects*) vanhempien ja lasten välisiin suhteisiin eli vanhemmat eivät koe olevansa riittävän supportiivisia lapsilleen eivätkä koe pystyvänsä tarjoamaan lapsilleen riittävää vanhemmuutta. (Emt. 62-77.)

Lähiössä asuvien vähävaraisten yksinhuoltajaäitien kokemuksia arjesta tutkinut Suvi Krok (2009) toteaa, että vaikka vähävaraiset yksinhuoltajaäidit eivät ota itselleen köyhän identiteettiä, köyhyys kuitenkin määrittää paljon sitä, miten naiset järjestävät arkensa. Köyhyys vaikuttaa arkeen muun muassa siten, ettei voi valita missä tai miten asuu. (Krok 2009, 118.) Myös Irene Roivaisen (2011) yksinhuoltajanaisten köyhyyskokemuksia käsittelevässä tutkimuksessa nousee esille, kuinka köyhyys koskettaa monin eri tavoin yksinhuoltajanaisten arkielämää. Erityisen raskaana jatkuvassa köyhyydessä koettiin lasten toiveista tinkiminen. Köyhyyden keskellä elämisessä raskaana pidettiin sen aiheuttamaa tunnekuormaa. Jatkuva rahattomuus aiheutti mm. unettomuutta, hermostuneisuutta, kireyttä ja masennusta. Tyypillistä myös Roivaisen tutkimuksen naisten kertomuksissa oli omista henkilökohtaisista menoista tinkiminen lasten hyväksi. Toisaalta naiset kertoivat oppineensa ajan myötä säätelämään mielialojaan ja rauhoittelemaan levottomuuttaan. Riittämättömäksi vanhemmaksi leimautumisesta ei Roivaisen haastatteleminen yksinhuoltajaäitien kokemuksissa tullut esille. (Roivainen 2011, 25-26, 78.)

Tutkimusten mukaan lapset ovat hyvin tietoisia perheen elämässä tapahtuneiden muutosten yhteydestä köyhyYTEEN. Monen lapsen kohdalla köyhyys seuraa jonkin toisen vaikean ja usein tuskallisen tapahtuman kannoilla kuten vanhemman työttömyyden tai sairauden seurauksena. Tällöin lapset joutuvat kamppailemaan kahden tai useammankin vaikean asian kanssa yhtä aikaa. (Ridge 2009, 35.) Lapselta vanhempien toiminnassa tapahtunut muutos ei voi jäädä huomaamatta. Lapsi voi alkaa ottaa vastuuta esimerkiksi etsimällä ratkaisuja perheen rahahuoliin, tinkimällä omista menoistaan, hakeutumalla ehkä ansiotyöhön, jotta voisi antaa tuloistaan rahaa vanhemmilleen. Lapset voivat kokea syyllisyyttä pyytäessään vanhemmiltaan asioita, joita tarvitsevat tai he voivat tuntea syyllisyyttä myös siitä, etteivät vanhemmat voi hankkia itselleen mitään. Tällainen taakka ei voi jäädä näkymättä lapsen kehityksessä. (Hakovirta & Rantalaiho, 2012; Harju 2008.)

Ridgen (2009) mukaan köyhyydessä elävillä lapsilla on lisääntynyttä vastuuta rahan hankkimisesta, kotitöistä ja sisarusten hoitamisesta. Lapset pyrkivät peittelemään tarpeitaan ja vähentämään odotuksiaan esimerkiksi jättämällä kertomatta maksullisista koulun retkistä. Lapset saattavat kokea, että taloudelliset ongelmat ovat yhteisiä, eivät vain vanhempien ongelmia. Ridge nostaa esiin myös köyhyyden lapselle aiheuttaman stigman. Stigma voi kestää pitkään ja se voi alkaa yksittäisestä tapahtumasta, esimerkkinä Ridge mainitsee brittiläisissä kouluissa pienituloisten vanhempien lapsille tarjottavan ilmaisen aamupalan. (Ridge 2009, 47.)

Köyhyyden heijastuminen lapsen kaverisuhteisiin ja osallistumisen mahdollisuuksiin tulee usein esille lasten köyhyyskokemuksia tarkastelevissa tutkimuksissa. (Ridge 2002; Attree 2006; Hakovirta & Kallio 2014). Ridgen (2009) mukaan köyhyys näkyi lasten arjessa myös lasten kokemana kiusaamisena, osattomuutena ja sosiaalisena eristämisenä. Myös Anne Harju (2008) havaitsi ruotsalaisten lasten köyhyyden kokemuksia käsittelevässä tutkimuksessaan köyhyyden nousevan esille erityisesti lasten sosiaalista toimintaa rajoittavana tekijänä. Köyhyys muun muassa heikensi lapsen osallistumismahdollisuuksia, kun lapsi ei voi perheen taloudellisen tilanteen vuoksi esimerkiksi viettää vapaa-aikaansa samalla tavalla kuin ikätoverinsa. (Harju 2008; Hakovirta & Rantalaiho 2012.)

Kuten aikuisten köyhyyskokemuksia tarkastelevissa tutkimuksissa on todettu, köyhän identiteettiä pyritään vastustamaan moni eri keinoin. Myös lapset vastustavat köyhäksi lapseksi identifioitumista. Tämän he tekevät esimerkiksi vertaamalla itseään muihin vielä vähempiosaisempiin tai korostamalla asioita, jotka heillä itsellään ovat hyvin (esim. terveys) (Hakovirta & Rantalaiho 2011, 2012; Ridge 2002; Attree 2006). Harju kuvaa tutkimuksessaan, kuinka lapset vastasivat ensin kieltävästi heidän ja ystävien välisiin eroihin liittyviin kysymyksiin, mutta myöhemmin nimesivät asioita, joilla erot tulivat näkyviksi. Erot muihin lapsiin saattoivat näkyä esimerkiksi hienompina tavaroina tai kalliimpina harrastuksina. (Harju 2008.)

Ridgen (2009) mukaan sosiaaliturvan ja -palvelujen osuudella näyttäisi olevan oleellinen osuus perheen pärjäämisessä, etenkin kun perheessä on sekä sairautta että toimeentulo-ongelmia. Mahdollisuus henkilökohtaiseen palveluun sosiaalityöntekijän luona nähtiin merkittävänä tuen muotona. (Ridge 2009, 87.) Roivaisen (2011) tutkimuksessa puolestaan kuitenkin ilmeni, että kynnys sosiaalityöntekijän vastaanotolle on muodostunut korkeaksi monimutkaisten palvelurakenteiden ja puutteellisten henkilöstöresurssien vuoksi. Roivaisen tutkimuksessa yksinhuoltajaäitien kokemukset asioimisesta palvelujärjestelmässä olivat usein kielteisiä ja heidän oli vaikea saada tarvitsemiaan

palveluja. Haastateltavat sinnittelivät eri-ikäisten lasten kanssa vaikeassa elämäntilanteessa pitkiäkin aikoja ilman riittävää apua. Roivainen toteaaakin, että haastattelujen perusteella rakentui kuva järjestelmästä, joka estää avun tarpeessa olevia saamasta heille kuuluvia etuuksia ja palveluja. (Roivainen 2011, 78.)

3.5 Köyhyyden häpeä

Yksin elävien miesten köyhyyskokemuksia tutkinut Jari Heinonen (2011) toteaa miesten köyhyyskokemuksissa korostuvan häpeä ja nöyryytys. Miehet kokivat, että oman elämän selvittely muun muassa sosiaalityöntekijöille oli vaikeaa eikä yhteistä kieltä ollut helppoa löytää. Myös miesten merkityksettömyyden ja ulkopuolisuuden tunteet tulivat tutkimuksessa esille. Kuten Roivaisen tutkimuksen yksinhuoltajaäidit myös Heinosen tutkimuksen yksin elävät miehet kokivat palvelujen olevan vaikeasti saatavilla, erityisesti kaupungin sosiaalityö sai miesten kokemuksissa osakseen kovaa kritiikkiä. (Heinonen 2011, 79-80.)

Heinosen (2011) tutkimuksessa mainittu häpeän kokemus nousee usein esille köyhyyden kokemusta käsittelevissä tutkimuksissa. Robert Walker (2014) on tutkinut yhdessä tutkimusryhmänsä kanssa köyhyydessä elävien ihmisten kokemuksia laajasti useassa eri maassa: Norjassa, Ugandassa, Iso-Britanniassa, Intiassa, Kiinassa, Etelä-Koreassa ja Pakistanissa sekä maaseudulla että pienissä ja isoissa kaupungeissa. Tutkimuksessaan Walker nostaakin häpeän tunteen keskiöön köyhyyden tutkimisessa. Walkerin mukaan häpeän tunne liittyy yleisesti köyhyyteen riippumatta paikasta, ajasta tai kulttuurista. Häpeän tunne on siis kokemus, joka näyttäisi olevan yhteistä köyhyydessä eläville ihmisille eri puolilla maailmaa. (Walker 2014, 97-119.)

Köyhyys-häpeä -yhteyden toteen näyttäminen on monisyinen asia, toteaa Walker. Sosiaalipsykologien mukaan häpeä on kaikkein haitallisin sosiaalinen tunne, koska se luo voimattomuutta ja toimijuuden puutetta. Häpeän vallassa eläminen lamaannuttaa ja tekee kyvyttömäksi puolustaa itseään. Köyhyys-häpeä -yhteys voisikin Walkerin mielestä auttaa selittämään köyhyyden pysyvyyttä ja sitkeyttä. Lisäksi, mikäli köyhyyttä vähentävät politiikat toimivat siten, että ne tarkoituksellisesti tai tarkoittamattaan lisäävät köyhyydessä elävien ihmisten häpeän tunnetta, ne voisivat siten todistaa yksilön toimijuuden vahvistamisen ensisijaisuuden tärkeyttä. (Walker 2014, 182-197; ks. myös Krok 2012, 130; Granfelt 2010, 222.)

Walker käyttää ilmaisua häpeän areenat (*arenas of shaming*) puhuessaan tilanteista ja paikoista, joissa köyhyydessä elävät joutuvat kohtaamaan häpeää. Esimerkkeinä tällaisista areenoista Walker mainitsee sosiaalitoimistot, mutta myös koulut ja työpaikat voivat toimia areenoina, joissa köyhyydessä elävät lapset tai aikuiset voivat joutua tuntemaan häpeää tai pelkoa joutuvansa häpäistyiksi (Walker 2014, 79, 84, 108.) Maria Ohisalo (2017) on tutkinut väitöskirjassaan hyväntekeväisyyteen perustuvaa ruoka-aputoimintaa ja ruoka-apuun turvautuvien ihmisten koettua hyvinvointia ja huono-osaisuutta. Ohisalo toteaa leipäjonon vakiintuneen köyhyyden symboliksi suomalaisessa mediassa ja kielessä. Sen lisäksi, että leipäjono tekee köyhyyden näkyväksi, se samalla myös altistaa ruoka-avussa käyvät ”nuo toiset” hyvinvoivan väestön katseiden ja arvioinnin kohteeksi. (Emt. 2017, 13.) Avustusjonot voivat näin ollen olla myös yksi köyhyyden häpeän areena.

Walkerin (2014) mukaan köyhyydessä elävät ihmiset ovat syvästi häpeissään, koska resurssiensa puutteiden vuoksi he eivät koe pystyvänsä täyttämään henkilökohtaisia tavoitteitaan tai elämään siten kuin heidän ympäristönsä heiltä edellyttää. Walker toteaa tutkimuksensa pohjalta, että häpeän kokemuksella voi olla negatiivisia seurauksia, jotka ulottuvat materiaalsen ja fyysisen hyvinvoinnin yli johtaen joissakin tapauksissa masennukseen ja joskus jopa itsemurhaan, ja että häpeä voi itseasiassa myötävaikuttaa jatkuvaan köyhyyden kehään. Walkerin mielestä köyhyyden jatkuvan kehän rikkomisessa olisikin tärkeää kiinnittää huomiota siihen, että julkinen keskustelu ja päätöksenteko olisivat vähemmän stigmatisoivaa ja enemmän toimijuutta tukevaa, mikä puolestaan lisäisi köyhyydessä elävien omanarvon tunnetta. (Emt. 2014, 40, 97-126.)

Ruth Listerin (2004), Tess Ridgen (2009) ja Suvi Krokin (2009) tutkimuksissaan mainitsemaan köyhyyteen liittyviin stigmaan ja stigmatisointiin myös Walker kiinnittää tutkimuksessaan huomiota pohtien stigman ja häpeän välistä eroa. Walker toteaa muun muassa, että häpeän uhka johtaa varmistamaan, että yksilöt hyväksyvät ryhmän asenteet ja käyttäytymisnormit ja näin se estää käyttäytymistä, joka voisi uhata koko ryhmää. Ryhmän arvoja rikkovia yksilöitä ikään kuin kontrolloidaan häpäisemisellä, sosiaalisella hylkäämisellä ja ulossulkemisella. Häpeä varmistaa sosiaalisen koheesion ja yhteenkuulumisen ja toivon, että häpeäminen saisi arvoja rikkovan yksilön muuttumaan ja liittymään uudelleen ryhmään. (Walker 2014, 51-66.)

Stigma sen sijaan palvelee ryhmien välisten erojen (”me” ja ”ne; hyväksyttävä ja ei-hyväksyttävä”) pikemminkin kuin yhteenkuuluvuuden lisäämistä. Stigmatisoitujen ihmisten oletetaan eroavan muista pääosin ryhmän tai kategorian jäsenyyden perusteella, kiinnittämällä suhteellisen vähän

huomiota yksilöllisiin määrittelytekijöihin stigmatsoinnin kohteena olevien yksilöiden osalta. Erottelu ja kategorisointi ovat tietenkin ihmisten tapa järjestää ja määritellä maailmaa. Olennainen asia on kuitenkin se, että yksilöt ja yhteiskunnat kategorisoivat enemmän joidenkin piirteiden kuin toisten perusteella: ihonvärin mukaan usein, silmien värin mukaan harvemmin. Ennemminkin niin, että kun kategorisointi on tehty, sen oletetaan pätevän kaikkien ryhmään kuuluvien osalta, huolimatta totuudellisuudesta (stereotypisoinnin prosessi). Usein nuo attribootit ovat negatiivisia ja niitä käytetään usein erottamaan ”ne” - kategorisoidut ”toiset”- ”meistä”. Seurauksena tästä diskriminoinnista on vallan ja statuksen menettäminen. (Walker 2014, 50-52.)

Ihmisen toiminta on todella altis virheisiin, toteutumattomiin tavoitteisiin ja tarkoittamattomiin seurauksiin. Kun näin tapahtuu, ihminen tarvitsee jonkin keinon korjata huonoon valoon joutumisen – oikaista vääryydet, korjata virheet ja uudelleen muotoilla tekemisensä välttääkseen kasvojensa menettämisen (Goffman 1967; ref. Buttny 1987, 67). Goffman tarkoittaa kasvoilla ihmisen esittämän henkilön arvoa. Kasvoin liittyvät tunteita, ne voidaan säilyttää tai ne voidaan menettää tietyssä minän esittämisen tilanteessa. Silloin kun kasvojen esittäminen onnistuu, ihmisestä tuntuu hyvältä, hän kokee itseluottamusta ja omanarvontuntoa. Mutta toisinaan kasvojen esittämisen epäonnistuu: ihminen antaa itsestään ilmi jotain sellaista, mikä on ristiriidassa hänen esittämilleen kasvoille. Silloin ihmisestä tuntuu pahalta, hän kokee häpeää ja alemmuudentunnetta. Kasvojen säilyttäminen voi tapahtua erilaisilla korjaavilla teoilla. Näitä tekoja voivat olla huumori, anteeksipyyntö tai hyvitys, myös toiset läsnäolijat voivat osallistua kasvojen suojeluun. (Peräkylä 2009, 353-354.)

Mikko Mäntysaari (1995) tarkastelee artikkelissaan ”Häpeän tunteita” häpeän tunteen merkitystä yhteiskunnassa ja sitä kautta sosiaalityössä. Mäntysaari kysyy, mikä voisi tehdä sosiaaliturvaetuksien hakemisen sosiaalitoimistosta häpeällisen. Mäntysaari lähestyy ilmiötä sosiaalifilosofi Agnes Hellerin (1985) ajatusten pohjalta. Hellerin esittämässä teoriassa häpeä syntyy syyllisyydestä, jota ihminen kokee joutuessaan pettämään aikeensa toimia hyväksytyjen käyttäytymisnormien mukaisesti. Tämä on omiaan heikentämään hänen toimintakykyään entisestään ja estää häntä kohentamasta tilannettaan omin neuvoin. (vrt. Walker 2014.)

Johtopäätöksensä Mäntysaari (1995) toteaa, että häpeä on luonnollinen reaktio hävettävässä tilanteessa. Tilanne voidaan hänen mukaansa muuttaa ei-hävettäväksi muuttamalla yhteiskunnassa vallitsevat normit suoriutumista ja menestymistä korostavista vaikkapa uhrautumisesta ja hyvyyttä korostaviksi. Asiakkaan oikeus tunteisiin sisältää aina myös oikeuden häpeään. Häpeän purkamisteinä sosiaalityössä on tunnetun terävöittäminen asiakastyössä sekä myös

intersubjektiiviset keinot. Mäntysaari päätyy kirjoituksessaan siihen, että häpeän kiinnittymistä nimenomaan sosiaalitoimistossa asiointiin voi selittää modernisaation mukanaan tuomilla muutoksilla. Modernin ihmisen tilanteen tekee Mäntysaaren mukaan erityisen vaikeaksi muun muassa se, että häpeä on yksiulotteistunut. Tällä Mäntysaari tarkoittaa Helliin viitaten sitä, että häpeän yksinomiasiksi kriteeriksi on tullut menestymättömyys. Kun menestys modernissa yhteiskunnassa erotetaan kaikesta muusta käyttäytymisen moraalista arvioinnista, ei menestymättömyyden häpeää voi paikata mitenkään muuten kuin menestymällä. Jos tämä ei ole mahdollista, on vain kärsittävä häpeää. Kun menestymistä mitataan rahassa, tarkoittaa rahojen loppuminen selvää osoitusta siitä, että ihminen ei ole menestynyt. (Mäntysaari 1995,45-47.)

Miten häpeän aiheuttamaa toimijuuden supistumista voitaisiin paremmin tunnistaa ja siten myös ehkäistä? Häpeä näyttää synnyttävän muureja yksilön ja yhteisön välille ja toisaalta yksilöt pyrkivät rakentamaan muureja häpeää vastaan. Miten näiden ”häpeämuurien” yli päästään, jotta ihmisarvoa kunnioittava tapa olla yhteiskunnan jäsenenä olisi mahdollinen riippumatta yksilön tai perheen taloudellisesta tilanteesta? Edellä on muun muassa Roivaisen (2011) ja Ridgen (2009) tutkimuksissa tullut esille äitien tapa tinkiä omista tarpeistaan lastensa hyväksi. Suojaako äitien altruistinen toimintatapa taloudellisten ongelmien keskellä lapsia köyhyyden kokemuksilta ja tämän myötä köyhyyden aiheuttamalta häpeän tunteen kokemuksilta? Miten vanhemmat tästä puhuvat? Miten vanhemmat käsittelevät sairauten ja taloudellisiin huoliin liittyviä tunteitaan, miten esimerkiksi häpeän tunteesta puhutaan? Millä tavalla köyhyys ja köyhyyden häpeä paikantuvat tämän tutkimuksen kohderyhmän, mielenterveyden häiriöön sairastuneiden vanhempien puheissa?

4. TUTKIMUSASETELMA

4.1 Tutkimuskysymys ja metodologiset valinnat

Tutkimustehtävänäni on tutkia mielenterveyden häiriöön sairastuneiden vanhempien kokemuksia toimeentulo-ongelmista. Tutkimuskysymyksiäni ovat: *Mitä ja miten mielenterveyden häiriöön sairastuneet vanhemmat kertovat toimeentulo-ongelmiin liittyvistä kokemuksistaan? Millaisia vanhemmuuden kategorioita he puhuessaan rakentavat?*

Tutkimuksen teoreettisena viitekehyksenä on köyhyystutkimus ja erityisesti köyhyyden kokemuksia käsittelevä tutkimus. Koska olen kiinnostunut siitä, mitä ja miten haastateltavat tuovat omia

kokemuksiaan esille, kiinnittyy tutkimukseni myös sosiaalisen konstruktionismin teoreettiseen viitekehykseen. Näkemys ihmisen ja hänen sosiaalisen maailmansa vuorovaikutuksesta on keskeistä konstruktionistisessa lähestymistavassa. Konstruktionistisen näkemyksen mukaan ymmärrys maailmasta ja todellisuudesta rakentuu ja syntyy ihmisten välisen kanssakäymisen tuloksena. (Berger & Luckman 1994,74). Konstruoitu sosiaalinen maailma ei ole yhtenäinen ja yksiselitteinen, vaan pikemminkin tulkitsevasti tuotettu. Ymmärrys maailmasta ja todellisuudesta ei ole pysyvä, vaan se muuttuu vallitsevien sosiaalisten käytäntöjen muuttuessa. Säännöt siitä mikä tarkoittaa mitään, ovat moniselitteisiä ja kulttuurisesti, käyttäjien mukaan vaihtelevia. (Gergen 2003, 15-16.)

Konstruktionistisessa lähestymistavassa ei pyritä etsimään objektiivista totuutta, vaan keskiössä ovat erilaiset merkitykset, joita annamme tapahtumille. Konstruktionistisesti suuntautuneen tutkimuksen tavoitteeksi esitetäänkin usein huomaamattomien, itsestään selvyyksinä pidettyjen seikkojen paljastaminen ja nostaminen keskusteluun. (Garfinkel 1967, 36-38; Holstein & Gubrium 2000; Burr 2015, 2-3, 9-10). Konstruktionistinen lähestymistapa esimerkiksi vanhemmuuteen korostaa sitä, kuinka todellisuutta ja vanhemmuutta koskevat käsityksemme ovat dynaamisia, moninaisia ja kompleksisia (Böök 2001, 15). Konstruktionistisen näkemyksen mukaan perhe ei ole staattinen vaan ennemminkin alisteinen erilaisille neuvotteluprosesseille ja uudelleen määrittelyille. Toisin sanoen perhe ei ole ihmisten elämässä tiettyä mallia noudattava pysyvä rakenne, vaan ihmiset tekevät perhettä ja perhe elää ihmisten mukana. (Silva & Smart 1999, 5; Morgan 1996,1999, 19; ref. Böök, 2001, 13.)

Sosiaalinen konstruktionismin viitekehyksen viitoittamana aineiston analyysimetodiksi olen valinnut kategoria-analyysin. Näen sen soveltuvaksi analyysimenetelmäksi tässä tutkimuksessa, koska olen kiinnostunut selvittämään sosiaalisen todellisuuden rakentumista haastateltavien puheessa. Kategoria-analyysin työkalut antavat mahdollisuuden eritellä, miten haastateltavat sijoittavat itsensä tai muut osaksi sosiaalista maailmaa, tekevät hienovaraisia erotteluja ja eri tavoin moraalisesti arvottavat eri ryhmiin tai kategorioihin kuulumista sekä niihin liittyviä kulttuurisia normeja ja merkityksiä. (Nikander 2010, 242.)

4.2 Analyysimenetelmänä kategoria-analyysi

Kategoriat

Kategoria-analyysi kuuluu etnometodologian ja sosiaalisen konstruktionismin menetelmäperheeseen, johon luetaan myös diskurssianalyysi, narratiivisen sekä retoriikan tutkimuksen suuntaukset sekä keskusteluanalyysia ja kategorioiden analyysia yhdistävä tutkimus (Juhila 2004a; Jokinen, Juhila & Suoninen 2012, 11). Analyysimenetelmän on kehittänyt Harvey Sacks 1960-luvun alussa. Sacksin jäsenyyuskategorisoinnin analyysi pohjautuu Harold Garfinkelin kehittämään etnometodologiseen lähestymistapaan ja näkemykseen siitä, että abstraktit teoriat eivät voi olla ihmisten toiminnan tutkimuksen lähtökohta. Sacksin mielestä sosiaalisista organisaatioista ja kulttuurista yleisellä tasolla kirjoittamisen sijasta on tutkittava sitä, miten ihmiset kuvaavat itseään, toisiaan ja erilaisia asioita arkielämän toiminnan tasolla. (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012, 25-26; Lee 1991, 197.) Tutkijan tulee kiinnittää huomio siihen, miten ihmiset arkielämässä kuvaavat asioita ja kuvatessaan samalla väistämättä kategorisoivat niitä. Arkielämän kategoriat ja kategorisaatioprosessit ovat Sacksin mukaan tutkimuksen varsinaisia aiheita, eivät sen itsestään selviä ja kyseenalaistamattomia resursseja. Kategoria-analyysin avulla pyritään saamaan näkyväksi itsestään selvinä pitämiämme kategorioita. (Ruusuvuori 2001, 389; Juhila ym. 2012, 26; Nikander 2010, 243.)

Kategorisointi on ihmisten ja asioiden nimeämistä ja luokittelua. Jaamme esimerkiksi hyvinvointivaltion sosiaalipalvelut universaaleiksi, kaikille kansalaisille tarkoitetuiksi palveluiksi sekä tarveharkintaisiksi, erityisin perustein myönnettäviksi ”viimesijaisiksi” palveluiksi. Tällainen asioiden kategorisointi on olennainen osa ihmisten keskinäistä kanssakäymistä. (Juhila 2004b, 21.) Kategorisointi auttaa meitä ymmärtämään toisiamme erilaisissa tilanteissa ja koordinoimaan yhteistä toimintaamme. Kategoria-analyysissa tätä luokittelua kutsutaan kategorisoinniksi tai kategorisaatioksi ja luokittelun pohjalta syntyneitä nimeämisiä kategorioiksi. (Juhila ym. 2012, 18.) Kategoria-analyysissa kulttuuria tutkitaan toimintana, jossa kategoriat ja kategorisointi ovat keskeisessä roolissa. Siinä kysytään seuraavanlaisia kysymyksiä: mitä kategorioita ihmiset ottavat eri tilanteissa käyttöönsä; mitä he niillä tekevät ja millaisin seurauksin; millaisia kulttuurisesti jaettuina kategorioihin liittyviä merkityksiä ja tunnuspiirteitä niiden käyttö herättää henkiin; millaisia muita toisenlaisiin seurauksiin johtavia kategorisointeja olisi ollut mahdollista tehdä? (Juhila ym. 2012, 42.) Perusajatuksena kategoria-analyysissa on siis se, miten maailma rakentuu ihmisten välisenä vuorovaikutuksena. Se tutkii sanojen käyttämistä ja sitä, kuinka merkitykset ovat sidoksissa tilanteeseen. Analyysin huomio kiinnittyy siihen, miten vuorovaikutukseen osallisena olevat toimijat

päättävät, mikä on merkityksellistä kussakin tilanteessa, mitä kategorioilla tehdään ja mitä niillä saadaan aikaan. (Juhila 2004b, 23.)

Kategoria-analyysiin kuuluvia keskeisiä käsitteitä ovat myös kategoriakokoelma ja kategoriapari. Kategoriakokoelmat koostuvat toisiinsa liittyvistä kategorioista. Esimerkkinä näistä kokoelmista voidaan mainita työväestö, keskiluokka ja yläluokka (sosiaaliluokka) tai muslimi, hindu protestantti (uskontokunta). Kategoriaparista puolestaan puhutaan silloin, kun kaksi kategoriaa on tiiviisti sidoksissa toisiinsa, kuten vanhempi-lapsi, sosiaalityöntekijä-asiakas, uhri-syylinen. (Juhila ym. 2012, 27-28; Sacks 1972b, 219; Van De Mierop 2008.)

Kategoriasidonnaiset toiminnot (category bound activities) viittaavat siihen, että yksittäisen kategorian kuullessamme liitämme siihen kulttuurisesti tunnettuja toimintoja. Esimerkiksi sosiaalityöntekijä auttaa, opettaja neuvoo, lapsi leikkii. Kategoriasidonnaiset toiminnot ovat yleensä verbejä. Toimijat ovat puolestaan substantiiveja. Tätä kategorian luokkaa Sacks nimitti ”Jäseniksi”. Konkreettisesti kuvaten kategoria-analyysi aloitetaan yleensä etsimällä ja tunnistamalla toimintaan liittyviä sanoja – verbejä. Koska toiminta vaatii myös toimijoita ja kohteita, liitetään ne seuraavaksi jäsenkategorioihin. ”Jäsenet” voivat olla puheessa tai tekstissä subjekteja tai toimijoita tai ne voivat olla implisiittisiä, jolloin kuuliija joutuu tekemään päätelmiä siitä, mikä jäsenkategoria on kyseessä. Sacks oli kiinnostunut siitä, kuinka keskustelun jäsenet tekevät näitä päätelmiä. (Lepper 2000, 14-15; Nikander 2010, 244.)

Sacksin jälkeen useat tutkijat ovat jatkaneet kategoria-analyysin kehittämistä. Lena Jayyusi muun muassa laajensi Sacksin termin kategoriasidonnaiset toiminnot kategoriapiirteiksi. Kategoriapiirteillä tarkoitetaan kategorioihin liitettyjen toimintojen lisäksi myös niiden yhteyteen liitettäviä ominaisuuksia, oikeuksia, velvollisuuksia, tietoa ja kompetensseja. (Välimaa 2011, 27-28; Jayyusi 1984, 36-37; Järviluoma & Roivainen 1997, 73-75; Roivainen 1999, 26-27; Silverman 1998, 82-83.)

Kategoria-analyysin soveltamisessa on tärkeää pitää mielessä, että kategorisointia ei tehdä vain kategorisoinnin vuoksi, vaan kyse on käytännön toimintaan orientoitumisesta. Juhila ym. muistuttavatkin, että ihmiset tuottavat kategorioiden toiminnallisen voiman niitä käyttämällä ja vastaanottamalla sekä niistä neuvottelemalla. (Juhila ym. 2012, 51; Edwards 1991.) Esimerkiksi sosiaalityössä ihmisten sijoittaminen johonkin kategoriaan antaa työntekijälle vinkkejä siitä, miten asiakkaasta pitäisi ajatella ja miten häneen suhtautua. Juhilan mukaan kategoriat auttavat tässä suunnan löytämisessä nimenomaan sen vuoksi, että niihin on kiinnittynyt tiettyjä ominaisuuksia ja toimintoja, joita oletamme kategoriaan nimetyllä ihmisellä olevan. Kulttuurinen tieto asiakkaasta

ohjaa toimintaamme, vaikka emme kyseistä henkilöä olisi koskaan aikaisemmin tavanneetkaan. (Juhila 2006, 205-206.)

Ongelmat ja selonteot

Kategoria-analyysissä ollaan kiinnostuneita osallisten näkökulmasta ongelman rakentumisesta: miten he puhuvat ja selittävät odottamattomia asioita ja tapahtumia ongelmiksi, ja miten he arvioivat niiden merkitystä ja ratkaisumahdollisuuksia. Se mitä pidetään ongelmana, on osallisten käsitys ja tuotos. (Buttny 2004, 3-4.) Tutkimuksessa kysytään, miten osalliset artikuloivat ongelmat: miten he orientoituvat tietynlaisiin tapahtumiin ja käyttäytymiseen ongelmina ja miten he kommunikoivat niistä keskenään. Kun tutkimuksen kohteena on osallisten näkökulma, sosiaalisia ongelmia ei tällöin nähdä muuttumattomina ja itsestään selvinä tosiasioina. Fokus on kielenkäytössä ja ihmisten keskinäisessä toiminnassa, ei abstrakteissa sosiaalisten ongelmien kategorioissa. (Maynard 1988; ref. Juhila 2012, 142,145.) Juhila nostaa esille myös ongelmatarinoiden henkilögallerioiden hahmojen kategoriasidonnaiset oikeudet ja velvollisuudet, jotka puolestaan tuottavat helposti asetelman, jossa hahmot tulevat määritellyiksi uhreiksi tai syyllisiksi suhteessa ei-toivottuun asiantilaan tai tapahtumaan. (Juhila 2012, 166.) Kun analyysissä lisäksi kiinnitetään huomio ristiriitaisiin kategorioihin, kategoriakonstrasteihin, lisääntyy kategorioiden selontekoina toimivan luonteen ymmärtäminen. Ristiriitaisia kategorioita käytetään usein ongelmista kertomisen välineinä ja selittämässä ongelmaa. (Välimaa 2011,35; Juhila 2012, 202.)

Kategoria-analyysissä tutkijan katse kohdistuu myös siihen, ovatko ihmiset ongelman suhteen vastuullisia toimijoita ja siten selontekovelvollisia vai onko kyseessä ongelma, joka kyllä koskettaa heitä, mutta jonka suhteen joku toinen toimija voikin määrittää heidän positionsa suhteessa ongelmaan? (Buttny 2004, 169-170; ref. Juhila 2012, 157.) Selonteoilla ihmiset rakentavat omaa versiotaan siitä, miten asiat ovat tai miten ne voisivat olla. Välimaa viittaa Scotttiin ja Lymaniin (1968), jotka määrittelevät selonteot ongelmatilanteeseen liitetyiksi teoiksi, joissa henkilön puhe on tarkoitettu paikkaamaan sosiaalisesti harmillista tilannetta. Selonteko toimii yhdistävänä tekijänä ja ristiriidan poistajana tilanteessa, jossa odotukset ja toiminta eivät ole kohdanneet. (Scott & Lyman 1968, 46, ref. Välimaa 2011, 31.)

Vuorovaikutustilanteissa puhumme itsestämme valitsemillamme kategorioilla, mutta myös yhteisö ja kulttuuri, jossa elämme, luokittelevat meitä jatkuvasti ja tarjoavat meille tavallaan ulkoapäin

annettujen kategorioiden jäsenyyttä (Välimaa 2011, 27; Hester & Eglin 1997). Tietyn kategorian jäsenyyttä tarjottaessa päättävät vuorovaikutukseen osallistuvat toimijat, mitä kategorioita he kulloinkin ottavat käyttöön. Tärkeää on huomata, että tarjotun kategorian jäsenyyttä voidaan myös vastustaa. Esimerkiksi köyhän kategoriaryhmän jäsenyyttä vastustaessaan yksilö voi rakentaa itselleen jäsenyyttä vaikkapa henkisesti rikkaan ja aktiivisen yksilötoimijan kategoriaryhmään (vrt. Kallio 2003,1). Tarjottujen kategorioiden jäsenyyttä siten joko uudistamme tai vahvistamme vuorovaikutuksessa tapahtuvan neuvottelun kautta. (Välimaa, 2011, 27; Juhila 2004b, 23; Juhila 2012, 175-225; Nikander 2002, 10.)

Sosiaalityöhön sisältyy paljon interventioita, joilla pyritään ratkaisemaan tai lievittämään erilaisia ongelmatilanteita. Sosiaalityöntekijän ja asiakkaan keskinäisessä vuorovaikutustilanteessa sosiaalisten ongelmien tulkinta- ja määrittelyprosessi sisältää molempien osapuolien kulttuurisia tulkintoja, joissa sosiaalityöntekijä nojaa ammatilliseen asiantuntemukseensa ja asiakas esimerkiksi omakohtaiseen kokemukseensa tilanteesta. (Juhila 2006, 210; ks. Jokinen & Juhila & Pösö 1995, 9.)

Kulttuuriset merkitykset ja moraalit

Lena Jayysi (1984) kiinnitti huomion kategorisointiin *moraalis-kulttuurisena* toimintana (Jayysi 1984; ref. Nikander 2010, 246). Moraalisella järjestyksellä kategorianalyysin yhteydessä tarkoitetaan kulttuurista tietoa siitä, miten eri tilanteissa tulee käyttäytyä ja toimia (Juhila 2012, 132). Kun kategorisointia tehdessämme sijoittaessamme itsemme tai toiset ihmiset tiettyihin kategorioihin, tulemme rakentaneeksi samalla moraalisia jäsenyyksiä vastuista ja velvollisuuksista sekä arvostettavasta ja tuomittavasta käytöksestä. Kategorianalyysin avulla saadaan näkyväksi, miten moraalinen järjestys rakentuu ihmisten puheessa ja arkisessa vuorovaikutuksessa. (Jayysi 1984; ref. Nikander 2010, 246.) Tällaisesta kategorisointien ja kuvausten moraalista ulottuvuudesta käytän seuraavassa esimerkkinä Geoffrey Baruchin (1981) tutkimusta *Moral Tales- Parents' stories of encounters with health professionals*.

Geoffrey Baruch (1981) kutsuu tutkimuksessaan moraalitarinoiksi sellaisia selontekoja, joissa pieleen mennyttä asiaa kerrotaan tavalla, jossa joidenkin hahmojen toiminta osoitetaan perustelluksi ja moraalisesti kestäväksi kun taas toisten hahmojen toimintaa kuvataan epäonnistuneeksi ja moraalisesti arveluttavaksi. Baruchin aineisto koostuu sellaisten vanhempien haastatteluista, joiden lapsia on hoidettu sydänsairauden tai suulakihalkion vuoksi sairaalassa. Analyysiin Baruch on

valinnut tarinoita, joissa on sattunut jokin virhe tai vahinko lasten sairauksien tunnistamisessa, käsittelyssä tai hoidossa. (Juhila 2012,166-167; Baruch 1981, 275-276.) Baruch (1981) tiivistää vanhempien moraalitarinan ytimen kolmeen seikkaan: 1) vanhemmuus näyttäytyy niissä moraalisenä, 2) vanhemmat ovat ymmärrettävästi kokemattomia lapsen hyvinvoinnin lääketieteellisestä puolesta ja lapsen ”hoitouran” alkaessa he ovat myös kokemattomia tekemään yhteistyötä sairaaloiden ja terveydenhuollon ammattilaisten kanssa (he ovat ”maallikkoja”), 3) terveydenhuollon ammattilaiset eivät ota tätä kokemattomuutta huomioon. Vanhemmat ovat lopulta siis tarinoissa uhrin ja terveydenhuollon ammattilaiset syyllisen positiossa, vaikka tarinoiden lähtökohtana oli vanhempien osalta päinvastainen positio eli terveydenhuollon edustajat heittivät epäilyksen varjon vanhempien kompetenssille. Baruchin mukaan näiden tarinoiden kertominen on äitien keino rakentaa moraalista vastuutaan ja hyvää vanhemmuuttaan. (Välimaa 2011,178; Baruch 1981, 276-292, ks. myös Juhila, 2012, 168.)

Baruch (1981) nostaa esille myös tunteiden tärkeän roolin vanhempien moraalitarinoissa. Tunteista puhuessaan vanhemmat asemoivat itsensä tavallisten ihmisten keskenään jakamaan arkielämän maailmaan, johon kuuluu tunteista puhuminen. Kun taas se maailma, jossa terveydenhuollon ammattilaiset elävät, on maailma, jossa tunteita vältellään. (Baruch 1981, 285.) Tunteita käytetään myös selontekoina monille erilaisille teoille. Baruchin tutkimuksen pohjalta voidaankin todeta, että tilanteet, jotka eivät etene ennakko-oletusten mukaisesti, tekevät näkyviksi kategorioita, jotka jäävät näkymättömiksi silloin, kun asiat sujuvat ennakoidusti. Tällöin mahdollistuu vakiintuneiden kulttuuristen kategorioiden ja niihin perustuvien käytäntöjen arviointi ja ehkäpä myös uudelleenmäärittely. (Juhila, 2004b, 24.)

Kategoria-analyysi sopii hyvin metodiksi tähän tutkimukseen, jossa tarkoituksena on saada esille, miten vanhemmat puhuvat tilanteestaan sairauden, toimeentulo-ongelmien ja vanhemmuuden kontekstissa, millaisia ongelmia he itse nostavat esille, mitkä nousevat huolenaiheiksi, miten he ovat ongelmia ratkoneet, miten he puhuvat vanhemmuudestaan, itsestään, toisesta vanhemmasta ja lapsistaan. Mielenkiintoista on myös selvittää, mihin kategoriaan vanhemmat itsensä sijoittavat kussakin tilanteessa, millaisia kategorioita vanhemmat rakentavat itselleen ja millaisista he puhuvat itsensä pois. Tutkimuksen teoreettisena viitekehysenä olevalla köyhyystutkimuksella ei pyritä suoraviivaisesti selittämään ihmisten toimintaa vaan tutkitaan sitä, miten monin eri tavoin köyhyystutkimuksen kuvaamat ilmiöt voivat ilmetä tai tulla viittausten kautta läsnä oleviksi arjen tilanteissa. (Vrt. Juhila ym. 2012, 23.)

4.3 Aineiston kuvaus ja aineiston keruumenetelmä

Tutkimusaineiston keruumenetelmänä on teemahaastattelu. Teemahaastattelu on puolistrukturoitu haastattelu, jossa kaikkien haastateltavien kanssa käydään läpi samat aihepiirit, mutta kysymysten tarkkaa muotoa ja järjestystä ei ole määritetty (Ruusuvuori & Tiittula 2005, 11). Teemahaastattelun valintaa tutkimusaineiston keruumenetelmänä tässä tutkimuksessa puoltaa se, että se mahdollistaa aineiston keruun joustavasti haastateltavien tilanne huomioiden. Teemahaastattelu myös antaa tilaa haastateltaville tuoda esille asioita haluamassaan laajuudessa. Erityisen tärkeänä tässä tutkimuksessa on ollut luoda haastateltaville mahdollisuus olla merkityksiä luova ja aktiivinen osapuoli. (Vrt. Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2008, 200.)

Tutkimusaineisto on kerätty haastattelemalla erään länsisuomalaisen kaupungin mielenterveys- ja päihdepalvelujen yhden hoitoyksikön potilaita, jotka olivat sosiaalityöntekijän vastaanotolla tuoneet esille toimeentuloon liittyviä ongelmia. Esittelin tutkimukseni sen hoitoyksikön työntekijöille, jossa tulisin haastattelut toteuttamaan ja annoin työntekijöille tutkimustani koskevan tiedotteen luettavaksi. Kerroin myös, missä vaiheessa haen tutkimuslupaa, ja että luvan saatua aloittaisin haastateltavien rekrytoinnin. Sovimme, että haastatteluja tulisin mahdollisesti tekemään myös kyseissä hoitoyksiköissä. Kerroin myös, etten voi tutkimukseen liittyvistä salassapito- ja luottamuksellisuussyistä kertoa, ketkä tutkimukseen osallistuvat. Tutkimuslupan sain ajalle 1.5.2015-31.12.2015. Hoitoyksikön työntekijät suhtautuivat tutkimukseeni myönteisesti ja kannustavasti, joten tutkimuksen haastattelujen järjestäminen sujui hyvin. Työntekijät olivat myös erittäin hienotunteisia sekä minua että haastateltavia kohtaan.

Haastateltavat on rekrytoitu siten, että kerroin kyseisessä yksikössä hoidossa olleille potilaille - jotka kuuluivat kohderyhmään – kahdenkeskeisessä tapaamisessa tutkimuksestani ja tiedustelin heidän halukkuuttaan osallistua tutkimukseen. Kymmenestä kohderyhmään kuuluneesta potilaasta kahdeksan suostui haastateltavaksi. Tutkimukseen osallistuneille kerroin ennen haastattelun nauhoittamisen aloittamista tarkemmin tutkimuksestani ja kävin läpi vaitioloon ja tutkimuksen luottamuksellisuuteen liittyvät asiat. Tämän jälkeen allekirjoitimme suostumuksen (liite 1), josta haastateltava sai oman kappaleen ja toinen kappale jäi tutkijan arkistoon.

Haastateltavilla oli mahdollisuus valita haastattelupaikaksi oma koti tai kyseinen mielenterveys- ja päihdepalvelujen yksikkö. Kaikki haastateltavat halusivat haastattelunsa toteuttavaksi kyseisessä hoitoyksiköissä. Haastattelutilanteet pyrin luomaan sellaisiksi, että haastateltavalla vanhemmalla oli mahdollisimman paljon tilaa avoimesti sanoittaa ja kuvata kokemuksiaan. Vanhemman voimavarat

huomioiden tapaamisia oli mahdollista järjestää useampia. Kahden ensimmäisen haastattelun jälkeen kävin haastattelut läpi, litteroin ne ja tarkensin niiden pohjalta joitakin kysymyksiä seuraavia haastatteluja varten.

Yhden haastateltavan haastattelusta olen tutkimuseettisistä syistä joutunut jättämään osan pois, koska hänen anonymiteettiään ei voisi muutoin täysin turvata. Tästä olen haastateltavan kanssa keskustellut ja hän on tietoinen ratkaisustani. Kerroin haastateltavalle, että hänellä on mahdollisuus kieltää haastattelunsa käytön tutkimuksessani, mutta tätä hän ei halunnut tehdä. Muistutin haastateltavaa vielä, että hän voi vielä jälkikäteenkin olla minuun yhteydessä, mikäli haluaa mieltään asian suhteen muuttaa. Poistettu aineisto on puolikkaan A4-arkin verran, joten tällä poistolla ei ole aineiston tutkimusarvoa vähentävää vaikutusta.

Tutkimusaineisto koostuu kahdeksan vanhemman haastatteluista, joita on yhteensä 11 tuntia ja litteroituna tekstinä 139 sivua. Haastattelut vaihtelevat pituudeltaan 58 minuutista yhteen tuntiin ja 40 minuuttiin. Haastateltavista neljä on miehiä ja neljä naisia. Iältään haastateltavat ovat 31-52-vuotiaita ja heidän lastensa iät vaihtelevat 2-vuotiaasta 23-vuotiaaseen. Miehistä kaksi on etävanhempia, yksi on avioliitossa ja yksi on sekä yksinhuoltaja että etävanhempi. Naisista kolme on yksinhuoltajia ja yksi on avioliitossa. Aineisto on riittävä, koska haastatteluissa oli havaittavissa samojen asioiden kertautumista, joten useampien haastattelujen tekeminen ei enää olisi välttämättä tuottanut tutkimuskysymyksen kannalta olennaista uutta tietoa. (Vrt. Hirsjärvi ym. 2008, 177.)

Kaikki haastateltavat olivat minulle jo entuudestaan tuttuja, sillä olin ollut heidän sosiaalityöntekijänään heidän hoitojaksonsa aikana. Tuttuudesta koen olleen minulle hyötyä, koska minulle oli syntynyt jo valmiiksi luottamuksellinen suhde haastateltaviin. Tuttuus ja luottamuksellisuus auttoivat pääsemään haastattelutilanteissa nopeasti sensitiivisiin aiheisiin kiinni. Tuttuus auttoi myös siinä, että pystyin säätämään, miten syvälle hankaliin aiheisiin haastattelutilanteessa voisi mennä, jottei haastateltava kuormittuisi liikaa ja tutkimukseen osallistuminen vaarantaisi hänen toipumistaan.

Teemahaastattelun kysymykset halusin esittää mahdollisimman avoimina, jotta omat ennakkonäkemykseni ja tuttuus haastateltaviin eivät ohjaisi esille nousevia asioita. Teemat ja kysymykset pyrin laatimaan siten, että vastaukset olisivat kuvailevia ja kertomuksnomaisia. Haastatteluissa käsiteltyjä teemoja olivat sairastuminen, toimeentulo ja toimeentulo-ongelmat, sosiaalinen verkosto, rahankäyttö ja kulutus, tunteet, selviytymiskeinot, apu ja palvelut. (Liite 2.)

Kun kaikki haastattelut oli tehty, poistin haastatteluaineiston diginauhurista ja siirsin sen muistitikulle, jossa se säilytetään siihen saakka, kunnes tutkimus on tarkastettu. Tekstimuotoon litteroitu haastatteluaineisto on kirjoitettu siten, ettei haastateltavia voida tunnistaa, kaikkien henkilöiden ja paikkojen nimet on muutettu. Litteroitu teksti on ollut tallennettuna tutkijan tietokoneelle aineiston analysointivaiheen ajan ja varmuuskopiot on tallennettu muistitikulle. Arkistokappaleena tulee olemaan yksi muistitikku, johon on tallennettu litteroitu teksti, josta haastateltavia ei siis voi tunnistaa. Arkistokappale säilytetään tutkijalla. Aineiston analysointivaiheessa koko aineisto on siirretty ATLAS.ti -ohjelmistoon³ litteroituna versiona. ATLAS.ti – ohjelmisto on ollut tutkijan koneelle ladattu ohjelma, joten tässäkin vaiheessa ulkopuolisilla ei ole ollut mahdollisuutta päästä aineistoon käsiksi.

4.4 Tutkijan rooli

Aineistosta riippumatta on olennaista, että kategoria-analyysia tekevien tutkijoiden tulee kiinnittää huomiota myös siihen, mitä kategorioita he itse käyttävät ja mihin kategorioihin he viittaavat (Silverman 2007, 31; Juhila ym. 2012, 85). Tutkija tuskin pystyy houkuttelemaan ihmisiä käyttämään sellaisia kategorioita tai kategoriakokoelmia, jotka eivät ole heidän ulottuvillaan ja joita he eivät kulttuurisesti tunnista. Sen sijaan tutkija voi kyllä päästä vaikuttamaan siihen, minkälaisista kategorioista puhutaan ja miten. (Moerman 1974, 66-67; ref. Juhila ym. 2012, 85.) Esimerkiksi tässä tutkimuksessa tutkimuskohteena on toimeentulo-ongelmat, joten haastattelukysymykset on suunnattu niin, että juuri tähän liittyvät kategoriat aktivoituvat haastattelukeskustelussa.

Tutkimusaineistot sisältävät paljon kategorioita ja kategoriavihjeitä, joten analyysi kiinnittyy aina vain osaan kategorisoinneista tutkimuskysymyksen ja -aiheen mukaisesti. Tutkijan näkökulman asettaman rajauksen tunnistaminen on tästä syystä tärkeää. Analyysia tehdessään tutkijan tulee kuitenkin muistaa, että olennaista on aina aineistojen toimijoiden oma orientaatio, jotta tutkimusaiheen kannalta tärkeät ja yllättävätkin kategorisaatiot tulevat näkyville. (Juhila ym. 2012, 85-86). Tutkimukseen osallistuneet haastateltavat olivat tietoisia, että heitä oli pyytänyt mukaan tutkimukseen sosiaalityöntekijä, joka oli heidät jo aiemmin tavannut ja jolla oli jonkinlainen tieto heidän toimeentuloonsa liittyvistä ongelmistaan. Sosiaalityöntekijänä houkuttelen siten esille sosiaalityöhön, sosiaalipalveluihin ja toimeentuloon liittyviä teemoja. Tämä roolini on voinut

³ ATLAS.ti on laadullisen tutkimusaineiston analyysiin tarkoitettu tietokoneohjelma. Ohjelmasta on ollut hyötyä suuren tekstimäärän hallinnassa ja lähiluvassa sekä havaintojen teossa.

myötävaikuttaa siihen, että haastateltavien puheissa on paljon selontekoja sisältävää puhetta liittyen avun saamiseen toimeentulo-ongelmiin. Toisaalta tämä tarjoaa haastateltaville mahdollisuuden myös sellaisiin kategorioihin, jotka eivät ole mielenterveyden häiriöön ja sen hoitoon liittyviä kategorioita, vaikka haastattelut on tehty mielenterveyspalveluiden yksikössä.

Osallistuminen tutkimukseen oli tietysti vapaaehtoista ja tutkimukseen osallistumisesta keskusteltiin eri yhteydessä kuin asiakkaalle varatulla vastaanottoajalla, jotta haastateltavalle ei syntyisi vaikutelmaa, että tutkimuksesta kieltäytyminen voisi hankaloittaa hänen asioidensa hoitamista. Tutkimukseen osallistumiseen liittyvät keskustelut käytiin kahden kesken, jotta haastateltavien anonymiteetti pystyttiin suojaamaan, sillä haastateltavat olivat tutkimuksen toteuttamisen aikaan ryhmämuotoisessa hoidossa.

Sosiaalityöntekijän ja tutkijan samanaikaisessa roolissa toimiminen on voinut vaikuttaa siihen, miten haastateltavat ovat voineet olettaa haastattelijan suhtautuvan heihin. Sosiaalityöntekijän rooliin on kuulunut haastateltavien toimeentulo-ongelmiin liittyvien vaikeuksien selvittäminen ja niissä auttaminen sekä vanhemmuuden tukeminen eri keinoin. Mikäli nämä kokemukset ovat olleet hyviä, on se vaikuttanut myönteisellä tavalla luottamukselliseen lähtötilanteeseen myös haastattelujen osalta. Haastattelutilanteissa ei kuitenkaan sosiaalityöntekijän roolissa esille tulleita asioita ole haastattelijan taholta otettu puheeksi, jotta ne säilyisivät vaitiolovelvollisuuden piirissä, vaan niistä on kysytty uudelleen, jotta haastateltavalla on ollut mahdollisuus rajata haluamiaan asioita tutkimuksen ulkopuolelle. Tämä asetus on haastateltaville kerrottu ennen haastattelun aloittamista. Yksikään haastateltavista ei kuitenkaan tuonut esille, että haluaisi rajata kertomaansa eri tavalla haastattelutilanteessa. Useat haastateltavista kertoivat oma-aloitteisesti tutkimukseen osallistumiseen motiivinaan olevan sen, että he halusivat kertoa kuinka vaikeisiin tilanteisiin he ovat joutuneet.

4.5 Eettiset kysymykset

Tutkimuksen kohdistuessa ihmisen vaikeisiin elämäntilanteisiin tai haavoittaviin kokemuksiin puhutaan sensitiivisestä tutkimuksesta (Laitinen 2004, 85–94). Esimerkkinä sensitiivisistä tutkimusaiheista voidaan mainita vaikeat, hävettävät asiat ja tapahtumat sekä kulttuurisesti arkaluonteiset asiat kuten sairaudet, kuolema, itsemurha ja väkivalta. (Ks. esim. Hurtig 2006; Laitinen & Uusitalo 2007; Laitinen 2004, 85–94.) Perheisiin liittyvät tutkimusaiheet voivat olla sensitiivisiä erityisesti silloin, kun tutkitaan moraalisia jännitteitä sisältäviä perheaiheita (Pösö 2008; Laitinen 2004, 51). Sensitiivistä tutkimusta tehdessään tutkijan tulee esimerkiksi haastatteluja tehdessään

huomioda haastateltavan tunteet ja tiedostaa milloin haastattelussa kannattaa pitää taukoa tai keskeyttää haastattelu (Hämäläinen ym. 2015).

Tutkimusaiheen sensitiivisyyden vuoksi olen pitänyt tutkimukseen liittyvät eettiset kysymykset keskeisenä osana tutkimustani ja ne ovat olleet läsnä koko ajan tutkimusta tehdessäni. Olen perehtynyt yliopiston laatimiin eettisiin ohjeisiin (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2009, 2013) ja edennyt niiden mukaisesti tehdessäni tutkimussuunnitelmaa, hakiessani tutkimuslupaa ja tehdessäni haastatteluja ja niitä käsitellessäni. Tutkimuslupaa hakiessani olen kuvannut, miten tutkimusaineistoa käsitellään ja säilytetään siten, että vain tutkijalla on mahdollisuus päästä käsiksi aineistoon.

Tutkijana tulee noudattaa erityistä herkkyyttä muun muassa sen suhteen, ettei tutkimukseen osallistuminen vaikeuta haastateltavien psyykkistä vointia aihepiiriin kuuluvien ahdistavien teemojen vuoksi. Haastattelutilanteissa tulikin edetä haastateltavien voimavarojen mukaisesti ja tutkijan oli oltava valmis joustamaan esimerkiksi käytettävissä olevan ajan suhteen. Jokaiselle haastateltavalle kerroin ennen haastattelun aloittamista, että mikäli esille tulevat aiheet alkavat tuntua ahdistavilta, haastattelu voidaan keskeyttää. Lisäksi varasin jokaista haastattelun jälkeen riittävästi aikaa siihen, että pystyimme käymään haastateltavien kanssa läpi hänen tuntemuksiaan haastatteluun liittyen. Varmistin, että haastateltavalla on tiedossa omaan hoitoonsa liittyvät suunnitelmat ja että hän tietää, minne ottaa yhteyttä, mikäli hänen vointinsa huononee, vaikka tähän tutkimukseen osallistumisella ei olisikaan hänen vointiinsa vaikutusta. Erityistä herkkyyttä ja haastateltavan ajatusten ja tunteiden läpikäymistä tarvittiin niissä tilanteissa, joissa haastateltava oli tuonut esille itsetuhoisia ajatuksia. Tällöin tarkensin, milloin näitä ajatuksia on ollut ja oliko haastateltavalla niitä edelleen. Kävimme läpi, miten niissä tilanteissa tulee toimia, mikäli näitä ajatuksia tulee mieleen ja varmistin, että haastateltavalla on tiedossaan, minne hän ottaa yhteyttä. Kaikilla haastateltavilla oli tiedossa oman hoitavan tahon tiedot. Kaikkien niiden haastateltavien osalta, jotka toivat esille itsetuhoisia ajatuksiaan, kyse on ollut tilanteista, joista haastatteluhetkellä oli kulunut aikaa vajaasta vuodesta lähes kymmeneen vuoteen, itsemurhayrityksistä kertoneiden haastateltavien osalta aikaa tapahtuneesta oli kulunut neljästä kahdeksaan vuoteen. Koska olin osallistunut sosiaalityöntekijänä kyseisen hoitoyksikön potilaiden hoitoon, minulla oli etukäteen tietoa, joka auttoi minua tekemään rajauksia sen suhteen, etten pyytäisi tutkimukseen mukaan hoitoyksikön potilaista niitä, jotka olivat juuri aloittaneet hoitojakson ja joiden voimavarat eivät olisi olleet riittävät tutkimukseen osallistumiseen. Haastattelujen ajankohta kaikkien haastateltavien osalta on hoitojakson - jonka pituus oli 4-8 viikkoa - loppupuolella tai hoitojakson jälkeen.

Haastattelutilanteen halusin päättää siten, että haastateltavalle jäi riittävästi aikaa irtaantua haastattelutilanteesta. Olin myös varannut teetä, mehua ja pientä syötävää tarjolle haastattelun jälkeen. Ajattelin, että haastattelun päättäminen niin, että tarjolla on mahdollisuus keskusteluun epävirallisemmassa tilanteessa ja kevyemmistä aiheista voisi helpottaa haastateltavan oloa, mikäli hän tuntisi olonsa ahdistuneeksi. Kysyessäni haastateltavilta heidän tuntemuksiaan haastattelun jälkeen, toivat kaikki esille, ettei haastatteluun osallistuminen tuntunut ahdistavalta. Haastateltavat kokivat tärkeänä, että heille tarjoutui mahdollisuus kertoa kokemuksistaan ”kaikessa rauhassa” ja ”kertoa koko tarina”. Haastateltavien osoittama luottamuksellisuus haastattelijaa kohtaan tuli myös esille näissä keskusteluissa.

Tutkimukseen osallistuneiden tulee voida luottaa siihen, ettei heidän kertomansa asiat tule ulkopuolisten tietoon. Tutkimuksessa esitettävien sitaattien käytössä on oltava huolellinen sen suhteen, ettei haastateltavaa pystytä niistä tunnistamaan. Sitaintien käytössä tulee huomioida myös haastateltavien kunnioittaminen. (Esim. Alasuutari 2005; Hänninen 2010.) Tutkimuseettisistä syistä en ole tässä tutkimuksessani erotellut haastatteluotteita koodein käyttäessäni sitaatteja. Haastateltaville on myös kerrottu, että haastatteluaineistoa tullaan käyttämään vain tähän tutkimukseen.

Haastateltaville tulee myös tarkkaan kertoa millaiseen tutkimukseen he osallistuvat. Tutkijan on hyvä pitää mielessä, että haastateltavien tietäessä, miksi heidät on valittu tutkimukseen, osaavat he orientoitua tietyllä tavalla haastatteluun. Kerroin tutkimukseni aiheena olevan mielenterveydenhäiriöön sairastuneiden vanhempien kokemukset toimeentulo-ongelmista. Kerroin myös, että teoreettisesti tutkimus liittyy köyhyystutkimukseen ja tarkensin, miten köyhyyttä voidaan määritellä: tulojen riittämättömyys, pienituloisuus, toimeentulotukiasiakkuus, oma kokemus siitä, että on köyhä tai pienituloinen. Tässä yhteydessä tarkensin haastateltavalta vielä, katsoiko hän omalla kohdallaan jonkin näistä määritelmistä vastaavan omaan taloudellista tilannettaan vai löytyisikö jokin muu hänen taloudellista tilannettaan paremmin kuvaava käsite. Useimmat haastateltavista katsoivat kuuluvansa pienituloisten ryhmään, yksi sanoi olevansa tilapäisesti pienituloinen, yksi määritteli kuuluvansa tutkittavien joukkoon, koska sairaus aiheuttaa toimeentulo-ongelmia siksi, että se vaikeuttaa asioiden hoitamista. Näin tärkeänä käydä tämä keskustelu haastateltavien kanssa köyhyyteen liittyvän stigman vuoksi. Tutkimuksissa (esim. Krok 2009; Kallio 2003) on todettu, etteivät haastateltavat halua tulla identifioituksi köyhäksi. Siksi pidin tärkeänä, että haastateltavat tietävät etukäteen tutkimuksen teoreettisesta viitekehyksestä.

Sensitiivisessä tutkimuksessa myös intervention mahdollisuus tulee ottaa huomioon. Tässä tutkimuksessa haastateltavat olivat mielenterveyden häiriöön sairastumisen vuoksi hoidossa olevia vanhempia, joilla oli myös taloudellisia huolia. Yhden haastateltavan osalta sain huolestuttavaa tietoa hänen tilanteeseensa liittyen, joten jouduin ottamaan huolen esille haastateltavan hoidosta vastaavan lääkärin kanssa. Interventio mahdollisti huolta herättäneen asian selkiyttämisen ja sen tavoitteena oli varmistaa haastateltavan riittävä hoito. Interventio olisi tarvittaessa mahdollistanut myös haastateltavan perheelle lisätuen saannin. Tarvetta haastateltavan tai hänen perheensä lisätuelle ei selvittelyjen jälkeen ollut. Kävin asian läpi vielä yhdessä haastateltavan kanssa. Kerroin haastateltavalle, että hän voi halutessaan kieltää haastattelunsa käytön tutkimuksessa, mutta tätä hän ei halunnut tehdä. Sovin tämän jälkeen haastateltavan kanssa, että haastatteluaineistosta poistetaan ne kohdat, joista hänet voidaan esille tulleeseen huolen aiheeseen liittyen tunnistaa.

Hämäläinen ym. (2015) toteavat, ettei tutkija voi sensitiivisiä perheaiheita tutkiessaan välttyä pohdinnoilta liittyen tasapainoiluun eettisten kysymysten, tutkittavien ja omien tunteiden ja intervention mahdollisuuden välillä. Jo tutkimusta aloittaessaan tutkijan tulee olla tietoinen näistä eettisistä haasteista. Sensitiivisiin tutkimusaiheisiin liittyvistä haasteista huolimatta sosiaalityön tutkijoilta tulee kuitenkin löytyä rohkeutta tarttua arkoihinkin aiheisiin. Sillä, mikäli sosiaalityön tutkimuksella ei ole välitöntä yhteyttä ihmisten kokemuksiin, voi se menettää olennaisen osan olemuksestaan. (Granfelt 2004, 134; Hämäläinen, Pirskanen & Rautio 2015.)

4.6 Analyysin eteneminen

Analyysin ensimmäisessä vaiheessa luin koko aineiston useaan kertaan läpi tekemättä ensin minkäänlaisia merkintöjä tekstiin. Näin sain muodostettua itselleni yleiskuvan aineistosta. Tämän jälkeen kävin aineiston läpi niin, että tein marginaaliin merkintöjä siitä, millaisia teemoja aineistosta nousi esiin. Koska tutkimus käsittelee vanhempien mielenterveyden häiriöitä ja toimeentulo-ongelmia, löytyi aineistosta luonnollisesti paljon tähän liittyvää puhetta. Tässä vaiheessa pystyin toteamaan, että aineistoni olisi tähän tutkimukseen riittävä, koska samoja teemoja alkoi nousta esiin eli aineisto oli kylläntynyt.

Toisessa vaiheessa aloitin aineiston tarkemman koodaamisen ATLAS.ti – ohjelmiston avulla. Päädyin koodaamaan koko aineiston, koska halusin selvittää, nousisiko aineistosta tällä tavalla esille jotain sellaista, mitä en ollut aiemmissa vaiheissa huomannut. Koodaus nosti esiin sen, mikä jo

alustavassa lukemisessa oli noussut esille eli aineistossa oli paljon vanhempien mielenterveydenhäiriöön ja toimeentuloon liittyvää puhetta.

Analyysin kolmannessa vaiheessa tulostin kaikki koodit (codes) ja aloitin niiden yhdistelyn käyden samalla läpi aineisto-otteita, lainauksia (quotations), joihin kyseisillä koodeilla viittasin. Tämä vaihe osoittautui haasteelliseksi ja aikaa vieväksi. Olin tehnyt jo litterointivaiheessa ratkaisun koko haastatteluaineiston sanatarkasta litteroinnista, koska halusin saada kaiken haastateltavien puheen tallennettua. Analyysivaiheessa oli kuitenkin tehtävän rajoituksia ja valintoja siitä, mihin keskityn ja mitkä asiat karsin pois. Huomasin myös, että olin niin lähellä haastateltaviani, että rajoitusten tekeminen tuntui tästäkin syystä vaikealta. Aineiston käsitteleminen ATLAS.ti-ohjelman avulla auttoi minua etääntymään aineistostani enemmän tutkijan rooliin työntekijän roolistani. Aloitin aineiston tiivistämisen yhdistelemällä samankaltaiset koodit ”perheiksi” (families) esimerkiksi ”toimeentulotukihakemuksen tekeminen”, ”harkinnanvarainen toimeentulotuki”, ”lappujen ja lappujen lähettäminen” yhdistin koodiin ”toimeentulotuen hakeminen”. Tällä tavalla aloin saada aineistoa tiivistetyksi.

Aineiston tiivistämisen jälkeen poimin lähempään tarkasteluun ne aineisto-otteet, jotka sisälsivät toimeentuloon liittyvää puhetta. Koodaus nosti esille avun hakemiseen ja saamiseen liittyvän puheen suuren määrän. Tässä vaiheessa aineiston käsittelyä huomasin myös, että tunteista puhuminen, erityisesti häpeän ja arvottomuuden tunteista puhuminen nousi vahvasti esille. Tämä havaintoni pakotti minut pysähtymään ja tarkentamaan tutkimuksen teoreettista viitekehystä siten, että myös häpeän tunteen näkökulma tulisi mukaan tarkempaan pohdiskeluun. Kun olin saanut aineistostani ulos kaiken sen haastateltavien vanhempien puheen, joka sisältää toimeentuloon liittyvää puhetta, siirsin aineisto-otteet erilliseksi tiedostoksi ja tulostin aineisto-otteet.

Vanhempien toimeentuloon liittyvästä puheesta tavoitteenani oli saada esille haastateltavan oma kokemus ja näkökulma ongelman rakentumisesta ja ongelman määrittelystä eli mitä ja miten vanhemmat puhuvat toimeentuloon liittyvistä ongelmista. Luin aineistoa läpi tästä näkökulmasta käsin, otin käyttöön kategoria-analyysin menetelmät ja aloin merkitä tekstistä vanhempien tuottamia kategorioita. Merkitsin ne substantiivit, joilla vanhemmat kategorisoivat toimeentuloon liittyviä ongelmiaan. Tämän jälkeen etsin tekstistä kategoriasidonnaisia toimintoja eli verbejä, jotka kuvaavat toimeentulo-ongelmiin liittyvää toimintaa sekä kategoriapiirteitä eli adjektiiveja.

Aluksi muodostin erilaisia vanhemmuutta, toimeentulo-ongelmia ja tunnepuhetta sisältäviä kategorioita. Tämä oli haasteellista, koska kategoriat olivat osin päällekkäisiä. Mikäli jokin ilmaisu

tuntui sopivan useampaan kategoriaan, tein valinnan sen mukaan, mikä oli tulkintani mukaan puhujan keskeisin painotus kyseisessä ilmaisussa, esimerkiksi puhuiko hän enemmän häpeän tunteesta kuin ruoka-avun saamisesta. Tässä apuna oli se, millaisessa kontekstissa haastateltava alun perin oli aiheesta puhunut.

Jatkoin ryhmien yhdistelyä ja lopullisessa analyysissä kategoriaryhmiä on kuusi. Seuraavassa taulukossa on koottuna tämän analyysivaiheen tulokset. Ensimmäisessä sarakkeessa on vanhemmuuden kategoria, toisessa sarakkeessa kyseisen kategorian puhettavan mukaisten ilmaisujen lukumäärä aineistossa ja kolmannessa sarakkeessa esimerkkejä haastattelupuheesta.

TAULUKKO 1. Vanhemmuuden kategorioiden muodostaminen aineistosta

Kategoriat	lkm	Esimerkkejä haastattelupuheesta
Tilanteen uhriksi joutunut vanhempi	155	<p>”...sitten sen kautta sitten nää talousasiatkin meni. Mää en edes tienny, että jossain kohtaa tuli näitä vuokratärastejä. Mä olin ihan varma, että mä olin maksanu mä ihmettelin, mihin meidän rahat on sitten menny, kun ennen on vuokratkin ihan maksettu ...”</p> <p>”Mä en oo kiusallani sairauslomalla, ettei se oon mun syyni, että mä en oo työkykyinen ollu.”</p> <p>”Mun perhe-elämään se on vaikuttanu niin, et se kokonaisuudessaan tavallaan ensin se romahti, tavallaan katos. Se on ihan romuttanu sekä taloudellisen tilanteen myös saman tien.”</p> <p>”Mut sitten tota olinkin jo alkanut sairastuu tähän masennukseen uudelleen, niin mulle tulikin joku infotilaisuus, no enhän mä saanu sinne mentyä ja soitettua, niin taas mulla katkes se kela-juttu, ja taas mä väänsin toimeentulotuen kanssa siitä, että kun se oli katkennu. Laitoin taas työnhaun voimaan ja ne pyyteli niitä lisäselvityksiä siitä.”</p> <p>”Aina siinä vaiheessa, kun sairastuu tai se aika, kun hakee sairauspäivärahaa ja siinä menee se oma aikansa ja sitten, että täytyykö hakee toimeentulotukee siinä ...”</p> <p>”Se on aina se paniikki toimeen tulemisesta, kun palkka loppuu, että mites sitten tapahtuu, kun sairauspäivärahahakemuksessa menee kuitenkin niinkin kauan, niin on sitten yleensä tarvinnu toimeentulotuen”</p>
Avun saamisesta neuvotteleva vanhempi	57	<p>”Sitten tuli sekin, että meille sitä MLL:n perhetyötä keväällä oli muutama kerta ja me sanottiin, että siitä olis meille apua, kun se tulis kotiin. Niin sitten tuli heti se, että tekee toimeentulotukihakemus niin katotaan voidaanko sitä jatkaa ja sitä ei ois voinu saada muuten kuin toimeentulotukihakemuksen tekemällä.”</p> <p>”Et se voi olla puhelinsoitto ja koeta pärjätä. Kyllä aika kovana saa olla ja se on joskus työn ja tuskan takana, että jaksaa soittaa, kyllä se voimille otti, että tänne pääsi.”</p> <p>”Ymmärrän, että pitää toimittaa kuitteja ettei huijata, mutta se ylimääräinen matka minkä ne tekee, että se teksti on hyvin syyllistävää ja mulla muistivaikeuksia takana ja muistivaikeuksista ja masennuksesta huolimatta, on lukenu toimeentulotukipäätöksessä, että ensi kuussa tämän asian pitää onnistua tai muuta vastaavaa.” (jatkuu)</p>

Vastuullinen, lapsen turvallisen arjen mahdollistava vanhempi	116	<p>(jatkuu)</p> <p>”Yleensä se menee niin, että totta kai lapsella on vaatetta ja muuta, että ne menee monesti omien tarpeiden edellä.”</p> <p>”No mä laitan kotiruokaa, niin sitä samaa tulee sitten ittekin syötyä. Mut mä aion pitää sen päässäni näin, että mä voin elää vaikka kaurapuurolla viikon, mut lapset ei voi.”</p> <p>”...näkyä tavallaan, että ihan kaikkee en pysty ostamaan mitä hän haluaa, mut aika hyvin me ollaan... koska tota mä oon ollu aika pitkään rahaton taikka sillä lailla... tullu kehiteltyä kaikenlaisia ilmaistapahtumia”</p>
Avun hakemisessa torjuttu vanhempi	73	<p>”Kun se masennus on päällä niin voimakkaana, että se ovi ei enää aukee kun kerran viikossa, niin ei se mihinkään osaa edes hakeutua. Ja se on se niin kuin se kaikkein suurin, että jos hän jonnekin menee, niin pitäisi osata välittömästi ohjata eteenpäin. Ei niin, että no koita itse, että tuossa on lappu ja rupee soittelee puhelimella. Siitä ei tuu mitään.”</p> <p>”Ja mä oon joskus soittanu sinne ja kysyny missä mun päätös viipyy ja mulle on sanottu, että joudutaan odottaa joitakin asioita. Ja kun oon sanonu, etten voi odotella, kun pitäis syödäkin, niin ne on sanonu, ettei me ruveta monia päätöksiä tekemään. Kun oon pyytännyt osapäätöstä, joka pitäskin tehdä niistä ei kiistanalaisista asioista, niin mulle on ilmoitettu, että heillä on liian vähän resursseja siihen.”</p>
Häpeää ja arvottomuutta kokeva vanhempi	70	<p>”...sellaisista asioista jotka hävettää, että se rahan ja häpeen yhteys on niin voimakas tai sen rahattomuuden.”</p> <p>”Että kun niitä ei ole niitä ehjiä vaatteita, niin synnyttähän se häpeetä.”</p> <p>”...kun on muutenkin toimeentulotuella ja näin, niin se kynnys hakee sitä, että meen kerjäämään, että saanko sen ruokakassin...”</p>
Otteensa menettävä vanhempi	40	<p>”...ja kyllä siinä on enemmän kuin yhden kerran, kun on saanu toimeentulotukiyksiköstä jälleen kerran jonkun lisäselvityspyynnön, että on näitä ajatuksia tullu, että kun ei vain jaksais enää...”</p> <p>”...epätoivo siitä, että maksanko mä lopun ikääni ulosottoon 200 kuussa, että päätyykö tää niinkun koskaan, et onks meidän elämä sitten kuolemaan saakka, että kituutetaan joka kuukausi.”</p> <p>”...kyllä sellaisia itsemurha-ajatuksia oli jossain vaiheessa.”</p> <p>”Se meni vaan meni pahemmaks, istuin, olin, en avannu sitä ees väliovee muuta kuin kerran viikossa, jolloin myös kävin kerran viikossa hakemassa ne valmiseinestuotteet ja keräsin postit ja mä en hakenu yhtään mitään: en sairauslomaa, en sairauspäivärahaa, ei yhtään mitään, yksinkertaisesti lopetin kaiken.”</p> <p>”...ja sitten semmonen tavallaan niin kun voimaton ja semmonen, että tuntuu, että tekis mieli luovuttaa. Vaan... mutta nyt ei oo enää semmosta.”</p>

Aineiston tarkempi analysointi kategoria-analyysin avulla mahdollistaa tarkemman kuvauksen vanhempien kokemuksista tilanteissa, joissa he kamppailevat yhtäältä toimintakykynsä äärirajoilla ja toisaalta pyrkivät säilyttämään toimintakykynsä lastensa turvallisen ja toimivan arjen turvaajina. Seuraavissa luvuissa esittelen, miten näiden kategorialuokkien sisällä mielenterveyden häiriöön

sairastuneet vanhemmat ovat toimeentuloon liittyviä ongelmia kategorisoineet ja miten he ovat tätä ilmiötä rakentaneet.

5. VANHEMMUUDEN KATEGORIAT MIELENTERVEYDEN HÄIRIÖÖN SAIRASTUNEIDEN VANHEMPIEN TOIMEENTULO-ONGELMIA KOSKEVASSA PUHEESSA

5.1 Tilanteen uhriksi joutunut vanhempi

Haastateltavien puheessa nousee selkeästi esille heidän sairastumisensa ja sairauden aiheuttamat muutokset heidän taloudelliseen tilanteeseensa. Sairauden vaikutukset perheen taloudelliseen tilanteeseen ovat voineet olla kovinkin äkillisiä ja vakavia. Seuraavassa aineisto-otteessa vanhempi kertoo kaksisuuntaiseen mielialahäiriöön liittyneestä maanisesta vaiheesta, jonka osuuden taloudellisten vaikeuksien aiheuttajana hän hahmottaa seuraavasti:

V⁴: Mites paljon nämä... mitä kerroit (sairastumisesta) ja tuli näitä rahahuolia ja vuokratästit⁵ ja muuta, onko aikasemmin ollut tällaista tilannetta? Jaksaisitko siitä kertoa?

H: Ei, kyllä se liittyy tähän, ei meillä oo ollu vuokratästejä, ei oo ollu ikinä, että tota kyllähän mulla on välillä ollu, että mä oon maksanu myöhässä, mut kyllä mä aina sen kuukauden vuokran oon maksanu, ettei oo ikinä päässy käymään niin, että siellä on kuukauden vuokra maksamatta ja mennään jo seuraavalle kuulle tai tälle...

(...)

H: Mut se heitti nyt ihan toisinpäin varsinkin siinä yhdessä vaiheessa ihan toiseen äärilaitaan, että mä en niinku mä olin vaan niin pirtee ja täynnä virtaa, että nukuin sen ihan muutaman hassun tunnin...

(...)

H: Sitten sen kautta sitten nää talousasiatkin meni. Mää en edes tienny, että jossain kohtaa tuli näitä vuokratästejä. Mä olin ihan varma, että mä olin maksanu mä ihmettelin mihin meidän rahat on sitten menny, kun ennen on vuokratkin ihan maksettu ...”

⁴ V= haastattelija, H=haastateltava

⁵ Alleviivaukset ovat tutkijan tekemiä ja osoittavat kategoria-analyysin mukaisia merkintöjä aineistosta

Haastateltava kategorisoi itsensä vanhemmaksi, joka on pystynyt hoitamaan raha-asiansa toteamalla *ei meillä oo ollu vuokratästejä, ei oo ollu ikinä, mä aina vuokratkin oon maksanu* vastatessaan haastattelijan kysymykseen siitä, onko aiemmin ollut vastaavaa tilannetta. Käyttäessään me-pronominia, haastateltava kategorisoi itsensä ja perheensä kategoriaryhmään, joka huolehtii vuokrien maksamisen ajallaan. Me-pronominin käytöllä hän myös kategorisoituu tilanteessaan aktiiviseksi toimijaksi ja liittää mukaan myös puolisonsa eli he ovat molemmat hoitaneet raha-asiansa kunnolla.

Odottamaton tilanne eli vuokratästien syntyminen aiheuttaa selontekovelvollisuuden ja haastateltava käyttää puolustavaa selontekoa arvioidessaan omaa toimintaansa. Haastateltava antaa ymmärtää, että vaikka nyt toimiikin näin, niin normaalisti hän ei näin toimi. Käyttäessään sairaudesta se-pronominia ottaa haastateltava etäisyyttä tapahtumaan: *se heitti ihan toisinpäin, ja sen kautta sitten nää talousasiatkain meni*. Etäännyttävällä puhetavalla haastateltava tuo esille sen, ettei kyse ole häneen itseensä liittyvästä henkilökohtaisesta ominaisuudesta, vaan sairauten kuuluvasta oireesta.

Tällainen näkökulman vaihtaminen tuo esiin puhujan kyvyn vähentää vastuuta moraalisesti ongelmallisesta asiasta (jättää vuokrat maksamatta). Puhuja esittää, että maaniseen vaiheen takia hän tunnistaa nyt takautuvasti, ettei hänen käytöksensä ollut omassa kontrollissa: sairaus on selitys ja samalla myös puolustus (*kyllä se liittyy tähän*) hänen ei-toivotulle käyttäytymiselleen. Liittämällä sairauteen sellaisia kategoriapiirteitä kuten *olin vaan niin pirtee ja täynnä virtaa, mää en edes tienny, mä ihmettelin mihin meidän rahat on sitten menny* ja käyttäessään minä-pronominia, puhuja antaa puolustelevia selontekoja siitä, kuinka sairaus on vaikuttanut hänen käyttäytymiseensä ja ajatteluunsa. Sairaus vähentää puhujan vastuullisuutta toimijana sekä hänen menneisiin että nykyisiin ongelmiinsa. Näin haastateltava rakentaa kategoriaa, jossa hän on joutunut sairauden aiheuttaman tilanteen uhriksi ja hänen sairautensa vuoksi on syntynyt tilanne, jossa myös hänen perheensä on joutunut uhriksi.

Maanisen vaiheen aiheuttama taloudellisen tilanteen äkillinen huononeminen näkyy myös pitkälle tulevaisuuteen vaikuttavina seurauksina, kuten luottotietojen menettämisenä ja ulosottovelkana. Seuraavassa haastateltava kuvaa, kuinka hänellä on ollut aiemminkin maanisia vaiheita ja on niiden jälkeen saanut taloudellisen tilanteensa omin keinoin korjattua. Viimeisin maaninen vaihe on johtanut tilanteeseen, jonka aiheuttamista taloudellista menetyksistä haastateltava ei enää koe selviytyvänsä yksin esimerkiksi siinä vaiheessa, kun hänen vointinsa on kohentunut ja hän palaa töihin, mistä haastateltava aiemmin on maininnut.

V: Millä tavalla sun sairaus on vaikuttanu sun taloudelliseen tilanteeseen, toimeentuloon?

H: Kyllähän se on vaikuttanu , niin kun on tämmönen hyvä vaihe menossa elikkä ei oo puoleen ja toiseen, niin talous on pysynyt ihan mallillaan. Mutta sitten tää viimeinen riehakkuusjakso aiheutti taloudellisen katastrofin eli rahankäyttö on holtitonta. Masentuneena sitä ei niinkään huomaa, mutta kun on tämmönen maaninen vaihe niin sitten tuota... niin se on ajanu vaikeuksiin kyllä. Aikasemmin mä oon niistä jotenkin selvinny, mutta nyt näyttää siltä, että en niin kun selviä, että ikään kuin varmaan menetän luottotietoni ja voudille jää sitten perittävää. Mutta et mää oon niinkun aikasemmin onnistunu jollain tapaa niinkun petaa sitä paikkaan, kun oon tullu ikään kuin tajuihini tai niinku järkiini, niin on pystyny sen asian paikkaan nää tämmöset lovet siellä tilissä, mut nyt näyttää kyllä siltä että ei.

Sairauteen liittyvinä kategoriapiirteinä esille nousee *riehakkuusjakso* ja *maaninen vaihe*. Haastateltava kuvaa, kuinka sairaudesta tulee keskeinen toimija hänen raha-asioissaan ilmaisuilla, *viimeinen riehakkuusjakso aiheutti taloudellisen katastrofin, rahankäyttö on holtitonta, ajanu vaikeuksiin*. Haastateltava etäännyttää itsensä tapahtuneesta ja kategorisoi sairauden hänen elämäänsä ulkopuolelta vaikuttavaksi tekijäksi käyttämällä se-pronominia *se on vaikuttanu, se on ajanu vaikeuksiin*. Sairauden aiheuttamaa vahvaa otetta raha-asioihin ja oman kontrollin menettämistä kuvaa haastateltavan toteamus *kun oon tullu ikään kuin tajuihini tai niinkun järkiini*. Haastateltava kategorisoi sairauden kategoriapiirteeksi sen, että se vie tajun ja järjen. Kun haastateltava alkaa saada tilanteen jälleen hallintaan, hän alkaa käyttämään minä- muotoa, jolloin hän on jälleen aktiivinen toimija omissa raha-asioissaan. Liittämällä itseensä kategoriapiirteitä *oon selvinny, oon aikasemmin onnistu, oon pystyny* haastateltava kategorisoi itsensä vanhemmaksi, joka pystyy huolehtimaan raha-asioistaan ja saa ne kuntoon jopa maanisenkin vaiheen jälkeen. Vastuullisuutta omasta tilanteestaan haastateltava tuo esiin myös myöntämällä, ettei selviä nykyisestä tilanteesta: *en niin kun selviä, että ikään kuin varmaan menetän luottotietoni ja voudille jää sitten perittävää*.

Haastateltava kuvaa prosessia, joka on johtanut taloudellisiin vaikeuksiin sairauden ottaessa vallan raha-asioista kerta toisensa jälkeen. Näin haastateltava tulee kuvanneeksi, kuinka hänestä tulee ensin sairauden aiheuttaman tilanteen uhri ja sen myötä myös järjestelmän uhri siinä vaiheessa, kun hän menettää luottotietonsa ja velat päätyvät ulosottoon.

Mielenterveyden häiriöön liittyy usein keskittymisen ja muistamisen vaikeuksia, jotka myös osaltaan voivat hankaloittaa arjen sujumista. Talous- ja raha-asoiden hoitamisessa tämä voi näkyä esimerkiksi siten, ettei pysty keskittymään laskujen maksamiseen ja seurauksena voi olla virheitä, joista seuraa

ylimääräisiä kuluja. Seuraavassa aineisto-otteessa haastateltava kuvaa, kuinka lasku oli päätynyt perintätoimiston perittäväksi.

H: Niin ja kun mä kerroin silloin yks kerta, että mä olin maksanu väärän summan niin ihan vahingossa ja se oli jo tullu perintätoimistoon se lasku. Mä olin vahingossa näppäily väärän summan ja se ei ollu montaakaan euroa, ihan muutaman euron vähemmän mikä se oikee summa oli, niin sitten sieltä tuli 30-40 euron lisämaksu siihen muutamalle eurolle. Soitin perintätoimistoon, että ei hyvänen aika, että mitä toimintaa, että inhimillinen erehdys, niin siitä rokotetaan.

Laskun päätyminen perintätoimistoon aiheuttaa selontekovelvollisuuden ja haastateltava esittää puolustelevia selontekoja todeten *mä olin maksanu väärän summan niin ihan vahingossa ja mä olin vahingossa näppäily väärän summan, inhimillinen erehdys*. Konkreettisella, yksityiskohtaisella kuvaamisella hän rakentaa kaikkien yhteisesti jakamaa tietoa siitä, että erehtyminen on inhimillistä.

Haastateltava kategorisoi itsensä aktiiviseksi toimijaksi puhuessaan minä- muodossa ja kuvatessaan omaa toimintaansa esimerkiksi sanomalla *soitin perintätoimistoon*. Perintätoimistolle hän rakentaa kategoriaa instituutiosta, jonka piirteisiin ei kuulu inhimillisyys ja joka tekee asiakkaasta syyllisen omaan tilanteeseensa toteamalla, *että mitä toimintaa, että inhimillinen erehdys, niin siitä rokotetaan*. Haastateltava kategorisoi perintätoimiston rutiininomaisesti toimivaksi tahoksi, joka ei ota huomioon inhimillisiä erehdyksiä ja kuinka yksittäisen virheen seurauksena voi joutua myös järjestelmän uhriksi päätyessään perintätoimiston velkomisen kohteeksi. Haastateltavan kuvaus tuo esille myös sen, kuinka asiakkaille alkaa tulla useita tahoja, joiden kanssa hän joutuu toimeentuloon liittyviä vaikeuksiaan selvittämään.

Mielenterveyden häiriöön sairastuneen kategoria vähentää henkilön velvollisuuksia (hoitaa raha-asioita) ja lisää oikeuksia (saada hoitoa ja ymmärrystä), mutta samalla se voi myös vähentää henkilön (määrittely)valtaa (vrt. Jokinen 2012, 258) saada huolensa kuulluksi. Seuraavissa aineisto-otteissa käy ilmi, kuinka yksilöllinen ja sosiaalinen ulottuvuus ongelman ratkaisemisessa painottuvat, kun ongelmaa kategorisoidaan.

H: Vaikka nää jotkut sosiaalityöntekijät sano, että miksi ette hakenu toimeentulotukee. ...Jos oot ihan muutenkin piipussa, niin se on tehty niin kankeeks se järjestelmä ainakin mun mielestä. ...ei välttämättä semmoselle ihmiselle, joka on terve ja hyväkuntoinen, niin ei ne välttämättä tuota niin kauheesti vaivaa. Mutta sellanen joka rupee oleen jo ihan, ettei jaksais muuta kun sen ihan normipäivän askareet - mitä nekin työn ja tuskan kanssa - niin sitten noitten kaikkien tommosten raporttien ja muitten lappujen täyttäminen, niin se ei yksin kyllä onnistu. Näitä pitäis tämmösiä olla helpommin

tariolla, mutta kun siinä sitten niitä lappuja vaan pyydetään, eikä enää muista, että mitä on jo lähettäny.

Vanhempi aloittaa kertomalla sosiaalityöntekijän kohtaamisesta (tapahtunut puhelimitse, mistä vanhempi kertonut jo aiemmin). Kohtaamisessa on noussut esille sosiaalityöntekijän kysymys siitä, miksi vanhempi ei ole hakenut toimeentulotukea. Tällä kysymyksellä sosiaalityöntekijä on nostanut esille preferoidun tavan toimia kyseisessä tilanteessa eli olisi tullut hakea toimeentulotukea ja tuolla suoralla kysymyksellä on haastateltavalle rakentunut selontekovelvollisuus, johon hän tässä antaa selontekoa. Vanhempi liittää itseensä masentuneen kategoriapiirteitä kuten *piipussa olemisen ja ettei jaksais*, minkä vuoksi hän ei ole jaksanut selvittää, miten tulee toimia ja tähän vaiheeseen hän olisi toivonut saavansa apua. Haastateltava liittää näin samalla henkilökohtaisen avun saamisen tärkeyden palvelujärjestelmän kategoriapiirteeksi.

Asiakas kategorisoi itsensä yhteistyöhaluiseksi, apua hakevaksi ja vastaanottavaksi asiakkaaksi eli hän kieltäytyy ottamasta vastaa sosiaalityöntekijän tarjoamaan kategoriala asiakkaasta, joka ei hae apua ja yrittäisi ratkaista ongelmiaan. Sosiaalityöntekijän suora kysymys pitää sisällään ongelman yksilöllisen ulottuvuuden: ongelmaa ei olisi ollut, jos haastateltava olisi hakenut toimeentulotukea. Haastateltava puolestaan rakentaa ongelmaan sosiaalisen ulottuvuuden selonteissaan. Ensinnäkin hän kategorisoi palvelujärjestelmän hankalaksi liittämällä siihen kategoriapiirteinä luonnehtimalla sitä *hankalaks ja kankeaks* ja joka vaatii *raportteja ja lappuja*. Toiseksi hän kategorisoi sosiaalityöntekijän edustaman palvelujärjestelmän kategoriapiirteeksi asiakkaan yksin jättämisen tilanteessa, jossa sairauden vuoksi voimavarat ovat vähissä ja muistin kanssa on ongelmia. Edelleen haastateltava liittää palvelujärjestelmän kategoriapiirteeksi sen, että siellä asioiminen onnistuu, jos on terve ja voimissaan, mutta se ei ota huomioon toimintakyvyltään heikomman asiakkaan tilannetta. Tällä tavoin haastateltava tulee kategorisoinneeksi toimentulotuen hakemisen hankaluuden syylliseksi tilanteeseen, josta sairas ja voimaton ei yksin selviä ja asiakas voi päätyä palvelujärjestelmän aiheuttaman hankalan tilanteen uhriksi.

Seuraavassa aineisto-otteessa haastateltava tuo esille selkeämmin uhri-syylinen kategorian rakentumisen:

H: Kyllä sieltä semmosta inhimillistä toimintaa odottais. Että otettais se henkilö, sen tilanne niin kun yksilöllisesti huomioon eikä vaan sitten katota pelkästään niin, et sun rahat olis pitäny riittää näihin kaikkiin menoihin, ettei ruveta syyllistää. Että tulee vähän, että se on mun oma vika, miksen mää oo näillä mun rahoillani pystyny hoitaa

talouttani, että tulee vähän semmonen, että niin, kun että kun oot hoitanu asias tohon kuntoon.

Haastateltava rakentaa itselleen uhri-kategoriaa kuvaamalla toimintaa syyllistäväksi käyttämällä ilaisuja *ettei ruveta syyllistää ja mun oma vika*. Hän vastustaa sosiaalitoimen hänelle tarjoamaa syyllinen-kategoriaa, johon hän viittaa viimeisessä lauseessa toteamalla *oot hoitanu asias tohon kuntoon*.

Kuten edellisessä esimerkissä, myös tässä palvelujärjestelmä rakentaa ongelman yksilön ongelmaksi ja haastateltava rakentaa ongelman palvelujärjestelmän aiheuttamaksi ongelmaksi. Ongelman ratkaisun haastateltava puolestaan liittää asiakkaan tilanteen yksilölliseen huomioimiseen, kun taas palvelujärjestelmän ongelman ratkaisutapaan liitetään joustamattomuus, johon haastateltava vihjaa toteamalla *inhimillistä toimintaa odottais ja katota pelkästään niin, et sun rahat olis pitäny riittää*.

5.2 Avun saamisesta neuvotteleva vanhempi

Henkilökohtaisen avun saamisen tärkeys viranomaistaholta korostuu tilanteessa, jossa sairaudesta johtuen ei juuri sillä hetkellä ole voimavaroja tai osaamista selvittää etuuksien hakemista ja niihin tarvittavia liitteitä. Toimintakyvyn ollessa alentunut voi joutua tilanteisiin, joissa huomaa, ettei osakaan tehdä sellaisia asioita, joita ei ennen sairastumista tarvinnut edes miettiä, vaan ne ovat sujuneet rutiininomaisesti. Tällaisissa tilanteissa ei sähköinen asioiminenkaan muuta tilannetta helpommaksi. Seuraavassa aineisto-otteessa haastateltava kuvaa konkreettisesti toimeentulotukihakemuksen vireille laittamisen hankaluutta. Hakuprosessin monessa eri vaiheessa vanhempi tulee kuvanneeksi, kuinka toimeentulotuen hakemiseen tarvittavien neuvojen saamisesta joutuu käymään monia neuvotteluja.

V: Niitä lisäselvityksiäkö sieltä toimeentulotukiyksiköstä tarkoitat?

H: Juu...jos henkilökohtaista palvelua just sais, että onneks sain henkilökohtaista apua, että kädestä pitäen niin kun että tiliotteet, mä en meinannu tajuta sillä hetkellä omia verkkopankkitunnuksia käyttää, mä olin siis sillai sekasin, että rupes oleen ihan että mä en, ei meinannu niinku onnistua sekään, siinä oli se nainen, että saatiin ne siinä sitten.

(...)

V: Tarjottiinko sinulle mahdollisuutta käydä siellä toimeentulotukiyksikössä?

H: Ei, puhelinnumeroita annettiin ja nekin oli vääriä numeroita, kun ne sano, ettei ne hoida näitä asioita siellä, mutta kävinhän mä sitten ihan omatoimisesti, että menin

sinne (...), mut ei se sitten siellä, en mä tiedä onko siellä niin, mutta ei semmosta henkilökohtaista palvelua tullu sieltäkään.

Haastateltava kategorisoi henkilökohtaisen avun saamisen olennaiseksi asiaksi toteamalla *jos henkilökohtaista palvelua just sais, onneks sain henkilökohtaista apua*. Haastateltavan ilmaisut *jos* ja *onneks* kuitenkin korostavat, kuinka tällaisen avun saaminen on poikkeuksellista. Asiakas kuvaa, kuinka hän ei ole onnistunut hakemaan verkkopankin kautta liitteitä toimeentulotukihakemukseen ja siten toimimaan palvelujärjestelmän asettaminen odotusten mukaisesti. Liittäessään apua hakevan vanhemman kategoriapiirteeksi sekaisin olemisen haastateltava antaa puolustelevia selontekoja vanhemman sen hetkisestä kyvyttömyydestä hoitaa häneltä odotettavia velvollisuuksia asiakkaana. Haastateltavan ilmaisu *kädestä pitäen* vahvistaa hänen henkilökohtaisen avun saamisen välttämättömyyttään ja sitä, ettei hän pelkillä sanallisilla ohjeilla olisi tilanteessa pärjännyt. Haastateltava toteaaakin lopuksi *siinä oli se nainen, että saatiin ne siinä sitten*. Näin haastateltava antaa oikeuttavan selonteon siitä, että henkilökohtaisen avun saaminen todentuu toimivaksi tavaksi saada asia hoidetuksi. Palvelujärjestelmä kuvautuu kuitenkin asiakkaasta kaukaisena siitä huolimatta, että hän sai henkilökohtaista apua. Tätä etäisyyttä kuvaa haastateltavan käyttämä ilmaisu *se nainen*. Haastateltava kategorisoi palvelujärjestelmän passiiviseksi ja asiakkaasta kaukana olevaksi myös passiivi-ilmaisuilla *puhelinnumeroita annettiin*. Palvelujärjestelmän kategoriapiirteeksi muodostuu asiakkaalle virheellisiä tietoja antava järjestelmä, koska se on antanut *vääriä numeroita*. Itsensä haastateltava puolestaan kategorisoi aktiiviseksi avunhakijaksi ilmaisullaan *omatoimisesti, että menin sinne*. Esiin nousee kategoriapari passiivinen palvelujärjestelmä- aktiivinen asiakas.

Haastateltava kategorisoi itsensä henkilökohtaista apua tarvitseväksi vanhemmaksi. Palvelujärjestelmä puolestaan kategorisoi hänet asiakkaaksi, joka ei tarvitse henkilökohtaista apua. Näin haastateltava herättää henkiin kategorian avun saamisen tavasta ja muodosta neuvottelevasta vanhemmasta.

Vanhempien puheissa nousee esille kuvauksia tasapainottelusta sen suhteen, miten he palvelujärjestelmälle joutuvat kertomaan, etteivät pärjää voimavarojensa ja tulojensa vähyyden vuoksi, mutta samalla viestittämään lapsilleen jaksavansa ja pärjäävänsä. Jännitteiset tilanteet lisääntyvät entisestään niissä tilanteissa, joissa vanhemmat hakevat apua omien voimavarojen vähäisyyden vuoksi ja joutuvat tekemään perheen tilanteesta selontekoja usean eri tahon ja työntekijän kanssa.

Seuraavassa on pitkä aineisto-ote äidin kuvauksesta siitä, miten hän aloittaa neuvottelut perhetyön saamisesta perheelleen. Sen jälkeen hän kuvaa neuvottelua perhetyön maksuista ja perusteista perhetyölle ja lopuksi vielä neuvotteluja perhetyön sisällöstä suhteesta vanhempien ja lasten tarpeisiin.

H: Palavereita, jotka alko aina uudelleen, että parhaillaan niissä palavereissa oli kaksi sosiaalityöntekijää, perheneuvolan psykologi ja se meidän pariterapeutti ja 1½ tuntia keskusteltiin, mutta muuta ei niin kun tapahtunu käytännössä, että aina vaan keskustellaan.

Vanhempi liittää perheen kanssa työskentelevien työntekijöiden kategoriapiirteeksi tietoon pohjautuvat käytännöt ilmaisuilla *palavereita jotka alko aina uudelleen; 1½ tuntia keskusteltiin ja ei niin kun tapahtunu käytännössä*. Aineisto-otteesta käy ilmi, kuinka vanhempi on toteuttanut vastuullisen vanhemman rooliaan hakemalla apua perheelleen ja osallistumalla viranomaispalavereihin kokien ne kuitenkin omassa tilanteessaan riittämättömiksi. Todellisen avun tarpeen vanhempi kuvaa olevan kotiaskareissa auttamisessa, konkreettisessa tekemisessä eikä keskusteluissa.

H: Sitten tuli sekin, että meille sitä MLL:n perhetyötä keväällä oli muutama kerta ja me sanottiin, että siitä olis meille apua, kun se tulis kotiin, niin sitten tuli heti se, että tehkää toimeentulotukihakemus niin katotaan, voidaanko sitä jatkaa. Ja sitä ei ois voinu saada muuten kuin toimeentulotukihakemuksen tekemällä.

Vanhempi kertoo perheen hyötynneen perhetyöstä, mutta sen jatkaminen ei vanhemman tulkinnan mukaan ollut mahdollista ennen kuin oikeus toimeentulotukeen oli selvitetty. Aiemmin haastattelun aikana vanhempi on kertonut, ettei perheellä ole varaa itse kustantaa perhetyöntekijää kotiin. Vanhempi liittää perheelleen sopivaksi osoittautuneen avun kategoriapiirteeksi koko perheelle kotiin tarjottavan avun suoralla toteamuksellaan *siitä olis meille apua, kun se tulis kotiin*. Haastateltava kuvaa, kuinka avun saannista neuvotellessaan on joutunut heti kohtaamaan työntekijän asettaman ehdon *tehkää toimeentulotukihakemus niin katotaan voidaanko sitä jatkaa*. Vanhempi on jo aiemmin antanut selonteon avun tarpeesta ja toimivasta avusta konkreettisella esimerkillä omasta arjestaan sanoessaan *MLL:n perhetyötä keväällä oli muutama kerta*. Nyt vanhemmalle on muodostunut uusi neuvottelu- ja selontekovelvollisuus tilanteestaan, kun hänen tarvitsee selvittää oikeuttaan toimeentulotukeen ja samalla myös perusteita perhetyön kautta saatavaan apuun. Avun ehdollisuus tuottaa kokemuksen, jossa asian selvittäminen loukkaa vanhemman pärjääjän identiteettiä. Haastateltava kuvaa omia ja puolisonsa riittäviä vanhemmuuden taitoja ja tietoja ja tuo esille turhautumistaan siihen, että apua annetaan siihen, minkä he jo osaavat:

H: Ihmisellä kyse ei oo siitä, että meillä ei oo niitä pelivälineitä tai taitoja, että niitä jonkun vääntää rautalangasta, vaan kyse on siitä, että meillä ei oo enää voimavaroja niin kun toimia. Ja tuntuu, että se apu, mitä kohdistuu on enemmän sitä, että kerrotaan mitä teidän pitäisi tehdä. Mitä hyötyä siitä on, kun kyllä me tiedetään mitä pitäisi tehdä, vaan kyse on siitä, että nimenomaan joku auttais tekemään niitä silloin, kun ei oo niitä voimavaroja.

Haastateltava vastustaa hänelle tarjottua kategoriajäsenyyttä vanhempana, jolta puuttuisi vanhemmuuden taitoja sanomalla suoraan *kyllä me tiedetään*. Samalla hän liittää apua tarjoavan tahon kategoriapiirteeksi neuvomisen ilmaisullaan *kerrotaan, mitä teidän pitäisi tehdä* ja tuo myöhemmin puheessaan esille toiveensa syyllistämisen sijaan auttamisesta todeten *joku auttais tekemään*. Vanhempi rakentaa itselleen kategoriata vanhemmasta, jonka vanhemmuuden taidot ovat riittävät, mutta jonka voimavarat eivät ole todeten *ei oo enää voimavaroja niin kun toimia*.

Käyttäessään *me*-pronominia haastateltava viittaa itseensä ja puolisoonsa, jolloin puolison liittäminen mukaan kategoriapariksi lisää tapahtuman todistusarvoa ja luotettavuutta. Puolisosta tulee tapahtuman todistaja. Tällainen kategoriajäsenyyden tuottaminen perustuu jaetulle, yhteiselle tiedolle riittävistä vanhemmuuden taidoista. (Vrt. Schubert, Hansen, Dyer & Rapley 2009, 506.)

Lisäjännitteitä entisestään tilanteeseen tuo se, että apu, jonka vanhemmat näkevät ensisijaisena eli avun saaminen kotiin voikin olla sellaista, jonka lapset puolestaan kokevat vääränlaisena. Näin vanhemmat joutuvat uuteen ristiriitaiseen tilanteeseen avun hakemisen, tarjotun avun ja siitä neuvottelemisen kanssa.

H: Tyttö laitto, että voitko sä sanoo, että ne ei enää koskaan tuu meille, kun me vihataan niitä yli kaiken ja tekee meidän elämän vaan kurjemmaks..., et mä itse asiassa, kun ne tulee huomenna meille, niin oli puhetta, että pidetään semmonen palaveri, jos ne vois tehdä tyttöjen kanssa jotain kivaa välillä, kun tytöt kokee sen keskusteluttamisen aika hankalana, että vihaa sitä, kun niiltä kysellään, että ne ei yhtään tykkää siitä, että jos vois tehdä jotain.

Vanhempi aloittaa viittaamalla lapsen lähettämään tekstiviestiin (*tyttö laitto*), jossa lapsi kieltäytyy tapaamasta perhetyöntekijää sanomalla näkemyksensä varsin suoraan. Perhetyön kategoriapiirteeksi on lasten taholta muodostunut ”ei kivojen asioiden tekeminen” kuten *keskusteluttaminen*. Näin äiti on uudestaan tilanteessa, jossa äidin toivoma apu on konkreettisen tekemisen sijaan jälleen keskustelua, tosin tällä kertaa lasten mielestä, ja hän joutuu palaamaan tavallaan lähtöpisteeseen todetessaan: *pidetään semmonen palaveri*.

Äidin puheessa äiti rakentaa äiti-lapsi kategoriaparia seuraavasti: äiti, jonka velvollisuuksiin kuuluu huolehtia siitä, että hakee tukea vanhempana jaksamiseen ja tukea lapsille ja lapsi, jonka oikeuksiin kuuluu saada tukea, joka vastaa lapsen tarpeita.

Palvelujärjestelmän edustajat kategorisoivat puheessaan äiti-lapsi kategoriaparin puolestaan seuraavasti: äiti, jonka velvollisuutena on ottaa vastaan apua ja tukea, jonka palvelujärjestelmä on asiantuntijatietoon perustuen katsonut heille sopivaksi, lapsi, joka tarvitsee tuekseen äidin ja isän lisäksi kolmannen aikuisen läsnäoloa ja keskustelua. Palvelujärjestelmän keskiössä avun tarjoamisessa on lapsen tukeminen keskustelun kautta. Äidin puhe keskittyy konkreettiseen, arjen rutiineihin avun saamiseen sekä lasten kuulemiseen ja sen näkökulman korostamiseen. Vastahakoisesti apuun suhtautuvan vanhemman kategorijäsenyyden sijasta äiti sijoittaa siis itsensä lapsen tahtoa ja toimijuutta kunnioittavan vanhemman kategoriaan, joka on myös kulttuurisesti hyvin tunnettu ja positiivisesti määrittyvä kategoria. (Vrt. Jokinen 2012, 261.) Sosiaalipalvelujärjestelmän kategorisoinnissa puolestaan on keskiössä huomion kiinnittäminen viranomaisten verkostotyöhön, keskustelun kautta vanhempien ja lasten auttaminen ja tämän myötä syntyneen ymmärryksen lisääntymisellä perheen auttaminen. Vanhempi joutuu näin neuvottelemaan perheelleen sopivaksi katsomastaan avun muodosta useissa eri yhteyksissä niin palvelujärjestelmän kuin lastensa ja puolisonsakin kanssa.

Avun saamista kuvatessaan vanhemmat joutuvat tasapainoilemaan myös sen suhteen, kumman vanhemman avun tarve tulee ensisijaisesti kuulluksi. Seuraavassa isä kuvaa tilannetta, jossa perheen vielä asuessa yhdessä he hakivat apua lapsen äidille:

H: Miran (nimi muutettu) äidillähän oli aika rankka se mielenterveysongelmat, hänellä on diagnosoitu epävakaata persoonallisuushäiriötä ja aika monta yötä mä oon lapsia pitänyt, tai koittanu pitää lapsia nukkumassa, kun Miran äiti huusi ja kiljui vessassa tappavansa itsensä. Hänellä oli toimintakyvyssä pitkiä aikoja, ettei päässy oikeen tekee mitään eikä liikkeelle ihmisiä tapaan ja se arki lepäs mun harteilla ja näky varmaan lapsille.

(...)

H: Mut selvästi rajattiin ulkopuolelle, että siinä selvästi haettiin Miran äidille apua ja mutta, että ei kukaan koskaan mitään koskaan kysynytäkään, että tarviisinko mä mitään apua.

(...)

H: Mulla on sellanen tunne, että miehiä ei hirveen hyvin kuunnella tuolla...oman kokemukseni mukaan, perheneuvoloissa ja muualla sosiaalitoimessa, että se on sellanen toissijainen rooli, mikä siellä annetaan.

Haastateltava kategorisoi itsensä lapsistaan huolehtivaksi isäksi toteamalla *aika monta yötä mä oon lapsia pitänyt, tai koittanu pitää lapsia nukkumassa*, sekä koko perheen arjen sujumisesta vastuuta ottavaksi isäksi ilmaisullaan *se arki lepäs mun harteilla*.

Haastateltava kategorisoi itsensä myös aktiiviseksi ja yhteistyöhaluiseksi ja -kykyiseksi avun hakijaksi tuomalla esiin, että näkee puolison avun saamisen tärkeänä ja että on ollut mukana puolison hoitoon ja tuen tarpeeseen liittyvissä neuvotteluissa perheneuvolassa ja sosiaalitoimessa. Haastateltava tuo esille myös avun saamiseen liittyvän ei-toivotun asian kuvaamalla omaa kokemustaan ulkopuolelle jäämisestä kommentillaan: *Mut selvästi rajattiin ulkopuolelle ja ei kukaan koskaan mitään koskaan kysynytäkään, että tarviisinko mä mitään apua*. Puhuessaan yleisellä tasolla (*miehiä ei hirveen hyvin kuunnella*) haastateltava asemoi tarinansa vastaanottajan sellaiseksi, joka jakaa hänen esittämänsä kategoriat ongelmattomina, mikä tekee niistä vaikeita vastustaa tai asettaa kyseenalaisiksi.

Kilpailevien kategorioiden (aktiivinen avun hakija / avun hakemisessa ohitettu) esille tuomisella haastateltava tekee ymmärrettäväksi vaikeaksi kokemaansa tilannetta. Samalla hän antaa selontekoa sille, miksi on nykyisessä elämäntilanteessaan toiminut toisin hakiessaan apua vanhempana jaksamiseen sekä lastensuojelun että toimeentulotukiyksikön kautta. Myöhemmin haastateltava kertoo, kuinka avioeron jälkeen toimi toisin hakiessaan apua, koska omalla äänellään hän ei ole aiemmin tullut kuulluksi apua hakiessaan:

H: Se päättyi silloin siihen, että mä tein mun silloisen psykiatrini kanssa musta itsestäni lastensuojeluilmoituksen.

Nytten on esimerkiksi hyvä ja aktiivinen sosiaalityöntekijä ja sitten on vielä sosiaaliohjaaja erikseen, jota nään itseasiassa aika useinkin. Että se vaadittiin, ennen kuin minkäänlaisia apuverkkoja tuli.

Isä tekee selontekoja negatiivisten piirteiden osalta (lastensuojeluilmoituksen tekeminen) kehystämällä ne välttämättömiksi strategioiksi, jotta tulisi kuulluksi ja saisi apua ja toimiakseen kuten vastuullinen vanhempi. Hän kuvaa tämän sanomalla *mä tein mun silloisen psykiatrini kanssa musta itsestäni lastensuojeluilmoituksen*. Nämä kategoriapiirteet kehystävät hänen negatiivisen piirteensä (isä, joka ei pärjää ja josta tehdään lastensuojeluilmoitus) siten, etteivät ne ole hänen henkilökohtaisia puutteita tai vajavaisuuksia, vaan sukupuoliroolimallien mukaista toimintaa, jossa ”isiä ei kuulla”. Haastateltavan antama selonteko toimii myös ratkaisuna hänen kasvojensa säilyttämiselle. (Vrt. Juhila 2004a, 162-164, myös Van de Mieroop, Miglbauer & Chatterjee 2017.) Psykiatrin arviolla hän saa tilanteelleen toisen tulkinnan: avun saamisen perusteena ei ole huono vanhemmuus vaan sairaus.

Kategorisoimalla sairauden pääasialliseksi syyksi avun tarpeelleen ja kuvaamalla lastensuojeluilmoituksen tekemistä yhdessä psykiatrin kanssa, haastateltava antaa selontekoja myös sille, miten hän on omalla aktiivisella toiminnallaan edesauttanut toimivan vuorovaikutustilanteen rakentumista sosiaalityöntekijään ja sosiaalihojaajaan. Haastateltava liittää sosiaalityöntekijän kategoriapiirteeksi hyvän ja aktiivisen työntekijän piirteet ja sosiaalihojaajan kategoriapiirteeksi mahdollisuuden henkilökohtaisiin tapaamisiin riittävän usein. Näin haastateltava on onnistunut neuvottelemaan itselleen apua säilyttäen omat kasvonsa ja toimijuutensa.

Haastateltavan puheessa on mielenkiintoista myös se, kuinka hän vastustaa tarjottua identiteettiä isästä, joka ei pärjää tai osaa arvioida lasten etua, antamalla selontekoja jaksamattomuudestaan. Samalla hän osoittaa sukupuolittuneen mallitarinan, joka konstruoituu kategoriasidonnaisina piirteinä hänen todetessaan *miehiä ei hirveen hyvin kuunnella* kuvatessaan kahden naisammattiryhmän (sosiaalityöntekijä ja perheneuvola) kategoria-sidonnaista toimintaa. Näin haastateltava tulee rakentaneeksi moraalisesti järjestyneen sukupuolittuneen kuvauksen. (Vrt. Van De Mierop ym. 2017.)

Kaikissa näissä aineisto-otteissa huomio kiinnittyy ristiriitaisiin kategorioihin. Ristiriitaisia kategorioita käytetään usein ongelmista kertomisen välineinä ja selittämässä ongelmaa. Kontrastien kuvaamisen avulla piirtyy perheiden ongelmallisesta tilanteesta tarkempi kuva. Haastateltavat rakentavat puheissaan omiin perhetilanteisiinsa liittyviä lukuisia kategoriakontrasteja, joilla he selittävät ongelmallista tilannettaan. ”Konkreetista apua tarvitseva vanhempi” kategorisoituu kontrastiksi sille, että vanhempi, joka voimavarojen vähyyden sairauden vuoksi ei pysty hoitamaan asioistaan yksin, kategorisoidaan palvelujärjestelmän taholta ”keskustelujen avulla autettavaksi vanhemmaksi”. Avun saaminen onnistuu vasta sitten, kun haastateltava ”onnistuu” osoittamaan vanhemmuudessaan ”epäonnistumisen”. Neuvotellessaan avun hakemisesta vanhemmat joutuvat koko ajan ikään kuin annostelevaan kategorioiden avaamista eli sitä, kuinka paljon he uskaltavat kertoa vaikeuksistaan ja kuinka sopeutuvat järjestelmään säilyttäen oman pystyvyytensä, toimijuutensa ja kasvonsa.

Poikkeuksen näistä kilpailevista tai ristiriitaisista kategorioista avun saamisesta neuvottelemisen suhteen muodostavat haastateltavien kertomukset erilaisten verkostojen kautta saatavasta avusta. Seuraavassa aineisto-otteessa haastateltava kertoo kolmannen sektorin toimijasta, jonka kautta on saanut taloudellista tukea lapsilleen:

V: Sanos vielä, mikä on Hope?

H: Se on kuulemma semmonen, että sinne varataan aika ja sieltä saa ihan hyväkuntoisia suksia, tämmösiä, mitä niin kun perheille ja lapsille, kun tarvii koulussa ja kotona.

V: Onko ne niinkun ilmaisia, että se on lahjoituksia ?

H: Joo on, sinne saa viedä ja sieltä saa hakee mitä tarttee.

Toinen haastateltava puolestaan kuvaa sosiaalisen median kautta organisoitua taloudellisen avun saamista:

H: Ja nyt sitten, kun Facebookissa on tällöinen Arkiapuri ja Joulupua linkit, niin mä tein niihin molempiin hakemukset, niin me ollaan saatu paljon paketteja ja vaatteita ja ruoka-apua

V: Kun sanoit, että olette saaneet ruoka-apua niin missä muodossa se on tullut?

H: Me ollaan saatu lahjakortteja kauppaan, ja ennen joulua sieltä tulee Joulupua-ryhmästä ruokakassi

V: Toimitetaanko se sitten kotiin?

H: Joo se tuodaan kotiin

V: Noi on hirveen tärkeitä juttuja, kuinka tarkkaan siellä kysytään kun, hakee apua?

H: Sinne tehdään vapaamuotoinen hakemus (...)

V: Mistä sä sait nää tietää?

H: Facebookista

Näissä molemmissa aineisto-otteissa haastateltavat kategorisoivat itsensä aktiivisiksi toimijoiksi kuvatessaan avun hakemista omien verkostojensa kautta. Erityisesti sosiaalisessa mediassa toimivien ryhmien kautta avun hakeminen nousi esille haastateltavien äitien puheissa. Haastattelijan suoraan kysymykseen siitä, mistä vanhempi on saanut tietää näistä avustumahdollisuuksista, toinen haastateltavista vastaa yksiselitteisesti *Facebookista*. Haastateltavan aktiivinen toimijuus käy ilmi ilmaisussa *tein hakemukset* ja *tehdään vapaamuotoinen hakemus*. Samalla avun hakemisen kategoriapiirteeksi muodostuu vapaamuotoisuus, jolloin avun hakemisen esteeksi ei muodostu esimerkiksi erilaisten liitteiden lähettäminen. Haastateltava kategorisoi itsensä vanhemmaksi, joka kykenee tekemään hakemuksia ja jolla on tietoa ja taitoja etsiä apua ja tehdä asioita toisin. Tätä hän vahvistaa vielä kertomalla erilaisista sosiaalisen median ryhmistä nimillä: *Arkiapuri ja Joulupua linkit* ja kuvaamalla konkreettisesti, millaista apua on saanut: *lahjakortteja kauppaan*. Mielenkiintoisena piirteenä avun saamisen suhteen esille nousee apua tarjoavan tahon kategorisoituminen ehdoitta auttavaksi ilmaisuissa *saa hakee, mitä tarttee*, ja *saatu lahjakortteja*

kauppaan. Edelleen auttava taho kategorisoituu sujuvaksi ja helpoksi ilmaisuissa tuodaan kotiin ja sieltä tulee Jouluapua-ryhmästä ruokakassi ja edelleen riittävää apua tarjoavaksi tahoksi ollaan saatu paljon paketteja ja vaatteita ja ruoka-apua.

Näille avun hakemisen tavoille ominaista on mahdollisuus hakea apua nimettömänä. Tällöin se tarjoaa avun hakijalle areenan, jossa hakijalla on mahdollisuus säilyttää kasvonsa. Häpeällisen tilanteen karttaminen voi entisestään lisätä sosiaalista eristäytymistä, mutta sosiaalinen media tarjoaa mahdollisuuden olla osallisena yhteisössä.

5.3 Vastuullinen, lapsen turvallisen arjen mahdollistava vanhempi

Vanhempien puhuessa toimeentuloon liittyvistä ongelmistaan esille nousee heidän vastuunsa lasten perustarpeista huolehtimisesta. Kategoriapari vanhempi-lapsi herättää henkiin rutiininomaisesti kulttuurisen ja moraalisen ulottuvuuden: vanhemman kuuluu huolehtia lapsen perustarpeista (vrt. Jokinen 2012, 234). Lasten turvallisen arjen sujumisen varmistamiseen liittyy huolehtiminen ensinnäkin siitä, että lapselle on vaatteita ja ruokaa.

H: Yleensä se menee niin että tottakai lapsella on vaatetta ja muuta, että ne menee monesti omien tarpeiden edellä.

(...)

H: No mä laitan kotiruokaa, niin sitä samaa tulee sitten itekin syötyä. Mut mä aion pitää sen päässäni näin, että mä voin elää vaikka kaurapuurolla viikon, mut lapset ei voi.

(...)

H: Jotenkin nuo lapset muuttaa sen tilanteen niin, kun ei voi elää enää vaan itsensä kautta, vaan pitää ottaa huomioon ne lapset ja niiden sosiaaliset tilanteet ja se, että olis kotona jotain tarjottavaa kun tulee kavereita tai niin edelleen. Kaikki nää tällaset, niin nää on niitä kaikista pahimpia, että kyllähän sitä nyt itse pärjää.

Ensimmäisessä aineisto-otteessa haastateltava kategorisoi itsensä vastuulliseksi vanhemmaksi ilmaisuilla *tottakai lapsella on vaatetta ja muuta*. Samalla hän myös rakentaa kulttuurisen itsestään selvyuden, mitä hän vahvistaa sanalla *tottakai*. Haastateltavien puheissa nousee esille myös lapsen tarpeiden etusijalle laittaminen vanhemman omiin tarpeisiin nähden hänen todetessaan *mä voin elää vaikka kaurapuurolla viikon*. Näin vanhemman kategoriapiirteeksi muodostuu uhrautuva vanhempi.

Viimeisen aineisto-otteen vanhemmalle on olennaisen tärkeää myös lapsen kaverisuhteiden ylläpitämisen turvaaminen ja myös tässä vanhempi asettaa lapsen tarpeet omiensa edelle, että *pitää ottaa huomioon ne lapset ja niiden sosiaaliset tilanteet*. Samanaikaisesti vanhempi kuitenkin kokee tällaisten tilanteiden olevan *kaikista pahimpia*, koska taustalla on pelko siitä, ettei aina pystyisi lapselleen kaikkea näitä perusasioita turvaamaan ja mahdollistamaan lapsen turvallista arkea. Lasten sosiaaliin tilanteista puhuessaan vanhempi mainitsee, että *olis kotona jotain tarjottavaa, kun tulee kavereita*. Näin hän liittää vastuullisen vanhemman kategoriapiirteeksi sen, että lapsen ei tarvitse kavereidensa nähden joutua sellaiseen tilanteeseen, ettei hänen vanhemmallaan ole varaa hankkia kavereille *jotain tarjottavaa*. Vastuullisen vanhemman kategoriapiirteeksi muodostuu näin lapsen varjeleminen siltä, ettei lapsi joudu kavereiden läsnä ollessa kiusalliseen tilanteeseen eli suojella lasta sosiaaliselta häpeältä.

Perustarpeista huolehtimiseen vanhemmat liittivät myös lapsen kanssa yhdessä olemisen ja yhteisen tekemisen sekä itsestä huolehtimisen.

H: Toisaalta niin, kun on huomannu niin se pienempikin, kun niin kun läsnä on, niin se, ja kun on kunnossa, niin se on ihan hyvä.

Haastateltava liittää vanhemman kategoriapiirteeksi läsnäolon ja omasta terveydestään huolehtimisen. Haastateltavan toteamus *pienempikin* toimii vihjeenä hänen arvoihinsa, joihin kuuluu se, että myös aineettomat asiat ovat tärkeitä. Tällä tavalla hän rakentaa moraalista identiteettiä itselleen vanhempana, joka miettii myös arvojen merkitystä lapsen arjessa.

Oikeuksiin ja velvollisuuksiin perustuva moraalinen järjestys perustuu usein kategoriapareihin, tässä yhteydessä vastuullinen vanhempi - huolenpitoon oikeutettu lapsi -kategoriapariin. Vastuullisen vanhemman kategorian jäsenyyden tuottaminen perustuu edellä olevissa aineisto-otteissa suoralle tiedolle tapahtumista (lapsella on vaatetta ja ruokaa, hyviä sosiaalisia suhteita ja vanhemman läsnäoloa) sekä jaetulle ja yhteiselle tiedolle siitä, mitä on vastuullinen, hyvä vanhemmuus. Esimerkiksi kategoria hyvä äiti meidän modernissa länsimaaisessa yhteiskunnassa sisältää tiettyjä toimintoja /tekoja kuten ”uhrautuvainen”, ”hoivaava”, ”epäitsekäs”, ”tunteellinen”, ”myötätuntoinen” ja ”oletus täydellisen vastuun ottamisesta lapsistaan” (Austin & Carpenter, 2007, 661 ja 2008, 380). Moraalinen murtuma tässä äidin roolissa aiheuttaa selontekovelvollisuuden, kuten seuraavasta aineisto-otteesta ilmenee:

H: Semmonen yleinen avun ottaminen se on ollu mulle aluks hirveen vaikeeta se avun ottaminen. Niin siinä mä oon ehkä jotenkin kehittynyt, että jos joku ois mulle sanonu pari vuotta sitten vielä, että teille joku lastensuojelu makso jotkut harrastukset niin se

olis ollu mulle ihan katastrofi. Kun mulle se lastensuojelu ylipäättään oli katastrofi...
kyllä se edelleenkin on mulle katastrofi, mutta ei ehkä siinä määrin kuin mitä mä oon
aina aatellu, että se olis katastrofi. Et mä oon aina aatellu, että ite pitäis pärjätä ja tulla
toimeen ja hoitaa jutut ja sitten se, että ei pystynytäkään, niin se on ollu hankalaa.
Mutta ehkä siinä on tapahtunu jonkun verran muutosta, että en nää niin
katastrofaalisen hirveenä kuin mitä se on ollu vielä joku vuosi sitte ja että mä kestan
sen, että hyväksyä sen, että me tarvitaan apua.

Haastateltava liittää hyvän vanhemman kategoriapiirteeksi omin keinoin pärjäämisen, toimeen tulemisen ja asioiden hoitamisen, ilmaisuillaan *aatellu, että ite pitäis pärjätä ja tulla toimeen ja hoitaa jutut*. Kun vanhempi ei ole tätä vanhemman rooliin kuluva velvollisuuttaan pystynyt täyttämään, syntyy hänelle selontekovelvollisuus. Haastateltava antaa lastensuojelun kautta tarjotun avun vastaanottamiselle puolustelevia selontekoja kuvatessaan alussa, miten avun vastaanottaminen on ollut hänelle vaikeaa ja viestii siitä, että hänen moraalinen velvollisuutensa olisi ollut pärjätä äitinä ilman muiden apua. Tätä moraalista velvollisuuttaan hän korostaa käyttämällä lastensuojelun asiakkuudesta sanaa katastrofi: *olis ollu mulle ihan katastrofi ja Kun mulle se lastensuojelu ylipäättään oli katastrofi* ja kategorisoiden näin lastensuojelun avun tarpeessa olevan vanhemman sellaiseksi, joka on romahtanut ja menettänyt hallinnan tilanteeseen eikä pysty enää kantamaan vastuutaan. Myöhemmin haastateltava antaa oikeuttavia selontekoja lastensuojelun kautta saamalleen taloudelliselle avulle todetessaan, että ei pysty yksin, ilman ulkopuolista apua pärjäämään. Näin vanhempi esittää mahdollisesti muiden silmissä riittämättömänä vanhemmuutena näyttäytyvän toimintansa oikeutettuna ja moraalisesti perusteltuna.

Haastateltava liittää vanhemmuuden kategoriapiirteiksi myös valmiuden muuttaa ajattelu- ja toimintatapaansa joustavammaksi kuvaamalla omaa muutostaan toteamalla, että *mä oon ehkä jotenkin kehittynyt, on tapahtunu jonkun verran muutosta*. Edelleen kategoriapiirteenä nousee esille vanhemman vahvuus haastateltavan ilmaisussa *mä kestan sen, että hyväksyä sen, että me tarvitaan apua*. Vanhempi ottaa näin vastuun teostaan eli taloudellisen tuen ja avun vastaanottamisesta lastensuojelun kautta lasten harrastusten jatkamisen turvaamiseksi. Vanhempi kategorisoi näin itsensä apua vastaanottavaksi vanhemmaksi ja vastuullisesti toimivaksi lapsen turvallisen arjen mahdollistavaksi vanhemmaksi.

Kun sairastunut vanhempi ei pysty ottamaan vastuuta perheen yhteisistä asioista, aiheuttaa se selontekovelvollisuuden. Seuraavassa aineisto-otteessa masennukseen sairastunut äiti kuvaa, miten sairaus on vaikuttanut hänen kykyynsä huolehtia perheen raha-asioista ja miten se on alkanut heijastua myös puolison toimintaan:

V: Mites siinä arjessa sitten jotkut käytännön asiat, esimerkiksi joskus masentuneensa voi jäädä kirjeet avaamatta...

H: No Ismo (nimi muutettu) ei kauheesti jaksa hoitaa mun laskuja, et se on vähän hermostunu siihen, että kyllä ne saattaa sitten jättää hoitamatta jos en niin kun hoida ... Hän niinku olettaa, et mun pitää kantaa niistä vastuu, mä huomaan et se on Ismolla enemmän semmonen vastuukysymys... et mä ajattelen, et se on osa sairautta, et hän näkee sen helposti, että vastuullinen ihminen hoitaa asiat ja vastuuton ihminen ei hoida asioita, että siitä tavallaan... jos ei niitä hoida se on vastuuttomuutta, josta toisen aikuisen ihmisen ei pidä kantaa vastuuta. Ei niin kun nää sitä sellasena, että siihen ei ehkä pysty jossain tilanteessa. Vaikka jos ei oo itse koskaan sairastanu masennusta, niin ei ehkä nää sitä tilannetta samalla tavalla.

Haastateltavan puheessa nousee esille kategoriapari vastuullinen ihminen – vastuuton ihminen. Haastateltava nostaa esille mielenkiintoisen neuvottelun siitä, onko hän vastuullinen teoistaan ja käyttäytymisestään vai ei. Vastuullisen ihmisen kategoriapiirteiksi muodostuu se, että hän *kantaa... vastuun, vastuullinen ihminen hoitaa asiat.* Haastateltava antaa selontekoja siitä, miksi ei pysty vastuuta kantamaan (*et se on osa sairautta*) ja kieltäytyy hänelle tarjottavasta kategoriaparista vastuuton ihminen. Haastateltava tulee puolestaan kategorisoineeksi puolisonsa vastuuttomaksi ilmaisuilla *ei kauheesti jaksa hoitaa mun laskuja, jättää hoitamatta.* Haastateltava rakentaa tulkintaa sairauden aiheuttamasta kykenemättömyydestään eli kompetenssin puutteesta, joka vähentää tai poistaa hänen moraalista vastuutaan tai selontekovelvollisuuttaan. (Vrt. Jokinen 2012, 256.) Samalla haastateltava rakentaa tulkintaa puolison vastuuttomuudesta syyttävällä selonteolla, kun puoliso ei ymmärrä sairauden vaikutusta kykyyn huolehtia laskujen maksamista todeten, *jos ei oo itse koskaan sairastanu masennusta.* Näin muodostuu molempia osapuolia kuormittava ristiriitainen tilanne, jossa puoliset neuvottelevat, vastustavat ja selittävät toistensa kuulumisesta vastuullisen tai vastuuttoman vanhemman kategoriaryhmiin.

Vanhemmuuteen liittyvinä kategoriapiirteinä esille nousee myös lasten kanssa arjen asioista puhuminen ja osana sitä raha-asioista puhuminen. Aineistosta esille nousee erityisesti ne tilanteet, joissa vanhempi ei pysty ostamaan lapsilleen sitä, mitä hän pyytää. Vanhempien puheissa käy ilmi, kuinka suoraan lapset ottavat raha-asiat puheeksi.

V: Ootko huomannu, että ottaako sun tytär puheeks näitä talousasioita?

H: Ehkä se on vähän ehkä sellasissa, että kun hän pyytää asioita, niin joutuu sanomaan, että nyt ei oo äitillä rahaa ja se on siinä. Mutta välillä tulee heti, että eiks sulla oo rahaa, että se tulee heti se turhautuminen tai et kun puhutaan jossain tilanteessa, niin tulee et ei mulla oo sitä, kun ei sulla oo sitä rahaa.

(...)

V: Ootko huomannu, että lapset jotenkin ..onko esimerkiksi 6-vuotiaan suunnalta tullu sellaisia kysymyksiä, että hän jotenkin mietti näitä...

H: No tänä päivänäkin se sano, että jos se mietii, että tartteis kengät, niin että jos halvalla löytyy jostain, niin ostatko äiti?

Vanhempien puheissa lapsen kategoriapiirteeksi muodostuu tarvitseva ja turhautunut lapsi. Samalla lapsen kategoriapiirteeksi muodostuu myös rahasta avoimesti puhuva ja kysyvä lapsi: *eiks sulla oo rahaa ja kun ei sulla oo sitä rahaa*. Lapsen puheessa vanhempi puolestaan kategorisoituu selkeästi syylliseksi siihen, ettei lapsi saa tarvitsemiaan asioita lapsen todetessa *ei mulla oo sitä, kun ei sulla oo sitä rahaa*. Syyllinen kategoria puolestaan herättää henkiin vastaparina uhri- kategorian eli tällöin lapsesta tulee uhri vanhemman rahattomuuden vuoksi. Jälkimmäisessä aineisto-otteessa nousee myös esille lapsen vastuunottaminen perheen raha-asioista vanhemman referoidessa 6-vuotiaan lapsen aktiivista tapaa tuoda esille tarvettaan uusiin kenkiin. Lapsi esittää suoran pyynnön vanhemmalleen ensin asiaa mietittyään (*mietii, että tartteis kengät*) ja vieläpä tarvettaan pienentämällä (*niin että jos halvalla löytyy jostain*) ja lopulta kysyy: *niin ostatko äiti?* Kertomalla lapsen kanssa käydyistä keskusteluista liittyen lapsen tarpeista huolehtimiseen ja rahan riittävyyteen, vanhemmat liittävät lapsen kategoriapiirteeksi taloudellisesti vanhemmastaan riippuvaisen lapsen. Lapsen kanssa käymiään keskusteluja ja tunteita sisältäviä vuorovaikutustapahtumia kuvatessaan vanhemmat entisestään vahvistavat sitä yhteisesti jaettua tietoa, että vanhemman tulee pystyä huolehtimaan lapsen perustarpeista, kohtaamaan lapsen tunteet ja ylläpitämään lapsen turvallisuuden tunnetta. Lapset kuitenkin haastavat vanhempiaan jatkuvaan neuvotteluun siitä, miten vanhemmat kategorisoivat itsensä niissä tilanteissa, jossa rahat ovat vähissä. Seuraavassa aineisto-otteessa isä kuvaa keskusteluaan murrosikäisen tyttärensä kanssa:

H: ...tytär sano, ettekö tekin vois olla pikkasen parempi palkkasissa töissä, et menis vähän paremmin. Niin tulee vähän sellanen fiilis, et kun oma laps rupee sanoon, et me ollaan tämmösiä köyhiä, niin mikä ei mun mielestä ihan pidä... et kyllä mun mielestä... no mikä on köyhän raja ja näin...

V: Niin siitä on monenlaisia määritelmiä...

H: Ainahan jollain menee vielä huonommin, koskaanhan ei oo ketään, jolla menis niin huonosti, ettekö olis ketään, jolla menis vielä huonommin.

Kuten edellisissä aineisto-otteissa, myös tässä nousee esiin lapsen suora tapa ottaa raha-asiat puheeksi vanhemman kanssa. Tosin tutkijana tulee pitää mielessä, että haastattelutilanteessa kyseessä on vanhemman rekonstruoima keskustelu lapsensa kanssa. Lapsi kategorisoi perheen köyhäksi haastateltavan todetessa *kun oma laps rupee sanoon, et me ollaan tämmösiä köyhiä*. Tyttären ilmaisussa *me ollaan tämmösiä köyhiä*, tulee tytär me-pronominia käyttäen nimenneeksi koko

perheen kuuluvan samaan kategoriaryhmään ja ryhmän yhteiseksi kategoriapiirteeksi muodostuu köyhyys. Kuuluessaan tähän kategoriaryhmään vanhemmalle tulee selonteko-oikeus ja hän asettuu vastustamaan lapsen tarjoamaa köyhien ihmisten kategoriaryhmän jäsenyyttä suoralla toteamuksella *ei mun mielestä ihan pidä... et kyllä mun mielestä* ja tekee ihmettelevän vastakysymyksen *no mikä on köyhän raja?* Vanhempi korostaa omaa pärjäämistään vertaamalla sitä muihin, joilla menee vielä huonommin. Suhteuttamalla omaa tilannettaan muihin hän vastustaa köyhän vanhemman kategoriajäsenyyttä ja rakentaa itselleen kategoriajäsenyyttä taloudellisesti pärjäävänä vanhempana. Samalla hän rakentaa myös koko perheelle uuden kategoriaryhmän, jonka piirteeksi muodostuu muihin perheisiin verrattuna taloudellisesti pärjäävä perhe. Vanhempi suojaa lasta köyhyyden kokemukselta tällä uudelleen kategorisoinnilla ja kategorisoituu vastuulliseksi vanhemmaksi, joka haluaa turvata lapselle taloudellisista huolista ja köyhyyden aiheuttamasta stigmasta vapaan arjen.

Toimeentulo-ongelmat eivät ole pelkästään puutetta rahasta vaan se voi olla myös puutetta toimijuudesta. Erityisen tärkeänä asiana vanhemmat pitävät lasten toimijuuden tukemista esimerkiksi mahdollistamalla kaverissuhteiden muodostamisen ja harrastamisen.

H: Aattelee, että sä tavallaan erkaannut ikäkavereista ja kyllä siellä harrastusten piirissäkin tule sitä kaveruutta mukaan. Että jos sitten jää... jos sen takia jää, että pelkää että onkohan meidän vanhemmilla varaa, että jos mää pyydän, että jos mää haluaisin harrastaa tota lajia, niin ei sekään oo lapselle kauheen kiva.

Haastateltava näkee tärkeänä lapsen kuulumisen ”harrastusten piirissä olevien lasten” kategoriaryhmään, jonka kategoriapiirteenä mainitsee kaveruussuhteiden muodostumisen (*tule sitä kaveruutta mukaan*.) Harrastuksen ulkopuolelle jäämiseen haastateltava liittää puolestaan sosiaalisista suhteista ulkopuolelle sulkemisen riskin ilmaisullaan *sä erkaannut ikäkavereista*. Haastateltava tuo esille kykynsä vaihtaa vanhemman näkökulman lapsen näkökulmaan, kun hän ottaa puheessaan lapsen aseman käyttäessään minä- muotoa puhuessaan lapsen ajatuksista (*meidän vanhemmilla varaa, mää pyydän, mää haluaisin harrastaa*) ja rakentaa näin itselleen vanhemman kategorian, johon kuuluu kyky asettua lapsen asemaan. Vanhempi liittää lapsen kategoriapiirteeksi vanhempien taloudellisesta tilanteesta huolta kantavan lapsen tuoden esille olettamustaan lapsen ajatuksista siitä, että lapsi *pelkää, että onkohan meidän vanhemmilla varaa*. Vastuullisen vanhemman kategoriapiirteeseen kuuluu kyky tunnistaa lapsen tunteet ja tätä kategoriajäsenyyttä haastateltava rakentaa itselleen tuomalla esille lapsen pelot liittyen vanhempien taloudelliseen tilanteeseen ja ymmärtäen asian lapsen kannalta todeten *ei sekään oo lapselle kauheen kiva*.

Vastuullisen vanhemman kategoriapiirteenä haastateltavien puheissa nousee esille myös turvallisen tulevaisuudenkuvan ylläpitäminen.

V: Mitenkäs sun kohdalla, mistä se toivo tulee?

H: Joku semmonen, että luottaa siihen, että nää kuitenkin järjestyy nää asiat. On niin ennenkin järjestyny. Se, että jotain pahempaakin olis voinu sattua, nyt on vaan raha-asiat menny pieleen ja nyt on hyvä olo siitä, että on jatkoahoito, on hyvät mahdollisuudet olla niin kuin olla kunnossa, pitää itsestään huolta ja tavallaan toikin, että helpottaa toikin, että mä lopetan sen yliopiston.

Haastateltava kategorisoi toivoa ylläpitäviksi asioiksi luottamuksen asioiden järjestymiseen ilmaisuillaan *luottaa...että järjestyy nää asiat* ja vahvistaa sanomaansa puolustelevalle selonteollaan *ennenkin järjestyny*. Haastateltavan vihje *pahempaakin olis voinu sattua* viittaa siihen, että hänen elämässään olisi voinut mennä pieleen muutakin kuin raha-asiat ja samalla hän tulee liittäneeksi kategoriapiirteeksi vanhemman kyvyn suhteuttaa asioita ja rakentaa vastoinikäymisistä huolimatta luottamusta tulevaisuuteen. Haastateltava antaa selontekoja sille, miten tämä mahdollistuu toteamalla *hyvät mahdollisuudet olla niin kuin olla kunnossa, pitää itsestään huolta*. Haastateltava kategorisoi itsensä aktiiviseksi toimijaksi oman tulevaisuutensa suhteen käyttäen minä-pronominia ilmaisussa *mä lopetan sen yliopiston*.

Vastuullisen vanhemman kategoriaryhmään jäsenyyden rakentaminen tarjoaa vanhemmille jatkuvuuden ja ennustettavuuden tunteen. Tämä tapahtuu aktiivisuutta osoittavilla kuvauksilla siitä, miten vanhemmat turvaavat lapsille toimivan arjen. Vanhemmat rakentavat itselleen myös jäsenyyttä kategoriaryhmään vanhemmasta, joka tuo esille muitakin kuin rahaan ja menestymiseen liittyviä arvoja. Vanhempien esille tuomissa arvoissa etusijalla ovat aineettomat asiat kuten sosiaaliset suhteet, itsestä ja omasta terveydestä huolehtiminen, elämän säännöllisyys, kyky nauttia asioista, kyky osata arvostaa itseään sellaisena kuin on sekä pystyvyyden tunne omaan elämään liittyvissä asioissa.

5.4 Avun hakemisessa torjuttu vanhempi

Haastateltavien puheissa nousee esille heidän kokemuksiaan avun hakemisesta liittyen toimeentulo-ongelmiin, vanhempana jaksamiseen sekä sairautensa hoitoon. Sairastumiseen liittyy usein eri sosiaaliturvaetuuksien selvittämistä, hakemista ja päätösten odottamista. Haastateltavat kertovat, kuinka he apua hakiessaan eivät saaneetkaan sellaista apua, jota olivat lähteneet etsimään ja

hakemaan. Ensisijaisesti vanhemmat kertovat kokemuksistaan liittyen viimesijaisen sosiaalietuuden eli toimeentulotuen hakemiseen. Seuraavassa haastateltava kertoo tilanteesta, jossa hän on hakenut toimeentulotukea:

H: Mä hain esimerkiksi sosiaalipalveluilta apua, mutta en sitä saanu.....Mutta ennen kaikkea silloin, kun on kyennyt itse ottamaan yhteyttä ja pyytään apua, niin tavallaan siinä kohtaan sitten, se on niin pitkälle kuin masentunut, pahasti masentunut kykenee, noin niinkun keskimäärin, ettei niin kun jaks ja sekin ottaa jo aika paljon voimille, että kykenee apua, niin siinä kohtaa ei kyllä sais näyttää ovej. Se on ollu kyllä niitä pahimpia asioita kyllä.

Ensimmäisessä puheenvuorossaan haastateltava kategorisoi sosiaalipalvelut ihmisen avun tarpeeseen vastaavana tahona toteamalla *hain sosiaalipalveluista apua*. Haastateltava kategorisoi itsensä apua hakevaksi vanhemmaksi ilmaisuilla *mä hain ...apua ja ottamaan yhteyttä, pyytään apua, hakeen apua*. Käyttäessään heti alussa persoonapronominia *mä* haastateltava ottaa itselleen aktiivisen roolin avun hakemisessa. Liittäessään apua hakevan vanhemman *kategoriapiirteiksi masentunut, pahasti masentunut* antaa hän selontekoja vanhemman jaksamisesta ja siitä, kuinka masentuneelta vanhemmalta vaatii paljon voimia jo yksistään avun pyytäminen. Käyttäessään *ilmaisu* *noin niin kuin keskimäärin* tulee haastateltava sijoittaneeksi itsensä masentuneen vanhemman kategorialuokkaan, joka vielä pystyy itse hakemaan apua. Haastateltava tekee ymmärrettäväksi myös sen, ettei kyse ole vain puhujasta itsestään, vaan että asia (se, että avun hakeminen ottaa voimia) koskee muitakin masentuneita ihmisiä. Puhuessaan yleisellä tasolla haastateltava etäännyttää itsensä mahdolliselta moraaliselta arvostelulta sen suhteen, ettei hakisi apua silloin, kun sitä tarvitsee. Ilmaisui *noin niin kuin keskimäärin* pitää sisällään myös hienovaraisen vihjeen siitä, että masentunut henkilö voi myös jättää hakematta apua. Tällä tavalla haastateltava rakentaa avun hakemisen sosiaalipalveluista oikean ja yleisesti hyväksyttävän tavan toimia, johon kuka tahansa voi yhtyä.

Haastateltavan ilmaisut *en sitä saanu, ei kyllä sais näyttää ovej* ovat kategoriaan liittyviä toimintoja ja jäsenkategoria, johon asiakas tällä viittaa, on sosiaalipalvelut. Haastateltavan ilmaisun voisi käänteisesti sanoa siten, että sosiaalipalvelut on taho, jonka tulee päästää asiakas ovesta sisään, tavata asiakas ja auttaa häntä ja erityisesti silloin, kun asiakkaan voimat ovat masennuksen vuoksi vähäiset. Kun näin ei asiakkaan kohdalla ole tapahtunut, toteaa haastateltava: *se on ollu kyllä niitä pahimpia asioita*. Kun haastateltavan avun saaminen on torjuttu ”näyttämällä ovea”, mikä on haastateltavalle ollut pahimpia asioita, sosiaalipalvelut ei tule kategorisoiduksi auttavana tahona. Tämä puolestaan antaa vihjeen siitä, ettei sosiaalipalvelujen käytännöt toimi siten, että kyseisen asiakkaan avun tarve tulisi tunnistetuksi.

Myös seuraavassa aineisto-otteessa haastateltava kategorisoi itsensä apua hakevaksi masentuneeksi vanhemmaksi, jonka avun hakeminen tulee torjutuksi.

H: Kun se masennus on päällä niin voimakkaana, että se ovi ei enää aukee kun kerran viikossa, niin ei se mihinkään osaa edes hakeutua. Ja se on se niin kuin se kaikkein suurin, että jos hän jonnekin menee, niin pitäisi osata välittömästi ohjata eteenpäin. Ei niin, että no koita itse, että tuossa on lappu ja rupee soittelee puhelimella. Siitä ei tuu mitään.

Ilmaisilla *Kun se masennus on päällä, jonnekin menee* haastateltava kategorisoi itsensä apua hakevaksi masentuneeksi vanhemmaksi. Samalla haastateltava kategorisoi sairauden/ masennuksen toimijaksi käyttäessään pronominia *se* (*Kun se masennus*) ja haastateltava kategorisoituu näin masennuksen aiheuttaman tilanteen uhriksi. Haastateltava liittää masentuneen vanhemman kategoriapiirteiksi liikkeelle lähtemisen vaikeuden ilmaisullaan *ovi ei enää aukee kuin kerran viikossa* ja avun hakemisen vaikeuden toteamalla *ei se mihinkään osaa edes hakeutua*. Kuten edellisessäkin aineisto-otteessa, myös tässä haastateltava kategorisoituu avun hakemisessa torjutuksi, koska häntä ei oltu osattu ohjata eteenpäin, vaan oli annettu puhelinnumeroita, joihin hänen itsensä tulisi soittaa. Haastateltavan toteamus *ei se mihinkään osaa edes hakeutua* nostaa esille myös kysymyksen siitä, tarkoittaako hän tällä, ettei hänellä ole ketään läheisiä keneen puoleen kääntyä? Tällöin sosiaalityö tulee kategorisoiduksi ensisijaiseksi ja ainoaksi vaihtoehdoksi avun hakemisessa ja silloin siihen liittyy vahva moraalinen ulottuvuus avun tarjoamisessa.

Liittäessään kategoriapiirteen *kaikkein suurin* auttavan tahon eli tässäkin tapauksessa sosiaalipalveluiden kategoriaan kuuluvaksi piirteeksi, kategorisoi haastateltava sosiaalipalvelut tärkeimmäksi auttavaksi tahoksi, jonka tulisi osata ohjata tarvittaessa eteenpäin. Yhteistä näille kahdelle aineisto-otteelle on myös se, että molemmissa haastateltavat puhuvat yleisellä tasolla torjutuksi tulemisestaan. Jälkimmäisessä aineisto-otteessa haastateltavan käyttäessä pronomineja *se* ja *hän* etäännyttää hän itsensä ja tällä tavalla haastateltava rakentaa avun hakemisesta yleisen tavan toimia ja myös kaikkien jakaman yleisen tiedon siitä, että vaikeasti masentunut ei yksin selviydy eikä sitä tulisi häneltä vaatia.

Rutiinien rikkoutumiset, moraalisen järjestyksen murtumat, aiheuttavat selontekovelvollisuuden. Selontekoja tarvitaan, koska toiminta ei vastaa toiminnan odotuksia. Asiat ovat menneet tavalla tai toisella vikaan. (Juhila 2012, 141.) Edellä olevissa kuvauksissa on läsnä moraalinen selonteko ongelmasta. Ei-toivottua asiantilaa eli avun hakemisessa torjutuksi tulemistä rakennetaan tässä syyttävällä kausaalisella selonteolla. Tämä tulkinta perustuu kulttuuriseen ymmärrykseen ongelmien

syiksi määriteltyjen asioiden ja tekojen moraalisesta hyväksyttävyydestä (Juhila 2012, 160) eli masentuneen vanhemman avun pyyntöä ei tulisi jättää huomioimatta.

Kategorioihin kuuluu kategoriasidonnaisia piirteitä ja tässä yhteydessä sosiaalipalveluihin kuuluvaksi kategoriapiirteeksi kuuluu yhteisen kulttuurisen ymmärryksemme mukaan se, että sosiaalipalvelut auttavat ihmisiä elämän ongelmatilanteissa, esimerkiksi silloin kun masennus vie voimat raha-asioiden hoitamiseen. Kun sellaiset odotukset eivät toteudu, silloin muut eli sosiaalipalvelut ovat selontekovelvollisia siihen, miksei apua tarjottu.

Kahdessa edellisessä aineisto-otteessa haastateltavat ovat kategorisoituneet apua hakeviksi vanhemmiksi ja sosiaalipalvelut avun hakijan avun hakemisen torjujaksi. Näihin molempiin liittyy kategoriasidonnaisia oikeuksia ja velvollisuuksia. Oikeudet ja velvollisuudet tuottavat helposti asetelman, jossa henkilögallerian hahmot tulevat määriteltyiksi uhreiksi ja syyllisiksi, jota jo 5.1 luvussa käsittelin. Syyllisen ja uhrin käsitteet eivät kuitenkaan tule aina sanoina mainituiksi, mutta selonteot ja niihin sisältyvät ihmisten ja ominaisuuksien ja toimintojen kuvaukset selvästi vihjaavat näiden kategorioiden läsnäolosta (Juhila 2012, 166-168). Esimerkkinä tästä seuraava aineisto-ote, jossa useita lisäselvityksiä toimeentulotukihakemukseensa antanut haastateltava rakentaa itselleen uhri- kategoriaa ja sosiaalitoimelle syyllinen -kategoriaa:

H: Välillä oli sellastakin, että ittestään tuntu, että tässä pelataan aikaa ja yritetään väsyttää ihmistä, ettei se enää jaksaa. Mää ainakin jo olin, että ei hyvänen aika, että en mä jaksaa enää näiden kanssa tapella.

Haastateltava puhuu minä-muodossa ja kategorisoi itsensä uhriksi ilmaisulla *pelataan aikaa ja yritetään väsyttää* ja kuinka lopulta hän kenties päätyy luopumaan avun hakemisesta. Ilmaisulla *pelataan aikaa* haastateltava rakentaa kategoriaparin, jossa on kaksi eri puolella olevaa pelaajaa: ”vastustaja”, joka yrittää väsyttää ja ”puolustaja”, joka yrittää jaksaa. Haastateltava vastustaa sellaista ryhmän jäsenyyttä, johon kuuluisi *tappelu* asioiden hoitamisen yhteydessä ja sijoittaa sosiaalitoimen vastakkaiseen eli syyllisen kategoriaan, jonka kategoriasidonnaiseksi toiminnaksi hän kytkee tappelun. Tällaisella henkiin herätetyllä uhri-syyllinen kategoriaparilla haastateltava rakentaa kuvan sosiaalitoimesta palvelujärjestelmänä, joka auttamisen ja tukemisen sijaan vie asiakkaan voimat ja saa luopumaan avun hakemista.

Kuvauksilla siitä, miten sosiaalipalvelut on toiminut - ei tunnistanut asiakkaan sairautta, ei tarjonnut apua tai pelaa aikaa ja yrittää väsyttää ihmistä - toimivat haastateltavan puheessa osoituksena siitä osaamisen puutteesta, joka kyseisellä organisaatiolla on, vaikka haastateltavat eivät missään

vaiheessa suoraan tätä sanokaan. Tässä kohtaa nojaudumme kulttuuriseen tietoon eli siihen, minkä kaikki tietävät (vrt. Garfinkel 1967) eli sosiaalipalveluiden tulisi osata tunnistaa ja auttaa avun tarpeessa olevia ihmisiä.

Saksin (1972, 1992) kategoriasidonnaiset toiminnot ja kategorijäsenten luontainen tieto niiden käytöstä tarjoavat nyt reitin seuraavaan näkökulmaan saada näkyväksi puhujien monivivahteinen ja hienovarainen vihjailu siitä, mitä sosiaalipalveluiden ”tulisi tehdä”. Katteoria ja kategoriasidonnainen toiminta auttavat kiinnittämään huomionni niihin asian puoliin, jotka ovat tyypillisiä tuolle kategorialle. Tässä tapauksessa, jos asiakkaiden auttaminen toimeentulo-ongelmissa on sosiaalipalveluiden tehtävä, silloin kriteerinä auttamiselle tulisi olla asiakkaan tilanteen selvittäminen ja asiakkaan auttaminen. Silloin, kun sosiaalipalvelut epäonnistuu asiakkaan kohtaamisessa ja asiakkaan auttamisessa, kateoria asiakasta auttavasta sosiaalipalveluista tulee ongelmalliseksi haastateltaville. Edellä kuvatuissa aineisto-otteissa on paikallisesti, tässä ja nyt (vrt Sacks 1992) esiin kutsuttu perusteet tähän kateoriaan (sosiaalipalvelut ovat asiakkaiden auttamista varten) kuulumiseksi, minkä perään haastateltavat/ asiakkaat kysyvät. Herättämällä henkiin tämän kategorian, asiakkaan ”velvollisuutena” ja ”oikeutena” on pyytää apua ja saada vastauksia kysymyksiinsä ja ratkaisu ongelmiinsa. Tällöin hänen auttamatta jättämisen ja torjutuksi tulemisen kokemuksensa tulee oikeutetuksi ja sitä on vaikea kyseenalaistaa ja syrjäyttää. (Vrt. Samra - Fredericks 2010, 2155.) Näin se, jonka puoleen ensisijaisesti tulee kääntyä, muuttuukin sellaiseksi, jonka puoleen ei voikaan enää kääntyä (vrt. Sacks 1972a, Schegloff 2007)⁶. Kategorijäsenyydessä epäonnistuminen voi kohdistua myös oman kategorijäsenyyden arvioimiseen (Juhila 2012, 206-207) eli sosiaalitoimen epäonnistuessa omassa kategorijäsenyydessään avun tarjoajana toimeentulo-ongelmiin apua hakenut vanhempi kategorisoituu ilman apua jääneeksi, avun hakemisessa torjutuksi vanhemmaksi.

⁶ Tutkimuksessaan *The search of help: I have no one to turn to* Sacks tutki itsemurhan ennaltaehkäisykeskuksen (*Suicide Prevention Center*) päivystyspuhelimeen soitettuja puheluja. Sacks kiinnitti puheluissa huomiota soittajien ilmaisuun, joissa he sanoivat ”minulla ei ole ketään, kenen puoleen voisin kääntyä” ja keskittyi selvittämään, kuinka tuo ilmaisu ”ei ole ketään kenen puoleen kääntyä” tulisi ymmärtää. Tarkoittiko soittaja ilmaisullaan sitä, että hän oli etsinyt apua jo usean henkilön taholta, mutta ei ollut löytänyt ketään. Tutkimuksessaan Sacks (1972a, ref.Schegloff 2007, 463-466) toteaa, kun olet vaikeuksissa, on olemassa ihmisiä, joiden puoleen sinulla on oikeus (ja velvollisuus) kääntyä ja ihmisiä, joiden puoleen ei ole. ”Sacks kutsui näitä kahta ihmisryhmää nimillä *Rp* ja *Ri* - lyhenteinä sanoista *Relationship proper* ja *Relationship improper* eli sopiviksi suhteiksi ja ei-sopiviksi suhteiksi. Kriisipuhelimeen soittaneet totesivat, että ”vieraalle henkilölle ” puhuminen omista ongelmista ei ole sopivaa. Mutta, jos tuon vieraan henkilön sijoitti muuhun kategoriaryhmään kuin ihmisten keskinäisten suhteiden mukaan perustuvaan ryhmään, eli osaamisen / tietoon perustuvaan - ammatilliseen tietoon/ osaamiseen perustuvaan kategoriaryhmään, muuttui vieraalle henkilölle puhuminen sopivaksi; henkilöksi, jonka puoleen voi kääntyä. Joskus kuitenkin voi käydä niin, että henkilö (tai organisaatio), joka alun perin on ollut ensisijaisesti se, jonka puoleen voi kääntyä, muuttuukin sellaiseksi, jonka puoleen ei voikaan kääntyä siinä vaiheessa, kun sen puoleen kääntyy.

5.5 Häpeää ja arvottomuutta kokeva vanhempi

Häpeän tunteet ja kasvojen säilyttäminen häpeällisessä tilanteessa liittyen taloudellisiin vaikeuksiin, nousee usein esille haastateltavien puheissa. Läheisille ihmisille ei esimerkiksi haluta kertoa taloudellisista vaikeuksista.

V: Miten näistä sun toimeentuloasioista, niin kuinka hyvin sun lähipiiri on niistä tietoinen, pystytkö puhumaan niistä?

H: Mä en niistä mielelläni puhu, oon vaan sanonu, että asiat on nyt niinkun sekaisin ja et asiat on huonosti ja näin, mutta tota en mistään summista viitsi sanoo, että jotenkin mä koen sen hävettävänä, et kun on päässy nyt näin käymään.

Haastateltava haluaa välttää taloudellisiin vaikeuksiin liittyvä häpeällistä tilannetta siten, ettei ota asiaa puheeksi läheistensä kanssa. Haastateltava muotoilee tilanteensa heille uudella tavalla kategorisoimalla taloudelliset vaikeudet siten, että *asiat on sekaisin* ja *asiat on huonosti*. Haastateltava antaa puolustelevalle selonteon ottamalla vastuun tilanteestaan kokemalla häpeää, mutta samalla lieventää vastuutaan käyttämällä passiivista muotoa *on päässy nyt näin käymään* ja kategorisoi sairauden syyksi tilanteeseensa. Myös seuraavassa aineisto-otteessa haastateltava kuvaa, kuinka hän ei häpeän tunteen vuoksi halua kertoa taloudellista vaikeuksistaan vanhemmilleen.

V: Haluaisitko kertoa, millaisia sun ajatukset kaikkein synkimmillään on ollut kun ajattelee näitä taloudellisia asioita?

H: Edelleenkin se tunne mikä on suurin, niin on se häpeä. Näistä mun veloista ja ulosotoista ei tiedä kukaan muu kuin se mun ystävä, ei edes mun vanhemmat enkä mä voi kuvitellakaan, että mä kertoisin. Se on kuitenkin niin suuri häpeä, että itte on sössiny raha-asiansa.

Haastattelijan kysymykseen vastaamalla haastateltava kategorisoi häpeän tunteen kaikkein synkimmäksi asiaksi talousasioihin liittyen. Haastateltava kategorisoi itsensä syylliseksi omaan tilanteeseensa todeten *itte on sössiny raha-asiansa*. Haastateltava pelkää kasvojensa menettämistä suhteessa vanhempiinsa todeten *enkä mä voi kuvitellakaan, että mä kertoisin*. Toisaalta hän esittää myös ratkaisun kasvojen säilyttämiseen tuomalla esiin, että ystävälleen hän on voinut taloudellisista ongelmistaan kertoa todeten *mun veloista ja ulosotoista ei tiedä kukaan muu kuin se mun ystävä*. Ystäväsuhteessa haastateltavalle tarjoutuu siten mahdollisuus sellaiseen vuorovaikutustilanteeseen, jossa hän voi välttyä häpeän kokemukselta ja säilyttää kasvonsa raha-asioistaan puhuessaan. (Vrt. esim. Buttny 1987.)

Ystävyyssuhteisiin voi kuitenkin liittyä myös tilanteita, joissa häpeän tunteet nousevat esille ja häpeän tunne raha-asioissa epäonnistumisessa voi aiheuttaa vetäytymistä sosiaalisista tilanteista.

V: Onko se ollut sitten osana siinä eristäytymisessä?

H: On...häpee...

V: Niin...

H: Häpeen tuska, et miten mä oon voinu tällai tehdä.

Haastateltava kategorisoi itsensä syylliseksi ja vastuulliseksi tilanteeseensa käyttämällä minä-pronominia ilmaisussaan *miten mä oon voinu tällai tehdä*. Kategoriasidonnaisena toimintana kasvojen säilyttämiseksi haastateltava tuo esille eristäytymisen kotiin vastaamalla myönteisesti haastattelijan esittämään kysymykseen siitä, onko häpeä ollut osasyynä eristäytymiseen. Ilmaisullaan *häpeen tuska* haastateltava antaa puolustelemaan selonteon sille, ettei voi olla toisten ihmisten seurassa. Liittäessään häpeän kategoriapiirteeksi *tuskan* haastateltava antaa myös oikeuttavan selonteon sille, että muiden ihmisten seurasta eristäytyminen on moraalisesti perusteltu: miksi pitäisi mennä tilanteisiin, joissa oma olo muuttuu tuskaiseksi. Samalla haastateltava vihjaa sosiaaliin tilanteisiin liittyvään moraaliseen järjestykseen, johon kuuluu se, ettei vuorovaikutustilanteessa ole tarjolla mahdollisuuksia korjaaviin, kasvot säilyttäviin mekanismeihin. Tällöin yksilö joutuu olemaan varovainen vuorovaikutustilanteissaan ja äärimmillään vetäytymään niistä. Seuraavassa aineistotteessa haastateltava kuvaa ystävien seurassa olemisen haasteitaan:

H: Että kun jengi lähtee yhdessä kattomaan jotain uutta elokuvaa, ja minä en lähde. Välillä se hävettää ja välillä se vituttaa ja välillä osaa todeta, että näin tää vaan on. Tosin siinäkin porukassa on joku semmonenkin ihminen, joka ostais mulle lipun, jos tietäis, mutta mä en halua sanoo sitä. Sekään ei oo välttämättä kauheen kivaa olla aina joku loinen.

Ystävien kanssa elokuviin meneminen on haastateltavan esille nostama kategoriasidonnainen toiminta, johon liittyy häpeän tunne. Välttääkseen tämän tunteen, haastateltava ei lähde mukaan elokuviin, vaikka joku ystävistä voisi ostaa hänelle lipun. Haastateltava kategorisoi muilta rahallista apua (*ostais mulle lipun*) vastaanottavan *loiseksi* ja vastustaa kuulumistaan tähän kategoriaryhmään kategorisoimalla itsensä henkilöksi, joka ei pyydä rahaa toteamalla *mä en halua sanoo sitä*. Haastateltava tuo esille myös turhautumisen ja kiukun tunteitaan käyttämällä voimakasta ilmaisua *välillä se vituttaa*. Toisaalta haastateltava tuo esille myös kykynsä vaihtaa näkökulmaa tilanteeseensa nähdessä toteamalla *näin tää vaan on*. Haastateltavan turhautumisen ja kiukun tunteet tulevat

moraalisesti oikeutetuiksi, koska hänen oikeuksiaan osallistua sosiaaliseen kanssakäymiseen muiden ihmisten kanssa on loukattu ja hän on joutunut tilanteeseen, jossa hän kokee häpeää.

Rahattomuudesta ja toimeentulo-ongelmiin liittyvistä häpeän tunteistaan haastateltavat puhuvat avoimesti ja laajasti. Puheissa nousee esille esimerkiksi rahan merkitys omanarvontunteelle.

H: Sellasista asioista jotka hävettää, että se rahan ja häpeen yhteys on niin voimakas tai sen rahattomuuden. Tuntuu, että se on kuitenkin kaikesta huolimatta oikeesti aikamoinen ihmisarvon lähde tässä meidän järjestelmässä, niin ihan reaalisesti tuntuu siltä että on vähemmän ihmisarvoa, koska siihen liittyy ihan perusasiatkin siihen rahaan niin kun vaatteet tai ehjien vaatteiden ostaminen tai muuta vastaavaa. Että kun niitä ei ole niitä ehjiä vaatteita niin synnyttähän se häpeetä.

Haastateltava liittää rahattomuuden ja ei- ehjät vaatteet häpeän kategoriapiirteiksi. Rikkinäiset vaatteet muodostavat haastateltavalle uhan kasvojen menettämisestä muiden silmissä hänen rakentaessaan kulttuurisen itsestään selvyiden häpeän tunteen kokemiselle toteamalla *ei ole niitä ehjiä vaatteita niin synnyttähän se häpeetä*. Haastateltava kategorisoi yhteiskunnassa vallitsevat arvot syyksi häpeän kokemukselleen todeten rahan olevan *ihmisarvon lähde tässä meidän järjestelmässä*. Herättäessään henkiin kategorian ”järjestelmästä, joka saa tuntemaan häpeää ja vie ihmisarvon” antaa haastateltava puolustelemaan selonteon häpeän kokemukselleen. Samalla hän syyllistää järjestelmää häpeän kokemuksia tuottavasta arvomaailmasta. Haastateltava uudelleen muotoilee tällä tavoin häpeälliselle, kasvojaan uhkaavalle tilanteelle toisenlaisen kontekstin, jossa hänen kokemuksensa tulee nähdä ja millainen merkitys hänen kokemukselleen tulisi antaa. Seuraavassa aineisto-otteessa haastateltava jatkaa häpeän kokemuksestaan kertomista liittäen siihen myös sairastumisensa:

H: Vaikka se ois kauheen epärealistinen se linja, että pitäis olla, ettei olis häpeetä, vaan se on sellasta, että perusasiat puuttuu. Et sen häpeen kautta tulee syyllisyys ja sen kautta itseinho ja sitten tulee masennus, niin kyllä sen tunnistaa elämässään aika hyvinkin. Monesti, kun on paremmassa kunnossa sitä jaksaa vastustaa sitä ajatusta ja jaksaa ja miettiä että, että ok ei tästä pitäisi tulla häpeetä, miksi häpeisin, miksi noudattaisin niitä normeja, joihin en kuitenkaan kykene, niinkun sellaisia ajatuksia, että niiden kautta pystyy tsemppaan itensä, ettei sitä tuu niin paljon. Mutta ei sitä jaksa koko aikaa, se on semmosta hirveen pitkäpiimästä kitkuttamista, se ei tavallaan jätä koskaan rauhaan se rahattomuus ja se yhdistettynä sitten masennukseen on se silleen, ettei sitä lepoo tuu kauheesti päälle varmaan ainakin, itse ainakin koen niin niitä rankimpia juttuja niiden asioiden kanssa.

Haastateltavan kategoriasidonnaisena toiminatana esille nousee ongelmallisen tilanteen eli häpeän selittäminen, sen syiden esittäminen ja miettiminen. Haastateltava pohtii häpeän kokemuksensa syitä ja sitä ylläpitäviä tekijöitä. Puheessaan hän rakentaa kausaalisen selonteon kuvaamalla häpeän

kokemuksen synnyttävän tapahtumaketjun: *häpeän kautta tulee syyllisyys ja sen kautta itseinho ja sitten tulee masennus*. Näin haastateltava tuottaa tapahtumasta syy-yhteyksiin perustuvan tapahtuman, jolloin häpeän kokemus tulee helpommin ymmärrettäväksi. Yksilöön liittyvinä syinä häpeän kokemukselle haastateltava antaa selontekoina häpeän tunteen vastustamisen ilmaisuillaan *pitäis olla, ettei olis häpeetä, paremmassa kunnossa sitä jaksaa vastustaa sitä ajatusta ja pystyy tsemppaan itensä*. Haastateltavan puheessa nousee esille pitkään jatkuneen ja edelleen jatkuvan kuormittavan tilanteen aiheuttama uupuminen, kun hän toteaa *Mutta ei sitä jaksaa ja ettei sitä lepoo tuu kauheesti päälle ja pitkäpiimäistä kitkuttamista*. Haastateltavan kuvatessa masennuksen ja rahattomuuden yhdessä aiheuttamaa jatkuvaa huolta kategorisoi hän itsensä tilanteen uhriksi toteamalla *ei tavallaan jätä koskaan rauhaan se rahattomuus*. Rahattomuus ja sen aiheuttama häpeä tulevat kategorisoiduksi ajattelua ja toimimista rajoittaviksi tekijöiksi.

Kausaalisissa selonteissa syyt voidaan paikantaa laajempiin yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Selontekojen rakennusvälineiksi otetaan tällöin usein yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin rakenteisiin liittyviä kategorisaatioita (Juhila 2012,148). Haastateltava selittää häpeän kokemuksensa johtuvan yhteiskunnan asettamista normeista, joiden mukaan eläminen tuottaa häpeän kokemuksia ja joiden vastustaminen estää häpeän kokemuksia. Haastateltava ei pidä mielekkäänä sellaiseen kategoriajäsenyyteen kuulumista, jossa eläisi näiden vallitsevien normien mukaan ja viestittää sen ihmettelevällä kysymyksellään *miksi häpeisin, miksi noudattaisin niitä normeja, joihin en kuitenkaan kykene*. Syy häpeän kokemukseen paikantuu tekijöihin, joihin haastateltavan on itsensä mahdotonta vaikuttaa eli yhteiskunnassa vallitseviin arvoihin.

Toimeentuloon liittyvät ongelmat ja niihin liittyvä häpeän tunne ylisukupolvisena ilmiönä nousee esille myös tämän tutkimuksen aineistosta. Yksi haastateltavista kiteyttää asian seuraavasti:

H: Harmittaa, kun sois lapsilleen parempaa, niin kun häpeän ulkopuolella.

Haastateltava kategorisoi vanhemman rooliin kuuluvaksi sen, että vanhempi varjelee lapsiaan sosiaaliselta ja yksilölliseltä häpeältä pyrkimällä pitämään lapsensa *häpeän ulkopuolella*. Haastateltavan toteamus *harmittaa, kun sois lapsilleen parempaa* on myöntävä ja pahoitteleva selonteko sille, ettei hän ole omalla kohdallaan onnistunut tässä pyrkimyksessään. Näin hän ottaa vastuun tilanteesta itselleen.

Vanhempien kertomuksissa on kuvauksia oman lapsuuden traumaattisista ja häpeällisistä tapahtumista ja siitä, miten he ovat valmiita uhrautumaan lastensa puolesta, jottei heidän tarvitse joutua samanlaisiin tilanteisiin.

H: Tällä hetkellähän lasten elintagoon ei oo tapahtunu niin kauheen suurta muutosta siihen mihin ne on tottunu, mutta se on mulle semmonen niinku kauhuskenaario että lasten elintaso laskee ja että ne joutuu luopumaan tuosta kodista, koska se on just mulle justinsa, mitä mä oon eläny lapsuuteni. Että asiat on lähteny alta ja tapahtunu asioita, niin sitten tavallaan huomaan, että se on se mihin mulla liittyy ne pelot. Että ite mä voin elellä näkkileivällä ja vedellä ihan missä tahansa, mutta mä en halua, että lapset joutuu elämään sitä arkee.

Haastateltava rakentaa lapsilleen jäsenyyttä kategoriaryhmään, jossa lasten elintaso on turvattu toteamalla *lasten elintagoon ei oo tapahtunu niin kauheen suurta muutosta*. Kategoriapiirteeksi turvatulle elintasolle haastateltava liittää kodin säilyttämisen. Haastateltava rakentaa itselleen jäsenyyttä kategoriaryhmään vanhemman syystä kotinsa menettäneeksi lapseksi ilmaisuillaan *joutuu luopumaan tuosta kodista ja mitä mä oon eläny lapsuuteni*. Viittaamalla omaan lapsuuteensa hän antaa oikeuttavan selonteon siitä, miltä lapsesta tuntuu ja kuinka avuttomaksi lapsi voi tuossa tilanteessa itsensä tuntea kategorisoimalla tällaisen tilanteen *kauhuskenaarioksi*. Haastateltava vahvistaa sanomaansa käyttämällä minä- muotoa ja tuomalla esiin omat tunteensa *mihin mulla liittyy ne pelot*. Tunteen kuvauksella haastateltava vahvistaa kategorian aitoutta. Haastateltavan selonteko toimii perusteluna hänen tämän hetkisellem ratkaisuehdotukselleen (*ite mä voin elellä näkkileivällä ja vedellä*) lapsia uhkaavan ongelmallisen tilanteen (pelko elintason laskemisesta ja kodin menettämisestä) välttämiseksi. Samalla haastateltava vanhempana suojaa lapsiaan menettämästä kasvojaan todeten *en halua, että lapset joutuu elämään sitä arkee*.

Haastateltavien puheissa on kuvauksia myös arvottomuuden tunteista, jotka liittyvät erityisesti toimeentulotuen hakemiseen.

H: Ehkä kaikkein pahinta on siinä se elämän raadollisuus, että jotenkin siitä huokuva halvekseminen tällaisia vähäosaisempia kohtaan.

(...)

Kyllä se joskus pääsee läpi ja mä en nyt sekoittais tätä siihen masennukseen liittyvään itseinhon siinä mielessä. Mä oon aika varma siitä niitten tekstien tällasesta asenteellisuudesta.

Haastateltava kategorisoi itsensä vähäosaisten kategoriaryhmään. Toimeentulotukipäätöksiä tekevän tahon kategoriasidonnaiseksi toiminnoksi haastateltava liittyy halveksimisen ja asenteellisuuden. Haastateltava tuo esille ymmärrystään siihen, että masennuksen oireisiin voi liittyä arvottomuuden ja itseinhon tunteita. Hän kuitenkin vastustaa kuulumistaan kategoriaryhmään ”masentunut”, jonka kategoriapiirteisiin liittyy ”itseinhon tunteet” toteamalla *en nyt sekoittais tätä siihen masennukseen liittyvään itseinhoon*. Haastateltava tuo esille kykyään tehdä eroa näiden välille ja vahvistaa tätä vielä toteamuksella tekstien asenteellisuudesta. Haastateltava kuvaa toimeentulotukipäätöksen *tekstistä* välittyvää asenteellisuutta, jolloin hän tulee kategorisoinneeksi vuorovaikutuksen toiseksi osapuoleksi tahon, joka viestii vain kirjallisesti. Tällöin haastateltavalle ei tarjoudu mahdollisuutta välittää tilanteestaan esimerkiksi sellaista tietoa, johon liittyy tunteiden esille tuominen. Tämän puolen haastateltava tuo esille jo heti alussa todeten *kaikkein pahinta on siinä se elämän raadollisuus*. Liittämällä *raadollisuuden* kokemaansa ongelmallisen tilanteen kategoriapiirteeksi tulee hän kategorisoinneeksi toimeentulotuen hakemiseen liittyvän prosessin myötätunnottomaksi ja näin ollen arvottomuuden tunnetta rakentavaksi kokemuksesi.

Goffmanin (1967, 10-11) mukaan yksilön oletetaan voivan mennä tiettyyn rajaan asti säästääkseen tunteitaan ja säilyttääkseen kasvonsa toisten läsnä ollessa etupäässä emotionaalisen identifi kaation vuoksi eli välttyäkseen tulemasta leimatuksi sydämettömäksi ihmiseksi. Edellä olevan aineisto-otteen pohjalta voisi tätä Goffmanin ajatusta mukaillen todeta, että silloin kun toisella osapuolella ”ei ole kasvoja”, jotka tarvitsee säilyttää, mahdollistuu myös ”sydämetön” toiminta.

Juhilan (2004b) mukaan stigman merkitsemä ihminen joutuu omassa toiminnassaan ottamaan stigman huomioon, vastaamaan siihen tavalla tai toisella. Edellä kuvautuu, kuinka haastateltava ottaa vastaan vähävaraisen stigman, mutta vastustaa siihen liitettävää halveksuntaa.

5.6 Otteensa menettävä vanhempi

Vanhemmat tuovat puheissaan esille, kuinka he ovat pyrkineet itse tai jonkun muun tuella hoitamaan asioitaan, mutta muutosta parempaan ei ole tapahtunut. Sairauden ja toimeentulo-ongelmien negatiivinen kehä ja ongelmien nivoutuminen yhdeksi ongelmaksi nousee esille kuvauksissa, joissa sairaus on pitkittynyt. Sairaus on voinut vaikuttaa taloudellisen tilanteen vaikeutumiseen vähitellen ja pitkäkestoisesti, kun voimavarat esimerkiksi masennuksen aiheuttaman väsymyksen vuoksi ovat vähissä ja asioita alkaa jäädä hoitamatta.

H: Mä olin oikeestaan niin väsähtäny siihen kokoaikaseen tinkimiseen ja vääntämiseen, että siitä oli tullu osa mun masennukseni syytä ja mä väsähdin siihen ja mä en... se karkas käsistä, niin kun se karkaa, kun mä oon tavallaan huomannu, että kun masennus syvenee niin se pääsee karkaan.

Haastateltava kategorisoi sairauden syyksi taloudellisista vaikeuksista aiheutuvan kokoaikaisen tinkimisen toteamalla *siitä oli tullu osa mun masennukseni syytä*. Haastateltava ei käytä tässä sairaudesta se-pronominia, jolloin sairaus tulisi kategorisoiduksi itsensä ulkopuolella olevana, vaan masennus on osa itseä haastateltavan todetessa *mun masennukseni*. Haastateltava ei tee eroa itsensä ja masennuksen välille. Tällöin haastateltava kategorisoi itsensä vastuulliseksi tilanteeseensa ja antaa puolustelemaan selonteon todetessaan *mä väsähdin siihen*. Tinkimiseen liittyvät kategoriasidonnaiset toiminnot -väsähtäminen ja osa masennuksen syytä- nostavat esille, kuinka tinkiminen ei tulekaan tässä kategorisoiduksi pelkästään selviytymisstrategiana toimeentulo-ongelmiin, vaan se voi menettää merkityksensä siinä roolissaan, kun voimavarat loppuvat.

Taloudellisen tilanteensa hallinnan menettämiseen haastateltava viittaa se-pronominilla ilmaisussaan *se karkas käsistä*, *se karkaa* ja *se pääsee karkaan*. Näin haastateltava kategorisoi taloudellisen tilanteen hallinnan itsensä ulkopuolella olevaksi, sellaiseksi johon ei enää saa otetta.

Haastateltava tuo esille kuitenkin myös kykynsä katsoa ja päästä tilanteensa ulkopuolelle toteamalla *mä oon tavallaan huomannu, että kun masennus syvenee, niin se pääsee karkaan*. Tässä haastateltava siirtyy puhumaan masennuksesta yleisellä tasolla ja kategorisoi itsensä aktiiviseksi toimijaksi, joka pystyy erottamaan sairauden eli masennuksen aiheuttaman toimintakyvyn alenemisen ja hallinnan tunteen menettämisen omasta itsestään erillisinä asioina.

Seuraavassa aineisto-otteessa haastateltava kuvaa, kuinka hän jossain vaiheessa huomasi, etteivät raha-asiat enää olleet hänen hallinnassaan:

H: Mut jotenkin siinä vaiheessa, kun niitä alko mennä ulosottoon asti, niin mä vaan... en mää sitä ees aatellu, aattelin että menköön, et luottotiedot meni, että ei oo mitään menetettävää että, antaa mennä vaan.

Haastateltava kuvaa hallinnan menettämistä raha-asioihin itsestään etäännyttävällä, passiivimuodossa olevilla ilmaisuillaan *niitä alko mennä ulosottoon, antaa mennä vaan*.

Haastateltavan vaihtoehtojen puutetta kuvaa hänen ilmaisunsa *ei oo mitään menetettävää*.

Haastateltava kategorisoi itsensä kategoriaryhmään, jolla ei ole ongelman ratkaisuun keinoja, hän

toimii itsen ulkopuolelta tulevien pakotteiden mukaan ja ainoaksi vaihtoehdoksi muodostuu päästää otteensa irti, kun hän toteaa *antaa mennä vaan*.

Vanhempien puheissa on kuvauksia myös tilanteista, joissa ajatukset luovuttamisesta ja jopa oman hengen riistämisestä alkavat saada sijaa omassa ajatusmaailmassa. Raha-asioiden hoitaminen on menettänyt merkityksensä ja voimavarat loppuneet asioiden selvittelyyn.

H: ...että silloin vuosi sitten keväällä oli kyllä loppuvaiheessa täysin toivoton olo, että kaikki kaatuu päälle ja että on epäonnistunut ... ja siinä ne sitten ... vähän sellasta itsetuhoisuuttakin sitten.... et ikään kuin kiukkua ja vihaa siitä, että kävi näin, ...ja...ja...kyllä ne aika , kyllä ne noi talousasiat on aika semmonen asia, mitkä kyllä saa mielen aika mustaks.... Mut nyt tällä hetkellä ei enää sillä lailla vaivaa elikkä tota ajattelen, että ne sitten järjestyy tavalla tai toisella niin... mutta nyt ei tunnu toivottomalta.

Haastateltavan ilmaisu *oli täysin toivoton olo, kaikki kaatuu päälle ja on epäonnistunut* kuvaavat hänen umpikujamaista tilannettaan. Ne toimivat kategoriasidonnaisina toimintoina henkilölle, jolla on itsetuhoisia ajatuksia. Muotoilemalla näistä tunteistaan seuranneen itsetuhoisuuden sanomalla *vähän sellasta itsetuhoisuuttakin* haastateltava etäännyttää tässä kohtaa itsensä tilanteesta puhumalla itsetuhoisuudesta yleisemmällä tasolla. Asiasta puhumisen vaikeus tulee kuitenkin esille puheeseen sisältyvinä monina taukoina. Haastateltava tuo esille tunteitaan *kiukkua ja vihaa*, jotka yhdessä taukojen kanssa lisäävät hänen kokemuksensa vaikeutta. Haastateltava rakentaa kausaalista selontekoa kuvatessaan talouteen liittyvien huolien olevan syynä toivottomuuden ja epäonnistumisen tunteelle todeten *talousasiat on aika semmonen asia, mitkä kyllä saa mielen aika mustaks*.

Haastateltava nostaa esille lopussa tilanteen korjaamisen korostamalla tämän hetkisen tilanteensa olevan toisenlainen ja tuo esille toivon ja luottamuksen tunteen palaamisesta puhuen jälleen minämuodossa *ajattelen, että ne sitten järjestyy tavalla tai toisella niin... mutta nyt ei tunnu toivottomalta*.

Seuraavassa aineisto-otteessa haastateltava kertoo itsemurhayrityksestään, josta haastattelun ajankohtana on kulunut jo useita vuosia. Haastateltava on aiemmin kuvannut taloudellisen tilanteensa suurta muutosta hyviin toimeentulevasta perheenisästä eronneeksi toimeentulotuella asuntolassa asuvaksi etä-isäksi. Haastateltava pohtii ratkaisunsa merkitystä erityisesti läheistensä kannalta.

H: Mutta päätös oli tehty, että mä en kestä tätä ja tota mä en kestänyt itteeni ja nyt kun mä itse katselen, niin sehän oli hyvin narsistinen teko kokonaisuutena se oli itsenäisesti ajateltu yleensäkin, niinkuin sillain, että epäselvässä tilanteessa milloin jättäsin kaikille asiat epäselväksi, joita he eivät olisi tienneet, minä otan sen itselleni

sen helpomman ratkaisun lähteä ilman kertomista ja sekin on yksi kalvava... että mä oon ees henkilönä, koska mä en koe olevani sellainen henkilö, joka jättää asioita epäselväksi, vaan ne selvitetään ne vaikeatkin ja ne puhutaan, ja piilottaa ei saa ja siinä on niin solmussa tilanne, että on niin solmussa se tilanne, että kaikki...(kyyneltyy ja keskeyttää puhumisen/vk)

Haastateltava aloittaa kuvaamalla ajatuksiaan liittyen itsemurhayritykseensä kategorisoiden silloisen tilanteensa kestävämmäksi ilmaisuillaan *mä en kestä tätä* ja *tota mä en kestänyt itteeni*. Haastateltava liittää itsemurhaa yrittäneen henkilön kategoriapiirteiksi narsistisuuden (*narsistinen teko*), itserakkauden (*itserakkaasti ajateltu*) ja helpon ratkaisun (*minä otan sen itselleni sen helpomman ratkaisun*). Haastateltava kategorisoi itsensä itsemurhayrityksestä syyllisyyttä tuntevan henkilön kategoriaryhmään liittämällä kategoriapiirteekseen kalvavan tunteen. Puheessaan haastateltava antaa vihjeen siitä, että hänen läheisensä joutuisivat ottamaan kantaakseen vaikeamman ratkaisun seuraukset todeten *jättäisin kaikille asiat epäselväksi ja lähteä ilman kertomista*. Kategorioiden kautta tuotettu moraalinen järjestys syntyy, kun haastateltava rakentaa kategoriaparia teoistaan vastuun ottava vanhempi – teoistaan vastuun toisille siirtävä vanhempi -kategoriaparia. Haastateltava ei hyväksy itselleen jälkimmäistä kategoriata etäännyttämällä eksplisiittisesti itsensä tästä kategoriasta ilmaisullaan *mä en koe olevani sellainen henkilö*. Haastateltava rakentaa itselleen vastuullisen henkilön kategoriata, jonka kategoriasidonnaisiin toimintoihin kuuluvat asioiden selvittäminen ja puhuminen. Näin toimimalla hän tuo esille ne moraaliset periaatteet, joiden mukaan hän haluaa toimia ja jotka ohjaavat hänen toimintaansa tässä hetkessä. Näiden periaatteiden noudattamisella hän suojelee läheisiään siltä epätietoisuuden ja murheen taakalta, jonka oman hengen riistämislään voisi heille aiheuttaa. Näitä moraalisia periaatteitaan noudattamalla hän suojelee myös itseään.

Haastateltava kuvaa itsemurhayritystä edeltänyttä tilannetta toteamalla *on niin solmussa tilanne, että on niin solmussa se tilanne, että kaikki...* Tässä kohtaa haastateltava kyyneltyy ja keskeyttää puhumisen eikä halua enempää aiheesta kertoa.⁷ Liittämällä tilanteeseen kategoriapiirteinä asioiden solmussa olemisen haastateltava kategorisoi elämäntilanteensa sellaiseksi, ettei pysty siihen saamaan helpotusta, avattua solmuja. Haastateltavan puheessa nousee esille moraalitarina, jossa hän taiteilee erilaisten kilpailevien kategorisaatioiden (uhri-syyllinen) jännitteessä.

Virheet ja erehdykset ovat osa normaalia elämää, eivätkä poikkeamia siitä ja syitä epäonnistumisiin voi olla monia. Tähän kategoriaryhmään kuuluvissa haastateltavien puheissa oli kuitenkin

⁷ Tässä kohtaa haastattelija ehdotti taukoa haastatteluun, jotta haastateltava sai aikaa antaa tunteidensa kaikessa rauhassa tasaantua. Haastateltava halusi jatkaa haastattelua, kun asiasta häneltä vielä erikseen kysyttiin.

havaittavissa, ettei tällaiselle tulkinnalle jää tilaa, vaan syyn erehdyksiin ja epäonnistumisiin tulkitaan olevan kokonaan yksilössä itsessään.

H: Nyt se menee juuri se itseseuranta omiin tehtyihin tekoihinsa ja siitä tulee itselle se kalvava epäonnistuminen, pahoinvointi ja sitten se ...olotila että kaikki on nähty, mitä tässä enää, kaikki on nähty ja koettu.

Kuten aiemmin edellä, myös tässä haastateltava rakentaa kausaalista selontekoa kuvatessaan kuinka itsensä syyttäminen (*itseseuranta omiin tehtyihin tekoihinsa*) aiheuttaa epäonnistumisen tunteen (*kalvava epäonnistuminen*) ja pahoinvoinnin ja minkä seurauksena hän tekee tulkinnan, ettei mitään ole enää tehtävissä ongelmallisen tilanteen korjaamiseksi (*mitä tässä enää, kaikki on nähty ja koettu*).

Kokemus ja usko tilanteensa paranemiseen on haastateltavalta kadonnut, kun hän toteaa *kaikki on nähty, mitä tässä enää, kaikki on nähty ja koettu*. Haastateltava kategorisoi tulevaisuuden ennusteen omasta elämäntilanteestaan olevan saman kuin tässä hetkessä, muutosta ei ole nähtävissä. Näillä ilmaisuillaan haastateltava kuvaa omien vaihtoehtojensa puutetta ja loppumista ja samalla hän myös antaa vihjeen siitä, että on pyrkinyt muuttamaan tilannettaan, mutta ei ole siinä onnistunut.

Myös seuraavassa aineisto-otteessa haastateltava kuvaa itsetuhoisten ajatusten esiin tulemistä osana taloushuolia ja ongelmien kanssa yksin jäämistä.

H: Ja sitten on ollu sellasta, että pelkää että satuttaa itseensä...et sitten se on pahimmillaan nää itsetuhoiset ajatukset ollu

V: Sellaisia ajatuksia tullut mieleen...

H: Joo...

V: Kulkeeko niissä ajatuksissa nää taloudelliset huolet mukana?

H: Kulkee... kulkee, ja kyllä siinä on enemmän kuin yhden kerran, kun on saanu toimeentulotukeen jälleen kerran jonkun lisäselvityspyynnön, että on näitä ajatuksia tullu, että kun ei vain jaksais enää. Et niin kun... kun loppuu kaikki voimat ja kun välillä vähän naivistikin uskoo, että sieltä vois olla jotakin apua, että joku vois siellä ihan tavallaan niin kun välittää niistä ihmisistä, joita tarvii auttaa.

Haastateltava nostaa esille kategorian *itsetuhoiset ajatukset* ja liittää siihen kategoriasidonnaisena toimintana pelon itsensä satuttamisesta (*pelkää, että satuttaa itseään*) ja kategoriapiirteen *pahimmillaan*. Haastattelijan tekemään tarkentavaan kysymykseen *kulkeeko niissä ajatuksissa nää taloudelliset huolet mukana?* haastateltava vastaa myöntävästi *kulkee... kulkee* ja tulee näin tässä tilanteessa liittäneeksi myös taloushuolet itsetuhoisten ajatusten kategoriaan. Haastateltava jatkaa

antamalla kausaalisen selonteon kuvaten, kuinka toimeentulotuen hakemisen yhteydessä (*kun on saanu toimeentulotukeen jälleen kerran jonkun lisäselvityspyynnön*) taloushuolet ja itsetuhoiset ajatukset voivat konkretisoitua (*että on näitä ajatuksia tullu, että kun ei vain jaksais enää*). Haastateltava kategorisoi itsensä vanhemmaksi, jonka voimavarat loppuvat. Vanhempi liittää itseensä kategoriapiirteinä jaksamattomuuden ja naivistisuuden. Ilmaisun *naivistisesti uskoo* voi kuulla vihjauksena siitä, että haastateltava haluaisi säilyttää uskonsa avun saamiseen, mutta kokemuksensa perusteella on hän menettämässä uskonsa siihen. Näin hän tulee kyseenalaistaneeksi auttajatahon kuulumisen ihmisistä välittävän instituution kategoriaan. Kategoriasidonnaisena oikeutena haastateltavalla on saada apua ja toimeentulotuesta päättävän tahon velvollisuutena on välittää ihmisistä, joita tarvitsee auttaa.

Haastateltava tulee toimeentulotuesta päättävän tahon toimesta kategorisoiduksi asiakkaaksi, jolta tarvitaan lisäselvitys. Asiakas asemoituu kirjalliseen viestintään kykeneväksi ja lisäselvityksiä antavaksi ja jos asiakas ei tähän kykene, tulee ongelmasta hänen yksilöllinen ongelmansa. Tämä on etäännyttävä tapa, joka ei vastaa siihen tarpeeseen, mitä haastateltava juuri tässä tilanteessa olisi kuitenkin toivonut eli välittämistä. Asiakkaan rakentama kausaalinen selonteko kuitenkin tekee näkyväksi hänen ongelmansa sosiaalisen ulottuvuuden, mikä puolestaan nostaa esille kysymyksen ongelman määrittelyvallasta ja siitä, kuka on vastuussa ongelmien syntymisestä ja toisaalta niiden poistamisesta. (Vrt. Jokinen 2012, 250.)

Sinällään neutraali kategoriasidonnainen toiminto kuten lisäselvityksen pyytäminen voikin olla seurauksellinen ja saa tässä yhteydessä haastateltavan pohtimaan haluaako säilyttää asiakaskategoriansa näillä ehdoilla vai luopuuko asiakkuudesta ja avun hakemisesta.

6. TUTKIMUSTULOSTEN YHTEENVETO JA LOPPUPÄÄTELMÄT

6.1 Yhteenveto kategorioista

Tutkimukseni tavoitteena on ollut selvittää mielenterveyden häiriöön sairastuneiden vanhempien kokemuksia toimeentulo-ongelmista. Tutkimuskysymyksinä on ollut: *Mitä ja miten mielenterveyden häiriöön sairastuneet vanhemmat kertovat toimeentulo-ongelmiin liittyvistä kokemuksistaan? Millaisia vanhemmuuden kategorioita he puhuessaan rakentavat?*

Haastateltujen vanhempien puheista rakentui kuusi kategoriaa. Näistä kategorioista aineistossa eniten ilmaisuja oli tilanteen uhriksi joutuneen vanhemman kategoriassa. Haastateltavat kuvasivat tilanteita, joissa heidän omat mahdollisuutensa vaikuttaa tilanteeseensa olivat käyneet vähäisiksi tai mahdottomiksi. Määrittäessään itseään tämän kategorian kautta haastateltavat näyttäytyivät sairauden ja toimeentulo-ongelmien aiheuttaman tilanteen uhreina. Aineistosta löytyi 155 ilmaisua, joissa vanhemmat puhuivat sairauden ja toimeentulo-ongelmien aiheuttamasta äkillisestä tai pitkään kestäneestä hankalasta tilanteestaan. Näiden ilmaisujen suuri määrä ei ole yllättävää, sillä kaikissa haastatteluissa oli paljon tähän liittyvää puhetta.

Avun saamisesta neuvottelevan vanhemman kategoriassa vanhemmat kuvaavat, kuinka he joutuvat tasapainoilemaan monella tapaa tilanteessa, jossa sairaus ja toimeentulo-ongelmat ovat yhtä aikaa läsnä perheen arjessa: Kuinka saa järjestettyä apua itselleen ja lapsilleen, ja millainen lopulta on se viranomaisten perheelle myöntämä apu, jonka vanhemmat kokevat riittäväksi ja oikeanlaiseksi ja jonka myös lapset kokevat heitä auttavaksi? Entä kuinka tämän tasapainoilun keskellä pystyy säilyttämään riittävän hyvän vanhemmuuden? Neuvotellessaan avun saamisesta vanhemmat joutuvat koko ajan ikään kuin annostelemaan kategorioiden avaamista eli sitä, kuinka paljon he uskaltavat kertoa vaikeuksistaan ja kuinka sopeutua palvelujärjestelmän vaatimuksiin samalla kuitenkin säilyttäen oman pystyvyytensä ja toimijuutensa. Tähän kategoriaan kuuluvia ilmaisuja aineistosta löytyi 57 ja jokaisen haastateltavan puheessa oli löydettävissä tähän kategoriaan kuuluvaa puhetta.

Aineistosta nousi esille paljon myös puhetta, jossa vanhemmat kuvasivat hyvin tarkkaan omaa vanhemman rooliaan ja vastuutaan lapsen perustarpeista huolehtimisesta. Vastuullisen, lapsen turvallisen arjen mahdollistavan vanhemman kategoriaan sisältyviä ilmaisuja aineistosta löytyi yhteensä 116. Merkille pantavaa on se, kuinka tämän kategoriaryhmän jäsenyyttä rakentaessa nousee esille poisneuvottelu riittämättömän, osaamattoman, raha-asioitaan hallitsemattoman tai köyhän vanhemman roolista. Tilalle rakennetaan toisenlaisia kategoriajäsenyyksiä, kuten kuulumista vastuullisen vanhemman ja lapsen turvallisen arjen mahdollistajan kategoriaryhmään. Vanhemmat rakentavat itselleen myös jäsenyyttä kategoriaryhmään vanhemmasta, joka tuo esille muitakin arvoja kuin rahaan ja menestymiseen liittyviä arvoja. Vanhempien esille tuomissa arvoissa etusijalla ovat aineettomat arvot kuten sosiaaliset suhteet, itsestä ja omasta terveydestä huolehtiminen, elämän säännöllisyys, kyky nauttia asioista, kyky osata arvostaa itseään sellaisena kuin on sekä pystyvyyden tunne omaan elämään liittyvissä asioissa. Tämä tarjoaa vanhemmalle mahdollisuuden esittää itsensä sellaisena kuin valitsee ja mahdollisuuden tulla kohdelluksi valitsemansa kuvan mukaisena.

Avun hakemisesta haastateltavat puhuivat paljon, mutta erityisesti aineistosta nousivat esille ne kokemukset, joissa haastateltavat olivat kokeneet tulleen torjutuiksi. Näiden ilmaisujen määrän ollessa 73 ja sisältyen kaikkien haastateltavien kokemuksiin, pidän tätä merkityksellisenä. Haastateltavien puheessa sosiaalitoimi epäonnistuu omassa kategoriajäsenyydessään avun tarjoajana toimeentulo-ongelmissa olevalle vanhemmalle. Merkille pantavaa onkin se, kuinka usein esille nousee haastateltavien kokemus oman määrittelyvallan vähenemisestä. Tutkimustuloksena tämä ei liene yllättävä, mutta saman tuloksen esille nouseminen usein kertoo mielestäni siitä, ettei muutosta tilanteessa ole tapahtunut.

Vanhempien puheissa nousevat esille köyhyyteen liittyvät häpeän ja arvottomuuden tunteet, joita käsitteleviä ilmaisuja aineistosta löytyi 70. Häpeän ja arvottomuuden tunteiden kokemisella näyttäisi olevan suuri merkitys yksilön toimijuudelle ja tässä tutkimuksessa erityisesti vanhemman toimijuudelle. Tämän vuoksi yhtenä kategoriana on häpeää ja arvottomuutta kokevan vanhemman kategoria. Syyt häpeän kokemukseen paikantuvat vanhempien kuvauksissa tekijöihin, joihin heidän itsensä on mahdotonta vaikuttaa, kuten yhteiskunnassa vallitseviin arvoihin, joissa korostuu yksilön menestyminen. Vanhempien puheissa köyhyyden häpeä ilmenee erityisesti sosiaalisena häpeänä ja sille paikantuu monia eri areenoita: sosiaalitoimistot, ystäväpiiri, sukulaiset ja lasten sosiaaliset verkostot. Tärkeää vanhemmille näyttäisi olevan lasten varjeleminen köyhyyden häpeän kokemuksilta.

Otteensa menettävän vanhemman kategoriassa huomio kiinnittyy turvaverkon pettämiseen, vanhempien yksin jäämiseen ja niiden tilanteiden kuvaamiseen, jossa yksilö voi menettää resilienssinsä. Oman autonomian tunteen menettäminen, hallinnan ja merkityksellisyyden kokemuksen menettäminen, elämän jumiutuminen huolien keskelle ilman luottamusta avun saamiseen johtaa tulkintoihin omasta epäonnistumisesta. Tällöin ratkaisukeinona ongelmiin alkaa mielessä saada sijaa myös luovuttamista kuvaavat ajatukset ja jopa itsetuhoiset ajatukset. Näiden ajatusten olemassaolon tekee erityisen huolestuttavaksi se, kuinka ne tulevat pikkuhiljaa yhdeksi ratkaisukeinoksi taloushuolista eroon pääsemiseksi. Ajatukset voivat olla kertojilleen pelottavia ja ne voivat entisestään lisätä syyllisyyttä, mutta toisaalta ne tarjoavat viimeisen pakokeinon ahdistavasta elämäntilanteesta. Aineistosta tähän kategoriaryhmään sisältyviä ilmaisuja nousi esille 40 ja niistä suurin osa on miesten puheesta.

Esille nousseiden kategorioiden pohjalta tutkimustulokset vastaavat Listerin (2004), Roivaisen (2011) Krokin (2009) ja Ridgen (2009) tutkimuksia siltä osin, kuinka vanhempien kokemuksissa köyhyydestä ja toimeentulo-ongelmista nousee esille heidän pyrkimyksensä pitää perheen arki

muuttumattomana ja kuinka paljon voimavaroja ja ponnistelua tämä vanhemmilta vaatii. Vanhempien pyrkimys erottautua kielteisen leiman saaneesta köyhän -ryhmästä ja pyrkimys rakentaa uusia ryhmän jäsenyyksiä esimerkiksi vastuullisena, lapsen turvallisen arjen mahdollistavana vanhempana vastaa niin ikään näitä aiempia tutkimustuloksia. Roivainen esimerkiksi toteaa omassa tutkimuksessaan, ettei riittämättömäksi vanhemmaksi leimautumista hänen haastatteleminen yksinhuoltajaäitien kokemuksissa tullut esille (Roivainen 2011, 25-26).

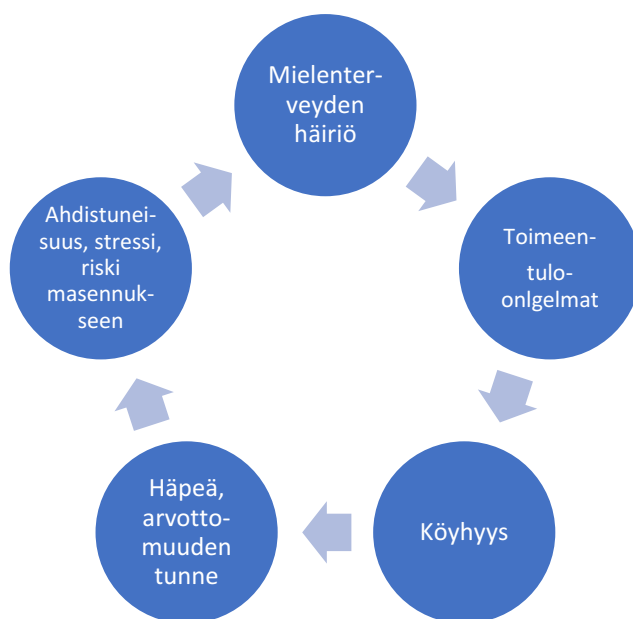
Ridge (2009) korostaa sosiaaliturvan ja sosiaalipalvelujen tärkeyttä perheiden pärjäämisen tukemisessa erityisesti silloin, kun perheessä on sekä sairautta että toimeentulo-ongelmia. Ridgen tutkimuksessa vanhemmat kokivat mahdollisuuden henkilökohtaiseen palveluun sosiaalityöntekijän luona merkittävänä tuen muotona. (Emt, 87). Tässä tutkimuksessa vanhemmat tuottavat paljon puhetta kokemuksistaan avun hakemisesta sosiaalitoimesta ja he näkevätkin tämän tärkeänä tuen muotona. Mutta kuten Roivainen (2011) tutkimuksessaan toteaa, kynnys sosiaalityöntekijän vastaanotolle on muodostunut korkeaksi. Tämä on selvästi havaittavissa myös tämän tutkimuksen haastateltavien kokemuksissa avun hakemisesta, johon voi liittyä torjuttuja tulemista, monimutkaisia hakuprosesseja sekä häpeän ja arvottomuuden tunteita.

6.2 Mielenterveyden häiriön ja köyhyyden negatiivisen kehän tunnistaminen sosiaalityössä

Mielenterveyden häiriöiden ja köyhyyden välistä suhdetta on teoreettisesti selitetty sosiaalisen kausaalisuuden hypoteesilla ja sosiaalisen valikoitumisen hypoteesilla. Sosiaalisen kausaalisuuden hypoteesin mukaan alhaisen sosiaalisen aseman aiheuttama stressi edesauttaa mielenterveyden häiriön kehittymistä, kun taas sosiaalisen valikoitumisen hypoteesi olettaa, että mielenterveyden häiriön ja sosiaalisen aseman yhteys johtuu siitä, että sairaus heikentää yksilön kykyä saavuttaa sosiaalista asemaa ja /tai aiheuttaa yksilön ajautumisen sosiaalisessa asemassa alaspäin sairauden vuoksi (mm. Reiss 2013).

Köyhyyden ja mielenterveyden häiriön negatiivisen vuorovaikutuksen kehän mukaisesti köyhyydessä elävien ihmisten mielenterveyden häiriön riski lisääntyy ja toisaalta mielenterveyden häiriöstä kärsivät ihmiset ajautuvat köyhyyteen (esim. Lund, De Silva, Plagerson, Cooper, Chisholm, Das, Knapp & Patel, 2011; Lang, Llewellyn, Hubbard, Langa, & Melzer, 2011). Myös tässä tutkimuksessa nousi esille tämän kehän mukaisia kuvauksia, tältä osin tutkimuksen tulokset vastaavat aiempien tutkimusten tuloksia. Haastateltavien puheissa nousi esille toimeentulo-ongelmiin ja köyhyyteen liittyvä ahdistus sekä häpeän ja arvottomuuden tunteet, jotka puolestaan aiheuttivat riskin

masennusoireiden lisääntymiseen ja jopa itsetuhoisten ajatusten esiintymiseen. Näiltä osin tutkimuksessa nousee esille Walkerin (2014) esittämät ajatukset köyhyyden, häpeän, fyysisen ja psyykkisen hyvinvoinnin keskinäisestä kehästä. Olen kuvannut seuraavaan kuvioon, millä tavalla mielenterveyden häiriön ja köyhyyden negatiivinen vuorovaikutuksen kehä ilmenee tässä tutkimuksessa:

Kuvio 1. Mielenterveyden häiriön ja köyhyyden negatiivisen vuorovaikutuksen kehä

Haastateltavat olivat tutkimusajankohtana tilanteessa, jossa heillä oli jokin mielenterveyden häiriön diagnoosi olemassa. Kuvatessaan toimeentulo-ongelmiaan moni haastateltavista kertoi toimeentulonsa muodostuvan sairauspäivärahasta tai työttömyyspäivärahasta ja toimeentulotukeen oli jokainen haastateltava joutunut turvautumaan viimeistään siinä vaiheessa, kun sairauden hoidosta aiheutui kuluja. Tässä vaiheessa voidaan ajatella haastateltavien joutuneen toimeentulonsa suhteen köyhyysrajalle, jos määritelmänä käytetään toimeentulotukiasiakkuutta tai haastateltavan omaa kokemusta siitä, että hän kokee olevansa köyhä tai pienituloinen. Haastateltavien puheessa nousi esille köyhyyden aiheuttamat häpeän ja arvottomuuden tunteet, jotka puolestaan syvensivät ahdistusta ja lisäsivät riskiä masennukseen. Näissä kuvauksissa painottui erityisesti toimeentulo-ongelmien rooli yhtenä masennukseen johtaneena tekijänä. Toisaalta haastateltavien puheessa oli kuvauksia siitä, kuinka mielenterveyden häiriöön sairastuminen on ollut laukaisevana tekijänä

toimeentulo-ongelmille. Erityisesti näin oli tilanteissa, joissa haastateltava oli sairastanut pitkään tai kyseessä oli kaksisuuntaisen mielialahäiriön maaninen jakso.

Kuvion 1 jokaisen vaiheen väliin on mahdollista tehdä interventio, jolla siirtyminen kehällä seuraavaan vaiheeseen voidaan ehkäistä. Tässä tutkimuksessa on noussut esille vanhempien kokemuksia avun hakemisesta ja myös avun hakemisessa torjutuksi tulemisesta. He ovat etsineet ja hakenet apua toimeentulo-ongelmiin, vanhempana jaksamiseen ja sairautensa hoitoon. Kaikkein he eivät kuitenkaan ole apua riittävästi saaneet. Erityisesti toimeentulo-ongelmiensa kanssa vanhemmat tuntuivat jääneen yksin. Vanhempien puheissa ei myöskään noussut esille kuvauksia siitä, missä he toimeentulo-ongelmiin ja köyhyyteen liittyvistä tunteistaan puhuvat. Näin ollen voidaan olettaa haastateltavien jäävän näiden tunteiden käsittelyn kanssa yksin. Anna Metteri (2004) on väitöskirjassaan tutkinut kohtuuttomia tapauksia, joissa valtaosa väliinpuutoajista oli psyykkisesti sairaita. Tämä tutkimus nostaa esille näitä väliinpuutoamisen kuiluja, joista yhtenä juuri yksin ongelmien ja vaikeuksien kanssa jääminen.

Haastateltavien vanhempien kokemuksena näytti olevan, että avun saaminen on vaikeaa, monen ison esteen ylittämisen takana: ongelmat, tunteet ja esteet kasvavat suuriksi, joskus jopa hallitsemattomiksi. Miten sosiaalityön tulisi silloin toimia? Tutkimukseni pohjalta näen, että sosiaalityössä tulisi tunnistaa asiakkaan tunteet ja kohdata asiakas arvostavasti, vahvistaa hänen toimintakykyään, jotta omanarvon tunne kohenisi, minäpystyvyys vahvistuisi, hallinnan tunne lisääntyisi eli asiakkaan resilienssi säilyisi ja vahvistuisi. Perheen resilienssin vahvistamisen kannalta perheen keskeiset toiminnan alueet ovat Walshin (2016) mukaan uskomusjärjestelmä, organisationaaliset mallit ja kommunikaatio/ongelmanratkaisu. Näihin toiminnan alueisiin viitaten tutkimuksessani vanhempien ja perheen resilienssi näyttäisi rakentuvan näiden kaikkien toiminnan alueiden mukaisesti. Perhe-resilienssi vahvistuu vanhemman aktiivisen toimijuuden kautta (ongelmanratkaisuprosessit), lapsen turvallisen arjen rakentajana ja vastuunottona (organisationaaliset mallit). Resilienssi säilyy tilanteissa, jossa haastateltava vastustaa nöyryytystä, kamppailee kontrollin säilyttämisen puolesta ja on moraalisesti vahva (uskomusjärjestelmät). Sen sijaan resilienssi menetetään nöyryyttävien kokemusten aiheuttamien häpeän ja arvottomuuden tunteiden saadessa ylivallan ja tilanteessa, jossa näiden tunteiden kanssa jäädään yksin. Näitä tulkintoja vanhemmat rakentavat kuvauksissaan kohtaamattomuudesta ja vetäytymisestä sosiaalisista kontakteista.

Tässä tutkimuksessa miehillä viranomaistaho näytti olevan ensisijainen taho avun hakemisessa. Lähtiessään hakemaan apua miehille on jo siinä vaiheessa voinut kertyä monia ongelmia. Heillä ei välttämättä ole sukulaisia tai ystäviä, keiden puoleen kääntyä tai he eivät halua läheisiään kuormittaa tai sitten häpeän tunne on esteenä avun pyytämiselle. Miesten kategorisoidessa viranomaistahon ensisijaiseksi auttajatahoksi, naisilla ensisijaisena auttavana tahona näyttäisi olevan puolestaan läheiset sukulaiset, ystävät ja kolmannen sektorin tarjoamat palvelut. Naisten osalta suhteessa häpeän kokemukseen voi kysyä, onko naisten häpeän kokemus piilossa vai vähäisempää? Käsittelevätkö naiset häpeän kokemuksen piilottamalla sen toimintaan, miesten jäädessä sen kanssa yksin?

Haastateltavien puheessa nousee esille vahvasti heidän pyrkimyksensä suojata lapsiaan niin sairauden aiheuttamalta huolelta kuin toimeentulo-ongelmiin liittyviltä vaille jäämisiltä ja häpeän tunteilta. Vanhempien puheissa nousee esille myös ongelmien ylisukupolvisuus. He ovat hyvin tietoisia lapsuuden ajan kuormittavien tekijöiden vaikutuksista myös myöhempään elämänvaiheeseen oman kokemuksensa pohjalta. Vastuullisen vanhemman kategoriassa nouseekin selkeästi esille, kuinka vanhemmat ponnistelevat sen eteen, että voivat turvata lapsilleen turvallisen arjen. Tässä tehtävässä onnistuminen nousee keskeiseksi vanhempien puheessa. Se tarjoaa heille myös mahdollisuuden kasvojen säilyttämiseen, joka puolestaan luo onnistumista ja sosiaalista varmuutta (vrt. Goffman 2012) sekä toisaalta suojaa niin itseään kuin lastakin henkilökohtaiselta ja sosiaaliselta häpeältä. Vastuullisen vanhemman kategoriajäsenyys mahdollistaa vanhemmalle myös arjen struktuurin säilyttämisen ja sen myötä mahdollisuuden jatkuvuuden tunteen syntymiselle ja ylläpitämiselle. Näen tämän merkittävänä toimintakykyä ja toimijuutta ylläpitävänä tekijänä. Vanhemmat tarvitsevat riittävän ajoissa apua perheen toimivan arjen ylläpitämiseen. Sosiaalisen kausaalisuuden teoriaan ja Reissin (2013) tutkimukseen nojautuen voikin todeta, että jos vanhemman omassa lapsuuden perheessä on ollut köyhyyttä ja vanhemmalla on mielenterveyden ja toimeentulon ongelmia, tutkimusten mukaan perheen lapset voivat olla riskiryhmään kuuluvia. Vanhemman hätä tulisikin näissä tilanteissa kuulla erityisellä herkkyydellä ja tukea häntä vanhemmuudessa. Erityisen tärkeää on huomioida lapsi kaikissa niissä palveluissa, joita hänen vanhempansa käyttää. Kuten edellä esitetyssä kuviossa käy ilmi, intervention mahdollisuus vanhemmuuden tukemiseen ja lasten huomioimiseen paikantuu moneen kohtaan.

Sosiaalityöhön sisältyy paljon vuorovaikutustilanteita, joissa vaarana on erityisesti asiakkaan kasvojen menettäminen. Kasvotyön tarkasteleminen on tärkeä ulottuvuus sosiaalityön vuorovaikutuksen tutkimuksessa (Juhila 2004a, 162-164). Sosiaalityössä kohtaamme jännitteisen asetelman, jossa asiakas voi joutua kohtaamaan häpeän tullessaan sosiaalityöntekijän luo. Sosiaalityö

myös edustaa asiakkaalle hyvinvointivaltiota, jonka tehtävään kuuluu heikompiosaisistakin huolehtiminen. Asiakkaan luottamus yhteiskuntaan voi heikentyä, jos syntyy kokemus, ettei asiakasta kuulla ja kohdata silloin kuin hänen omat voimavaransa ovat vähäiset ja avun tarve suuri. Peltomaa (2005) kiteyttää selviytymisen ehtoja nimeämällä kaksi sosiaalisen kanssakäymisen taitoa: kyky vastaanottaa tukea tuntematta häpeää tai riippuvuutta ja kyky tarjota tukea olematta liian holhoava. Avun tarjoamisen perustuessa hyväntekeväisyyteen, vastapuoli ei odota ”vastapalvelusta”, siksi avun saaja ei jää ”velkaan” apua antavalle taholle. Tällöin ei tarvitse tuntea häpeää, koska voi olettaa vastapuolen saavan itselleen ”palkkion” muiden auttamisesta (vrt. Walker 2014, 54.) Tästä lähtökohdasta katsoen voikin selittyä, miksi esimerkiksi sosiaalinen media oli äitien kokemuksen mukaan helppo ja sujuva tapa etsiä apua ja tehdä hakemuksia esimerkiksi ruoka-apua varten.

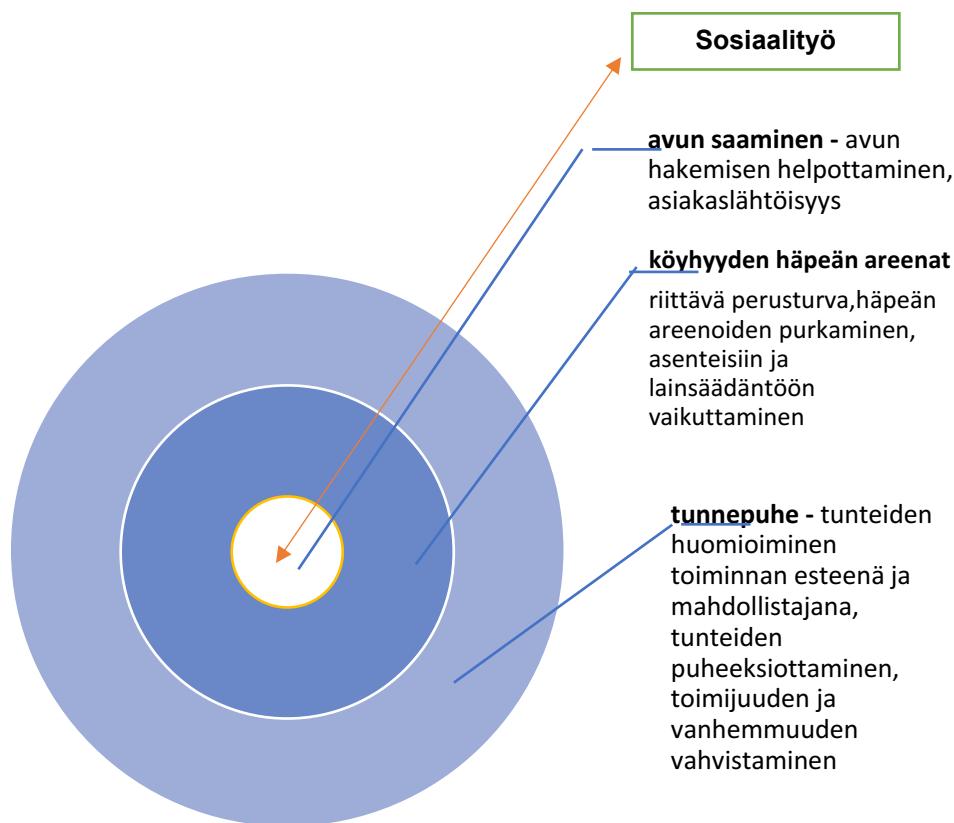
Tärkeänä tuloksena pidän haastateltavien puheissa esiin noussutta positiivista kokemusta lastensuojelun sosiaalityön kautta saadusta avusta ja taloudellisesta tuesta lasten tarpeisiin. Tämä selittyy tutkimukseni valossa osin sillä, että lastensuojelun sosiaalityö onnistuu tavoittamaan vanhempien kokeman ahdistuksen siitä, etteivät he pysty turvaamaan lapsilleen riittäviä toimintamahdollisuuksia tai hankkimaan tarpeellisia tavaroita. Vanhemmille on myös tärkeää kyetä ylläpitämään ja vahvistamaan lapsen tunnetta kuulumisesta omiin vertaisryhmiinsä. Näihin vanhemman ja lapsen tarpeisiin lastensuojelun sosiaalityö onnistuu vastaamaan. Tämä puolestaan näyttäisi vapauttavan vanhempien voimavaroja esimerkiksi oman hoidon selvittämiseen ja siihen sitoutumiseen. Lastensuojelun kautta saatavaan apuun liittyi erityisesti äideillä kuitenkin ristiriitaisia tunteita siinä vaiheessa, kun apua lähdetään hakemaan. Nämä kokemukset nousivat esille avun saamisesta neuvottelevan vanhemman kategoriaryhmässä. Mielenkiintoista ja lastensuojelun sosiaalityön kannalta ilahduttavaa on kuitenkin se, että siinä vaiheessa, kun lastensuojelun asiakkuus oli alkanut, kokivat vanhemmat tulleen kuulluksi ja kohdatuksi avun ja tuen tarpeessaan.

6.3 Vanhempien tuen tarpeen tunnistaminen

Vanhempien puheessa korostuu kategorioiden keskinäinen yhteensopimattomuus avun saamisen tilanteita kuvattaessa. Näissä vuorovaikutustilanteissa voivat toimijat olla eri mieltä siitä, millaisiin kategorioihin he asettuvat: mitä oikeuksia ja velvollisuuksia kuuluu yhtäältä sosiaalityöntekijän toisaalta asiakkaan rooliin? Tällaisten ristiriitojen esille tuomisella voidaan saada näkyviksi institutionaalisia käytäntöjä, jotka muutoin voivat olla vaikeasti havaittavissa. (vrt. Jokinen 2012,

227-266). Tässä tutkimuksessa esille tulee, että haastateltavien valta määritteli omaa avuntarvettaan tulee ohitetuksi, eivätkä he pääse sen avun äärelle, jota he eniten tarvitsevat.

Olen tiivistänyt seuraavaan kuvioon kategoria-analyysin avulla hahmottuneen kuvan asiakkaan avun hakemisesta toimeentulo-ongelmiin, siihen liittyvästä häpeän tunteesta ja avun saamisen kokemuksesta sekä sosiaalityön roolista:

Kuvio 2: Asiakkaan avun hakeminen toimeentulo-ongelmiin, siihen liittyvä häpeän tunne ja avun saamisen kokemus sekä sosiaalityön rooli

Kuvion uloin kehä kuvaa tilannetta, jossa vanhempi tunnistaa avun hakemisen tärkeyden, mutta joutuu samalla käymään neuvotteluja sen suhteen, onko hän kykenevä kohtaamaan häpeän tunteen hakiessaan apua itselleen ja perheelleen. Vanhempien tavassa puhua näistä tilanteista he kategorisoivat itsensä vastuullisiksi vanhemmiksi, mikä antaa heille suojan häpeää vastaan. Toisaalta häpeä toimii myös siten, että se muodostaa esteen avun hakemiselle silloin, kun sen kanssa jää yksin. Tällöin vanhempi kategorisoi itsensä epäonnistuneeksi eikä hae apua. Avun hakemisen esteeksi voi

myös muodostua avun hakijan kokemukset halveksuvasta ja asenteellisesta kohtaamisesta. Näissä tilanteissa asiakas voi luopua avun hakemisesta. Sosiaalityön rooli on tällöin tunnistaa palvelujärjestelmän mahdolliset marginalisoitumista aiheuttavat käytännöt, tunnistaa ja kohdata asiakkaiden tunteet ja vahvistaa heidän toimijuuttaan.

Köyhyyden häpeän areenalle uskaltavat mennä ne, jotka kestävät siellä olemisen, pystyvät rakentamaan uudenlaisia kategorijäsenyyksiä (kulutuskriittinen, vastustaa normeja) ja luottavat avun saamiseen (hyvä ja aktiivinen sosiaalityöntekijä). Köyhyyden häpeän areenaksi palvelujärjestelmän näkökulmasta tässä tutkimuksessa paikantui erityisesti sosiaalitoimisto ja toimeentulotuen hakeminen. Toimeentulotuen siirtäminen Kelaan voi tehdä toimeentulotuen hakemisen vähemmän leimaavaksi, mutta täydentävän ja ehkäisevän toimeentulotuen hakeminen kunnalliselta puolelta eli sosiaalitoimesta ei poista sitä, etteikö siihen edelleen voisi liittyä häpeän kokemuksia. Sosiaalityöntekijän tapaamisissa esimerkiksi mielenterveyspalveluiden toimipisteissä voi päästä häpeän kokemuksen äärelle nopeastikin, jos häpeän ja arvottomuuden tunteet tulevat puheeksi esimerkiksi toimeentulotuen hakemisen yhteydessä. Sosiaalityöntekijän vastaanotolla mielenterveyspalveluissa asiakkaalla näyttäisi olevan tarve tulla kohdatuksi ihmisenä, jolla on elämässään yhtäaikaaisesti ratkottavana monia ongelmia, jotka linkittyvät toisiinsa ja joista voi olla vaikea puhua jäsentyneesti kaoottisessa elämäntilanteessa. Kun asiakkaan toimintakyky on alentunut, ei voida olettaa, että hän yhdellä tapaamisella saa kaikki toimeentulo-ongelmiinsa liittyvät asiat selvitettyiksi. Parhaimmillaan nämä tapaamiset sosiaalityöntekijän vastaanotolla voivat kuitenkin olla tilanteita, jotka tarjoavat asiakkaalle mahdollisuuksia vahvistaa toimijuuttaan köyhyyden häpeää vastaan. Sosiaalityön näkökulmasta ajatellen tulisikin miettiä, miten toimintatapoja tulisi muuttaa sellaisiksi, ettei sosiaalityön asiakkuuteen liittyisi häpeää. Tämä haastaa sosiaalityöntekijät myös etsimään asiakkaidensa köyhyyden syitä rakenteellisista tekijöistä, kuten riittämättömästä perusturvasta ja sitä säätelevästä lainsäädännöstä. Toimeentulotuki on alkujaan ollut sosiaalityön väline, mikä on hyvä edelleen pitää keskusteluissa esillä.

Ruoka-avun hakemiseen liittyvässä tutkimuksessaan Maria Ohisalo (2017) on todennut, että ruoka-avun jakaminen tulisi organisoida tavalla, jossa ihmisten ei tarvitsisi seistä ulkona jonoissa. Tässä tutkimuksessa ruoka-avun hakemiseen liittyviä häpeän kokemuksia ei juurikaan tullut esille, koska ruoka-apua saaneet vanhemmat olivat saaneet avun esimerkiksi lahjakorttina kauppaan tai jopa valmiiksi kassiin pakattuna ja kotiin kuljetettuna. Erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa kohdattu häpeä nousi kuitenkin usein esille. Haastateltavat miettivät paljon sitä, miten he esimerkiksi onnistuvat säilyttämään kasvonsa läheistensä silmissä. Näihin pohdintoihin he liittivät laajemman ilmiön yksilön

omaa pärjäämistä korostavasta arvokeskustelusta. Ihmisen arvoa ei tulisi määritellä työn kautta, vaan olisi luotava muitakin areenoita, jotka tarjoavat mahdollisuuden osallisuuteen ja kuulumiseen. Yhtenä tällaisena areenana esille nousee riittävän hyvänä vanhempana oleminen ja siihen tukeminen. Tärkeää on myös kiinnittää huomiota siihen, että julkinen keskustelu ja päätöksenteko olisivat vähemmän stigmatisoivaa ja enemmän toimijuutta tukevaa ja eriarvoisuuden vähentämiseen tähtäävää. (vrt Walker, 2014.) Näissä arvokeskusteluissa sosiaalityön tulee olla mukana.

Kuvion sisimmäinen osa kuvaa tilannetta, jossa asiakas saa tarvitsemansa avun toimeentulo-ongelmiin. Päästäkseen avun piiriin on hänen täytynyt ensin löytää riittävät voimavarat avun hakemiseen ja kohdata avun hakemiseen liittyvät häpeän tunteet. Sosiaalityön näkökulmasta tämä haastaa pohtimaan, kuinka avun hakeminen olisi asiakaslähtöisempää ja asiakkaalle helpompaa. Suonio ym. (2017) ovat tutkineet sosiaalialan työntekijöiden näkemyksiä viimesijaisen sosiaaliturvan asiakkuuksien pitkittymistä selittävistä tekijöistä. Tutkimuksessa selvitettiin muun muassa, miten asiakkaat selviytyvät omassa elämäntilanteessaan ja kuinka tukitoimet ovat edesauttaneet heidän selviytymistään. Tutkimuksen mukaan sosiaalialan työntekijöillä oli eniten huolta asiakkaista, joiden tilannetta kuvattiin näköalattomaksi. Tutkimuksessa viidenneksessä vastauksista kuvattiin asiakkaita, jotka olivat luovuttamassa oman elämän hallinnan osalta ja tippumassa yhteiskunnan turvaverkoista. (Suonio, Kainulainen, Gävert, Väisänen & Saari 2017, 260, 283) Tutkimuksessani löytyy kuvauksia näistä turvaverkon pettämisistä. Vanhempien puheissa toimeentulo-ongelmiin apua tarjoavat tahot näyttäytyvät usein sellaisina, etteivät ne kykene luomaan yhteyttä vanhempien maailmaan tilanteessa, jossa toimintakyky on mielenterveyden häiriön ja taloushuolien vuoksi alentunut. Vanhemmat tuovat esille halukkuuttaan ymmärtää auttamisjärjestelmän todellisuutta ja osoittavat näin kykynsä tulla vastaan. Heidän puheissaan nousee kuitenkin vahvasti esille, ettei heillä ole välttämättä käytössään niitä areenoita, joilla he saisivat riittävässä laajuudessa kuvattua tilanteensa sosiaalityön ammattilaisille.

Toimeentulotuen hakemiseen liittyneet kokemukset myönteisen vastavuoroisuuden puuttumisesta ovat merkillepantavia. Vanhemmat ovat kuvanneet tilanteita, joissa he tuntevat häpeää ja kokevat menettävänsä otteen omien kasvojensa säilyttämiseen. Tämän lisäksi he ovat kuvanneet kokemuksiaan, jossa heidän hätäänsä toimeentulo-ongelmiin liittyen ei ole kuultu sen vaatimassa laajuudessa, huomioiden erityisesti mielenterveyden häiriön aiheuttama voimavarojen vähyys ja toimintakyvyn aleneminen. Haastateltavat ovat kuvanneet niitä tilanteita, joissa vähillä voimilla varustettu vanhempi menettää otteensa toimeentuloon liittyvien asioiden selvittämiseen. Näihin

tilanteisiin liittyy vahvasti kokemus siitä, että he ovat jääneet yksin. Oman itsensä varaan jääminen ja yksin omasta tilanteesta tulkinnan tekemisen vaarana on se, että vanhempi päätyy luovuttamaan.

Perheen kanssa työskentelevät tahot näyttäytyvät perheen arjen ulkopuolisina, omaa arkeaan elävinä, jotka eivät ymmärrä perheen todellista avun tarvetta. Tältä osin tutkimieni vanhempien puheissa nousee esille samansuuntaisia tuloksia kuin mistä muun muassa Baruch (1981) kertoo. Baruch totesi, että vanhemmat kokivat terveydenhuollon ammattilaisten maailman olevan kaukana tavallisten ihmisten maailmasta ja että terveydenhuolto tuntui toimivan riittämättömällä osaamisella asiakkaan standardien mukaan. Baruchin tutkimuksessa asiakkaat tunnistivat hyvin sen, että lääketiedettä ohjaavat normit ja säännöt, mutta kokivat ne usein järjettöminä suhteessa siihen arkeen, jota he ja muut tavalliset ihmiset elävät (Baruch 1981, 282.) Vanhemmat tuovat esille piirteitä omasta maailmastaan ja näyttävät, että niiden mukaisesti he toimivat järkevästi, johdonmukaisesti ja pätevästi niissä tilanteissa, joita he kuvaavat. Näin tehdessään vanhempien voidaan sanoa tuottavan uskottavan ja vaihtoehtoisen selonteon tilanteestaan. Kun vanhemmat tekevät näkyväksi yhteisesti jaettua tietoa vanhemmuuden standardeista, vähentää se riskiä yksipuoleisen tulkinnan tekemiseen tilanteesta. Vanhemmat tuovat esille omat standardinsa vanhemmuudelle: lapsen edun asettaminen omien tarpeiden edelle, lapselle puhuminen, lapsen mielipiteen arvostaminen, omien voimavarojen tunnistaminen ja avun hakeminen määrittelevät vanhemmuuden kompetenssin rajoja. Nämä standardit kuvaavat, mitä vanhemman kuuluu tehdä lapsensa ja oman hyvinvointinsa suhteen, mistä hän voi oikeutetusti olla huolissaan ja mitä hänen kuuluu tehdä, kun näihin tulee ”murtumia”. Kategoriasidonnaisten määreiden mukaisten toimintojen murtumat ja niihin liittyvät selontekovelvollisuudet kertovat moraalisesta järjestyksestä. (Juhila ym. 2012, 72.) Näitä kuvauksia tässä tutkimuksessa on avun saamisesta neuvottelevan vanhemman kategoriassa esimerkiksi vanhempien kuvatessa avun hakemisen prosessia lastensuojelun sosiaalityön kautta.

Baruchin keräämissä tarinoissa tasapainoillaan yhtäältä vanhempien tavallisen huolenpidon ja tietotaidon, toisaalta ammattilaisten lääketieteellisen tulkinnan, osaamisen ja interventioden välillä. Tästä rakentuivat moraaliset elementit tarinoihin Baruchin haastatteluissa. (Baruch 1981; Nikander 2010, 251.) Apua hakiessaan vanhemmat joutuvat tasapainoilemaan kilpailevien kategorioiden välillä. Toisaalta kulttuurisesti odotetaan vanhemman omaavan kaiken tiedon ja intuitiivisen ymmärryksen lapsestaan ja tähän liittyviä kategoriapiirteitä vanhempien puheissa tuleekin paljon esille. Toisaalta taas vanhemmat joutuvat avaamaan tähän rinnalle toisenlaisia kategoriapiirteitä, jotka kuvaavat sitä, ettei vanhempi ole lapsensa paras asiantuntija, vaan paras asiantuntijuus on erilaisten sosiaalialan palvelujärjestelmien edustajilla. Erityisesti miesten puheessa nousi esille

kuvauksia erimielisyyksistä siitä, millaisiin kategorioihin he sijoittuvat palvelujärjestelmän taholta ja millaisiin kategorioihin he itse asemoivat itsensä. Kysymys kategorisointivallasta johdattaa kysymään, millä tavalla kategorisoitu asiakas saa parhaiten ja nopeimmin apua ja miten asiakkaat kategorisoivat itsensä näissä tilanteissa?

Vanhemmat joutuvat tasapainoilemaan monella tapaa tilanteessa, jossa sairaus ja toimeentulo-ongelmat ovat yhtä aikaa läsnä perheen arjessa. Kuinka saa järjestettyä apua itselleen ja perheelleen, ja kuinka tämän tasapainoilun keskellä pystyy säilyttämään riittävän hyvän vanhemmuuden? Tämä johtaa miettimään, millaista sosiaalityön asiantuntijuutta tulisi kehittää. Kuinka esimerkiksi lasten osallisuutta heitä itseään koskevassa päätöksenteossa voitaisiin lisätä? Kuullaanko lapsia riittävästi, kun perheelle suunnatuista palveluista neuvotellaan? Mitä lapset haluavat perhetyöltä? Vanhemmat näyttävät ponnistelevan todella paljon sen eteen, että olisivat riittävän hyviä vanhempia. Haastateltavien puheissa erityisesti äitien selviytyminen näyttäytyi kiinnittyvän tiiviisti yhteen heidän lastensa selviytymisen kanssa, mikä nousi esiin lapsen turvallisen arjen mahdollistajan kategoriassa. Vanhempien oma suhtautuminen suhteelliseen köyhyyteen ja selviytymisen kokemusten välittäminen lapsille nousi myös selkeästi esille vanhempien puheissa. Avun saamisesta neuvottelevan vanhemman kategoriassa puolestaan nousi esiin, kuinka tärkeää on avun saaminen kotitöihin, jolloin vanhemmalle itselleen jää voimavaroja myös läsnäoloon lapsen kanssa.

Resilienssiin sisältyvistä tekijöistä vanhempien puheissa esille nousivat luottamus sairaudesta toipumiseen, myönteiset ihmissuhteet, erityisesti perheenjäsenten väliset suhteet, lähiverkostoista saatu sosiaalinen tuki, ystävät, kolmannen sektorin tarjoama tuki, joustavuus muuttaa omaa ajatteluaan esimerkiksi avun hakemisen ja vastaanottamisen suhteen sekä joustavuus päätöksen teossa ja minäpystyvyyden säilyttäminen, joka nousi vahvasti esille vanhempana toimimisessa ja lapsen tarpeiden etusijalle asettamisessa. Kun resurssit ovat vähäiset ja velvollisuuksista suoriutuminen on koko ajan uhattuna ja muistuttamassa henkilökohtaisesta epäonnistumisesta ja riittämättömyydestä, ei pääse syntymään tunnetta helpotuksesta ja turvallisuudesta. (vrt. Walker 2014,111.) Vanhemmuuden kategorioiden rakentumisen kautta on tässä tutkimuksessa piirtynyt kuva, kuinka tärkeä suoja perhe on myös häpeän torjumisessa. Vanhemmat ovat aktiivisia toimijoita miettiessään eri vaihtoehtoja esimerkiksi turvataksaan lastensa tasavertaisen kuulumisen kaveripiireihin ja harrastuksiin.

Resilienssi voi kuitenkin myös pettää. Näistäkin tilanteista tuli esille kuvauksia tässä tutkimuksessa. Otteensa menettävän vanhemman kategoriassa huomio kiinnittyy niiden tilanteiden kuvaamiseen,

jossa yksilö voi menettää psyykkisen kimmoisuutensa. Esimerkiksi tinkimiseen liittyen esille nousseet kategoriasidonnaiset toiminnot - väsähtäminen ja osasyynä masennukseen oleminen - nostavat esille, kuinka tinkiminen ei kategorisoidukaan pelkästään selviytymisstrategiana toimeentulo-ongelmiin, vaan se voi menettää tämän kategoriaryhmän jäsenyyden, kun yksilön voimavarat loppuvat.

Perheet tarvitsevat apua vaikeassa tilanteessa nopeasti, helposti ja ilman häpeän tunteen aiheuttamaa ahdistusta. Sote-uudistuksen valinnanvapauslaki voi sisältää uhkakuvan siitä, että lapsiperheille tarkoitetut palvelut ovat hajaantuneet moneen paikkaan, jolloin vähäisin voimavaroin varustetun vanhemman voimat ehtyvät jo siinä vaiheessa, kun hän yrittää hahmottaa mistä apua saa. Valinnan tekoon ei tämän tutkimuksen mukaan näillä vanhemmilla ole voimia. Silloin siltä ensimmäiseltä ovelta ei saisi käännäyttää pois ja neuvoa soittamaan lapulla oleviin numeroihin. Tämän tutkimuksen tulosten mukaan toimeentulo-ongelmat eivät ole puutetta rahasta vaan myös puutetta toimijuudesta. Toimeentulotuen siirtäminen kahden organisaation myöntämäksi etuudeksi voi lisätä byrokratiaa, joka voi olla erityisesti tämän tutkimuksen asiakasryhmälle haasteellista ja tuoda mukanaan uusia väliinputoamisen paikkoja. (ks. esim. Isomäki & Lehmusmies & Salojärvi & Wallenius 2018.) Muutos ei myöskään välttämättä ole lisännyt mahdollisuutta henkilökohtaiseen kohtaamiseen. Koska tämä tutkimus on toteutettu ennen toimeentulotuen siirtämistä Kelaan, ei tähän liittyen ole vanhempien kokemuksia tiedossa. Toki mielenkiintoinen jatkotutkimuksen aihe olisikin selvittää, millaisia kokemuksia tämän tutkimuksen kohdejoukkoon kuuluvilla vanhemmilla on ollut toimeentulotuen siirtämisestä Kelaan sekä Kelan ja kunnan välisestä yhteistyöstä. Mitä tämä muutos on merkinnyt kohtaamisen ja kuulluksi tulemisen kokemusten näkökulmasta?

Mielenterveyden häiriöön sairastuneiden vanhempien suurena haasteena on huolehtia lapsistaan myös kohtuuttomien taloushuolien keskellä. Syyt ja tapahtumaketjut ongelmien syntymiseen, niiden kanssa kamppailemisesta ja niistä selviytymisestä ovat monitahoisia niin sairauden, sairastumisen, avun hakemisen ja saamisen, kuulluksi ja kohdatuksi tulemisen kuin yksilöllisten selviytymiskeinojen suhteen. Tunnepuheen esille nouseminen on tärkeä tutkimustulos. Se ei kuitenkaan tarkoita sosiaalityön näkökulmasta sitä, että sosiaalityössä tulisi keskittyä tunteista puhumiseen, vaan sitä, että asiakkaan tunteiden kohtaamisella voi viestittää hänelle ymmärretyksi tulemista. Toimeentuloon liittyvillä huolilla on suuri merkitys psyykkiseen jaksamiseen, joten näiden huolien huomioon ottamiselle tulee jatkossakin tarjota mahdollisuus säilyttämällä sosiaalityö kiinteänä osana terveyspalveluja ja erityisesti osana mielenterveyspalveluja. Sosiaalityön roolina on

tällöin ratkaisujen hakeminen toimeentulo-ongelmiin sekä asiakkaiden tai potilaiden vanhemmuuden ja yhteisöihin kuulumisen vahvistaminen.

Kategoria-analyysin avulla olen tässä tutkimuksessa voinut hahmottaa niitä asiakkaan ja palvelujärjestelmän välisiä vuorovaikutustilanteita, joissa ongelmaa nimetään ja sitä, kuinka ongelman nimeämisen tapa sulkee sisälleen sekä käsityksen ongelman syystä tai luonteesta että sen ratkaisemisen tavoista ja mahdollisuuksista. (Vrt. Juhila 2006, 210.) Tässä tutkimuksessa asiakkaiden kokemukset sosiaalityöstä kumppanina eivät nouse esille toimeentulo-ongelmiin avun hakemisen yhteydessä. Kumppanuussuhteella tarkoitan tässä yhteydessä sitä, että asiakas ja sosiaalityöntekijä toimivat rinnakkain. (Juhila 2006, 103.) Hoivaan perustuvia sosiaalityön asiantuntijuuden piirteitä oli havaittavissa tilanteissa, joissa tunnepuheelle, luottamuksen rakentamiselle, vastavuoroisuudelle ja neuvottelulle muutoksesta oli riittävästi tilaa. (ks. myös Juhila 2006, 169.) Nämä tilanteet nousivat esille lastensuojelun sosiaalityöstä puhuttaessa.

7. POHDINTA

Tutkimuksen laadusta puhuttaessa viitataan tavallisesti yleisiin tieteellisen tutkimuksen arviointiperusteisiin. Tämä tarkoittaa tavallisesti validiteetin ja reliabiliteetin tarkastelua. Validiteetilla eli pätevyydellä viitataan yleisesti siihen, miten hyvin tutkimus tai mittari kuvaa tutkittavaa ilmiötä. Reliabiliteetilla taas tarkoitetaan mittauksen tarkkuutta. Reliabiliteetin luonnehdintaa voi laventaa tarkoittamaan ylipäätään toimintatapojen luotettavuutta eli esimerkiksi aineiston keruun huolellisuutta, haastattelujen johdonmukaisuutta ja sitä, että ylipäätään koko tutkimus on laadittu ja suoritetaan huolellisesti. Haastattelututkimusta tehtäessä tulee haastattelukysymysten toimivuus testata. (Ronkainen, Pehkonen, Lindblom-Ylänne & Paavilainen 2013, 129-133.)

Kaikissa tutkimuksissa validiteetin peruskysymykset ovat samat. Validiteettia arvioitaessa kysytään, kuinka hyvin tutkimus ja siinä käytetyt menetelmät vastaavat sitä ilmiötä, jota halutaan tutkia, ovatko tutkimuksen tuottamat käsitteet ilmiötä kuvaavia ja aineiston perusteleminen. Validiteettia käytetään myös tutkimuksen laatua kuvaavana yleisempänä terminä. Tutkimuksen validiteetin osoittamisen yleisohjeena voi yhä pitää sitä, että tutkija perustelee tekemiään valintoja ja rajauksia, kuvaa aineiston tarkasti ja esittää tekemänsä analyysin selkeästi. (Ronkainen ym. 2013, 130-136.) Laadullisen tutkimuksen luotettavuutta kohentaa tutkijan tarkka selostus tutkimuksen toteuttamisesta, tarkkuus koskee tutkimuksen kaikkia vaiheita (Hirsjärvi ym. 2008, 227). Laadullisessa tutkimuksessa on myös

esitettävä riittävästi aineistolainauksia, jotta lukija voi arvioida, mihin tutkijan havainnot ja tulkinnat perustuvat (Ronkainen ym. 136).

Tutkimusraporttia kirjoittaessani olen kuvannut näitä edellä mainittuja tutkimuksen laatuun vaikuttavia tekijöitä. Luvussa 4 olen kuvannut aineiston keruuseen ja käsittelyyn liittyvät ratkaisuni ja perusteluni sekä kuvannut, millainen tutkimusaineistoni on esittämällä ensin laajemman kuvauksen aineistosta taulukkomuodossa (taulukko 1). Sen jälkeen olen kuvannut monilla aineisto-otteilla analyysin toteuttamista ja tehtyjä tulkintoja (luku 5). Analyysin olen pyrkinyt tekemään huolella ja aineistoa kunnioittaen. Huolellisella analyysillä ja sen kuvauksella olen halunnut tuoda esille ja arvioitavaksi, miten tutkimuksen aineistolla on onnistuttu tavoittamaan sitä tietoa, mitä on haluttu tavoittaa.

Tutkimuksen tekemisen suurimmat haasteet olen kohdannut tutkimuksen kontekstoinnin ja teoreettisen viitekehyksen rakentamisessa. Tutkimukseni aiheena aluksi oli tutkia sekä vanhempien että lasten kokemuksia toimeentulo-ongelmista mielenterveyspotilaiden perheissä. Aihe on kiinnostanut minua omassa työssäni ja olin huomannut sitä paljon pohtivani. Tutkimuskysymystä muotoillessani mielessäni oli ajatus siitä, että myös lasten kokemusten esille tuominen olisi tärkeää. Siksi halusin tutkia sekä vanhempien että lasten kokemuksia. Vähitellen tutkimusaihe ja asetelma alkoivat saada tarkemmat ääriviivat ja lopulta aiheeksi täsmentyi mielenterveyden häiriöön sairastuneiden vanhempien kokemukset toimeentulo-ongelmista ja se, millaisia vanhemmuuden kategorioita he puhuessaan rakentavat. Kategoria-analyysiin liittyen ensimmäinen tärkeä oivallukseni olikin kategoriaparissa vanhempi - lapsi. Eli kulttuurinen yleisesti jaettu tieto siitä, että vanhempi tarvitsee kategoriaparikseen myös lapsen. Lapset sain siten pidettyä implisiittisesti mukana kysymyksenasettelussa. Toimeentulo-ongelmiin liittyen tutkimukseni teoreettiseksi viitekehykseksi muodostui köyhyystutkimus, jossa keskityin erityisesti lapsiperheköyhyyttä ja köyhyyden kokemuksia käsitteleviin tutkimuksiin. Haasteelliseksi teoreettisen viitekehyksen rakentamisessa muodostui kuitenkin sekä mielenterveyden häiriön että toimeentulo-ongelmien yhtäaikaisen olemassa olon kuvaaminen perheen arjessa. Köyhyystutkimuksen viitekehyksen avulla pystyin kuitenkin saamaan tarkemmin esille niitä ongelmia, jotka liittyivät nimenomaan vanhempien toimeentulo-ongelmiin. Tämä puolestaan mahdollisti haastateltavien tilanteen tarkastelun erityisesti tästä näkökulmasta eikä esimerkiksi vain mielenterveyden häiriön aiheuttaman toimintakyvyn alenemisen näkökulmasta. Jossain vaiheessa huomasin pohtivani, kertooko näiden kahden asian – mielenterveyden häiriön ja toimeentulo-ongelman – yhtäaikaisuuden aiheuttama haasteellinen asetelma tutkimuksessa samasta haasteellisuudesta, josta haastateltavatkin kertoivat. Köyhyyden ja

mielenterveyden häiriön keskinäisen vuorovaikutuksen kehällä olen myös tutkijan roolissani viettänyt paljon aikaa pohtiessani, miten tätä asetelmaa saisin parhaiten jäsenneltä.

Haastatteluja tehdessäni huomasin, kuinka tärkeänä haastateltavat pitivät sitä, että heidän kokemuksistaan ollaan kiinnostuneita, ja että he saavat vapaasti kertoa kokemuksistaan. Minulle syntyi vaikutelma, että haastateltaville oli merkityksellistä se, että heitä kuullaan ja ymmärretään ihmisinä, joilla on monimutkaisia ongelmia elämässään eivätkä he ole vain tapauksia, joita tutkitaan tai tulkitaan osana jotain sairautta. Haastattelutilanteista minulle jäi mieleen erityisesti se, kuinka paljon spontaanisti haastateltavat puhuivat. Tämä näkyy tutkimuksen aineisto-otteissakin pitkinä yhtäjaksoisina puheina. Kuulluksi tulemisen tärkeys vähäisin voimavaroin vaikeuksien keskellä kamppailevalle ihmiselle nousee haastatteluissa keskeisesti esille. Palvelujen järjestämisen kannalta kysymys kuuluukin, edellyttämekö potilaiden ja asiakkaiden sopeutuvan tarjottuihin palveluihin, jolloin heille voi tulla poiskäännyttämisen ja ulossulkemisen kokemuksia vai sopeutammeko palvelut niiden käyttäjiä varten? Tällöin meillä tulee olla tietoa, mikä parhaiten auttaa asiakkaitamme.

Sosiaalityössä ei voi olla törmäämättä tilanteisiin, joissa ihminen on joutunut monien tapahtumien ketjun jälkeen tilanteeseen, josta ulospääsyä on vaikea nähdä, ja jossa omat voimavarat ovat loppuneet. Pienituloisuus ja toimeentulo-ongelmat ovat monen mielenterveyspotilaan arkipäivää ja usein myös niihin liittyvät avun saamisen vaikeudet. Ajankohtaisena asiana Suomessa on muun muassa työttömien etuuksiin suunnitellut tiukennukset. Vaikka tuloerot Suomessa ovat kansainvälisesti vertaillen pieniä ja Suomi sijoittuu tuloerojen tasaisuudessa listan yläpäähän kehittyneiden maiden joukossa, niin vuonna 2015, jota viimeisimmät kattavat kansainväliset vertailutiedot koskevat, Suomessa köyhyys- tai syrjäytymisriskissä eli noin 896 000 henkilöä, mikä on 16,6 prosenttia koko väestöstä. (Suomen virallinen tilasto 2016).

Lapsiasiain valtuutetun julkaisemassa selvityksessä (2018) todetaan köyhyydessä elävien lasten lukumäärän lisääntyneen ja noin joka kymmenes lapsi Suomessa elää köyhässä perheessä. Köyhyyden vähentämiseen tähtääviä toimenpiteistä edelleen tarvitaan ja niin sosiaalityöllä kuin sosiaalityön tutkimuksellakin on siinä oma vastuunsa. Uusia syrjäytymisen muotoja tulee ilmi, siksi on tärkeää tutkia ja etsiä ymmärrystä sille, miten toimeentulon ongelmat vaikuttavat tämän päivän vanhemmuuteen ja lapsiperheiden arkeen muun muassa niissä perheissä, joissa vanhemmalla on mielenterveyden häiriö.

Sosiaalityön tulee myös kohdata vanhempien yksilöllinen tarve riittävän vanhemmuuden tukemiseen. Tutkimukseni vanhemmille riittävä vanhemmuus on läsnäoloa, kuuntelua, kannustusta, varjelua köyhyyden tunnusmerkeiltä, tinkimistä omasta, itsensä hoitamista, avun pyytämistä, sinnittelyä, verkostoitumista, tunteista puhumista, pakastimen täyttämistä tilipäivänä. Riittävää vanhemmuutta on myös se isän tyttäreilleen kirpputorilta ostama kahden euron taikasauva, jolla voi luoda uskoa ihmeisiin ja luottamusta parempaan huomiseen.

Lopuksi palaan vielä opintojeni ensimmäiseen lähiopetusjaksoon ja kysyn uudelleen kysymyksen, joka silloin jäi minua askarruttamaan: kohtaako sosiaalityö köyhyyden? Opintojeni alussa luin saman nimisen kirjan ja muistan, kuinka olin pettynyt siihen, etten sosiaalityön ammattilaisena pysty antamaan asiakkaille tunnetta siitä, että heidät kohdataan ja heidän hätänsä toimeentulo-ongelmissa tulee kuulluksi. Se sai minut tutkimaan, mistä tämä kohtaamattomuuden kokemus tulee? Miten työssäni kohtaan köyhyyden? Mitä minulta jää huomaamatta? Kun asiakkaalle tulee kokemus siitä, että hänet torjutaan silloin, kun hän hädässään avoimesti kertoo tilanteestaan, voi seurauksena olla turhautuminen, kiukku ja luovuttaminen. Tämän tutkimuksen pohjalta voin todeta myös, että häpeän tunne ei tule riittävästi puheeksi. Sen myötä voi jäädä tavoittamatta asiakkaan pelko nöyryytetyksi tulemisesta ja kokemukset epäonnistumisesta. Tavoittamatta voi jäädä myös se, kuinka tärkeää on saada säilyttää kasvonsa. Näistä syistä sosiaalityön tulee kohdata köyhyys.

Elokuvan *I, Daniel Blake* päähenkilö uupui byrokratian viidakkoon. Tässäkin tutkimuksessa nousee esille tilanteita, joissa haastateltavat kertovat voimiensa loppuneen avun hakemiseen. Tämän tutkimuksen haastateltavat ovat kuitenkin onnistuneet löytämään keinoja, jotta he ovat voineet olla kertomassa, mikä heidät vei epätoivoiseenkin tilanteeseen. Ja mikä tärkeintä, mikä heidät toi sieltä pois: joku kuunteli ja kohtasi arvostavasti.

LÄHDELUETTELO

- Alanen, Leena (1996) Vanhemmuus, sukupuoli ja vanhemmuuksien poliittinen sosiologia. Teoksessa Vanhemmuuksia. Oikeuden nainen – naisen oikeus -projektin seminaarijulkaisu. Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja 45. Helsinki, 17-29.
- Alasuutari, Pertti (2005) Yhteiskuntatutkimuksen etiikasta. Teoksessa Pekka Räsänen & Anu-Hanna Anttila & Harri Melin (toim.) Tutkimus menetelmien pyörteissä. Sosiaalitutkimuksen lähtökohdat ja valinnat. PS-Kustannus, Juva, 15-28.
- Ambert, Anne-Marie (1994) An international perspective on parenting: social change and social constructs. *Journal of Marriage and the Family* 56 (3), 529-543.
- Attree, Pamela (2006) The social costs of child poverty. A systematic review of the qualitative evidence. *Children & Society* 20 (1), 54–66.
- Austin, Helena & Carpenter, Lorelei (2007) Silenced, Silence, Silent. Motherhood in the Margins. *Qualitative Inquiry* 13 (5), 660-674.
- Austin, Helena & Carpenter, Lorelei (2008) Troubled, troublesome, troubling mothers: the dilemma of difference in women's personal motherhood narratives. *Narrative Inquiry* 18 (2), 378-392.
- Baruch, Geoffrey (1981) Moral Tales – Parents' stories of encounters with health professionals. *Sociology of Health and Illness* 3 (3), 275-295.
- Berger, Peter L. & Luckman, Thomas (1994) Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma. Gaudeamus Oy, Helsinki University Press, Helsinki. Suomentanut Vesa Raiskila.
- Burr, Vivien (2015) Social constructionism. Third edition. London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Buttny, Richard (2004) Talking Problems: Studies of Discursive Construction. Albany: State University of New York Press.
- Buttny, Richard (1987) Sequence and Practical Reasoning in Accounts Episodes. *Communication Quarterly* 35 (1), 67-83.
- Bøe, Tormod & Øverland, Simon & Lundervold, Astri J. & Hysing, Mari (2012) Socioeconomic status and children's mental health: results from the Bergen Child Study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology* 47, 1557-1566.
- Böök, Marja Leena (2001) Vanhemmuus ja vanhemmuuden diskurssit työttömyystilanteessa. Jyväskylän studies in education, psychology and social research 182, Jyväskylä: Jyväskylä Printing House.
- Chase, Nancy D. (1999) Parentification: An Overview of Theory, Research and Societal Issues. Teoksessa Nancy D. Chase (toim.) Burdened Children. Theory, Research and Treatment of Parentification. Lontoo: Sage Publications, Inc., 3-33.

Duncan, Greg & Brooks-Gunn, Jeanne (2000) Family Poverty, Welfare Reform, and Child Development. *Child Development* 71, 188 -196.

Earvolino-Ramirez, Marie (2007) Resilience A Concept Analysis. *Nursing Forum*, 42 (2), 73-82.

Edwards, Derek (1991) Categories are for Talking: On the Cognitive and Discursive Bases of Categorization. *Theory and Psychology* 1(4), 515-542.

Farone, Diane Weis (2006) Schizophrenia, Community Integration, and Recovery: Implications for Social Work Practice. *Social Work in Mental Health* 4 (4), 21–36.

Forssén, Katja (2012) Katsaus taloudellisen niukkuuden ja suomalaisten lapsiperheiden hyvinvoinnin trendeihin vuosina 1995 - 2010. Teoksessa Katja Forssén & Irene Roivainen & Satu Ylinen & Jari Heinonen (toim.) Kohtaako sosiaalityö köyhyyden? Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2011. Kuopio: UNIpress, 105 -124.

Garfinkel, Harold (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.

Gergen, J. Kenneth (2003) Knowledge as Socially Constructed. Teoksessa Mary Gergen & Kenneth J. Gergen (toim.) *Social Construction*. London: Sage Publications Ltd., 15-17.

Goffman, Erving (1967) *Interaction ritual: Essays in face to face behavior*. Doubleday, Garden City, New York.

Goffman, Erving (2012) *Vuorovaikutuksen sosiologia*. Tampere: Vastapaino. Suomentaja Kaisa Koskinen.

Granfelt, Riitta (2004) Hetkeksi jaetut maailmat? Kokemuksia vankilasta ja tuetun asumisen yhteisöstä. *Janus* 12 (2), 134-154.

Granfelt, Riitta (2010) Vankila auttamistyön ympäristönä. Teoksessa Aini Pehkonen & Marja Väänänen-Fomin (toim.) *Sosiaalityön arvot ja etiikka*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 215-231.

Hakovirta, Mia & Kallio, Johanna (2014) Lasten käsityksiä köyhyydestä ja köyhyyden syistä. *Yhteiskuntapolitiikka* 79 (2), 152-162.

Hakovirta, Mia & Rantalaiho, Minna (2011) Lapsuudentutkimuksen näkökulma taloudelliseen eriarvoisuuteen. *Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti* 19 (4), 342-357.

Hakovirta, Mia & Rantalaiho, Minna (2012) Taloudellinen eriarvoisuus lasten arjessa. Kelan tutkimusosasto, Tampere: Juvenes Print.

Harju, Anne (2008) Barns vardag med knapp ekonomi. En studie om barns erfarenheter och strategier. *Acta Wexionensia*, 137/2008, *Vårdvetenskap och socialt arbete* Växjö: Växjö University Press.

Heinonen, Jari (2011) Yksin elävät miehet. Teoksessa Roivainen, Irene & Heinonen, Jari & Ylinen, Satu: Köyhä byrokratian rattaissa. Kunnallisan kehittämissäätiön tutkimusjulkaisu 64. Sastamala: Vammalan kirjapaino Oy, 36-58.

Hester, Stephen & Eglin, Peter (1997) Membership Categorization Analysis: An Introduction. Teoksessa Stephen Hester & Peter Eglin (toim.) Culture in Action: Studies in Membership Categorization Analysis. Lanham, Maryland: International Institute for Ethnomethodology and Conversation Analysis and University Press of America, 1-23.

Heller, Agnes (1985) The Power of Shame. A Rational Perspective. London: Routledge & Kegan Paul.

Helne, Tuula (2003) Sosiaalipolitiikan suuria kysymyksiä. Teoksessa Tuula Helne & Raija Julkunen & Jouko Kajanoja & Sini Laitinen-Kuikka & Tiina Silvasti & Jussi Simpura (toim.) Sosiaalinen politiikka. Juva: WSOY, 437-457.

Hiilamo, Heikki & Hänninen, Sakari & Kinnunen, Kaisa. (2011). Huono-osaisuuden ja sairastavuuden kytkennästä diakonian asiakkailla. Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti, 48(1). <https://journal.fi/sla/article/view/4476>, Viitattu 20.10.2018.

Hirsjärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula (2008) Tutki ja kirjoita. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.

Holstein, James A. & Gubrium, Jaber F. (2000) The Self We Live By. Narrative Identity in a Postmodern World. New York: Oxford University Press.

Honkanen, Pertti (2018) Esimerkki- ja simulointilaskelmia sosiaaliturvan muutoksista 2012-2019. SOSTE Suomen sosiaali ja terveys ry. Helsinki. https://www.soste.fi/media/pdf/tiedotteet/soste_sosiaaliturvaraportti_14022018. Viitattu 17.2.2018.

Hurtig, Johanna (2006) Lasten tieto sosiaalityön haasteena. Teoksessa Hannele Forsberg & Aino Ritola- Koskinen & Marita Törrönen (toim.) Lapset ja sosiaalityö. Jyväskylä: PS-Kustannus, 167-193.

Hyväri, Susanna (2011) Kamppailu stigmaa ja syrjäytymistä vastaan – kaksi potilastarinaa. Teoksessa Ilpo Helen (toim.) Reformin pirstaleet. Mielenterveyspolitiikka hyvinvointivaltion jälkeen. Tampere: Vastapaino, 231–258.

Hämäläinen, Kati & Pirskanen, Henna, & Rautio, Susanna (2015) Sensitiiviset perheaiheet haastattelututkimuksessa – Eettiset haasteet, perhesalaisuudet ja intervention mahdollisuus. Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti, 22(1), 53-68.

Hänninen, Vilma (2010) Narratiivisen tutkimuksen käytäntöjä. Teoksessa Juhani Aaltola & Raine Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Juva: PS-kustannus, 160-178.

Isola, Anna-Maria & Turunen, Elina & Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Hiilamo, Heikki (2015) Syrjäytynyt ihminen ja kunta. Kunnallisan kehittämissäätiö. Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu 84. Sastamala: Vammalan kirjapaino Oy.

Isola, Anna-Maria & Turunen Elina & Hiilamo, Heikki (2016) Miten köyhät selviytyvät Suomessa? Yhteiskuntapolitiikka 81(2), 150-160.

Isomäki, Päivi & Lehmusmies, Johanna & Salojärvi, Päivi & Wallenius, Veera (2018) Diakoniabarometri 2018. Yksinäisyyden monet kasvot. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 56, Helsinki.
[http://sakasti.evl.fi/julkaisut.nsf/06C1D4C467FB78BCC22582FD00359765/\\$FILE/KKH_Diakoniabarometri_2018_verkko_18_08_14.pdf](http://sakasti.evl.fi/julkaisut.nsf/06C1D4C467FB78BCC22582FD00359765/$FILE/KKH_Diakoniabarometri_2018_verkko_18_08_14.pdf)
Viitattu 26.9.2018

Jayyusi, Lena (1984) Categorization and the Moral Order. Boston, London, Melbourne and Henley: Routledge and Kegan Paul.

Johnson, Jeannette L. & Wiechelt, Shelly A. (2004) Introduction to the special issue on resilience. Substance Use and Misuse, 39, 657-670.

Jokinen, Arja (2012) Kategoriat, instituutiot ja sosiaalisen järjestyksen tuottaminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Kategoriat, kulttuuri & moraali. Tampere: Vastapaino, 227-266.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (1995) Tulkitseva sosiaalityö. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Tarja Pösö (toim.) Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktionistinen näkökulma. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 9-31.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2012) Esipuhe ja lukuohje. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Kategoriat, kulttuuri & moraali. Tampere: Vastapaino, 9-15.

Jorgenson, Jane (1989) Where is the "family" in family communication?: Exploring families' self-definitions. Journal of Applied Communication Research 17 (1-2), 27-41.

Juhila, Kirsi (2004a) Sosiaalityön vuorovaikutuksen tutkimus: historiaa ja nykysuuntauksia. Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti 12 (2), 155-183.

Juhila, Kirsi (2004b) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Arja Jokinen & Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Helsinki: Gaudeamus, 20-32.

Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Jyväskylä: Vastapaino.

Juhila, Kirsi (2012) Ongelmat, niiden selittäminen ja kategoriat. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Kategoriat, kulttuuri & moraali. Tampere: Vastapaino, 131-173.

Juhila, Kirsi (2012) Poikkeavan kategorian jäsenyyden tuottaminen ja vastustaminen. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Kategoriat, kulttuuri & moraali. Tampere: Vastapaino, 175-225.

Juhila, Kirsi & Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (2012) Katteita-analyysin juuret. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: Kategoriat, kulttuuri & moraali. Tampere: Vastapaino, 17-43.

Juhila, Kirsi & Jokinen, Arja & Suoninen, Eero (2012) *Kategoria-analyysin teesit*. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: *Kategoriat, kulttuuri & moraali*. Tampere: Vastapaino, 45-87.

Jähi, Rita (2004) *Työstää, tarinoida, selviytyä. Vanhemman psyykkinen sairaus lapsuudenkokemuksena*. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis; 1015, Tampereen yliopisto.

Järventie, Irmeli (1993) *Selviytyä hengiltä: Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrinen näkökulma itsemurhiin*. Helsinki STAKES, Tutkimuksia 34.

Järviluoma, Helmi & Roivainen, Irene (1997) *Jäsenkategorisoinnin analyysi kulttuurisena metodina*. Teoksessa Helmi Järviluoma: *Musiikki, identiteetti ja ruohonjuuritaso. Amatööri- ja ammattimusiikkoryhmien kategoriatyöskentelyn analyysi*. Acta Universitatis Tamperensis 555, Tampereen yliopisto. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy, 69-85.

Kallio, Merja (2003) *Mitä köyhyys on? Köyhyyden kulttuurisista jäsenyyksistä subjektiivisiin merkityksiin*. Tampereen yliopisto, sosiaalipsykologian pro gradu -tutkielma. Tampere. <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/90663/gradu00194.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Viitattu 13.3.2017.

Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (1996a) *Kuka on köyhä? Tutkimushankkeen lähtökohdat ja tavoitteet*. Teoksessa Olli Kangas & Veli-Matti Ritakallio (toim.): *Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, 1-10.

Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (1996b) *Eri menetelmät – eri tulokset? Köyhyyden monimuotoisuus*. Teoksessa Olli Kangas & Veli-Matti Ritakallio (toim.): *Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, 11-67.

Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (2005) *Köyhyyden teoria ja käytäntö*. Teoksessa Juho Saari (toim.) *Köyhyyspolitiikka. Johdatus sosiaalipolitiikan ytimeen*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry, 28-62.

Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (2008) *Köyhyyden mittaustavat, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61/2008, Kelan tutkimusosasto.

Kataja, Kati & Ristikari, Tiina & Paananen, Reija & Heino, Tarja & Gissler, Mika (2014) *Hyvinvointiongelmien ylisukupolviset jatkumot kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten elämässä. Yhteiskuntapolitiikka 79 (1)*, 38 -54.

Keck, Markus & Sakdapolrak, Patrick (2013) *What is social resilience? Lessons learned and ways forward*. E-artikkeli, *Erdkunde*, 67(1), 5-19.

Kemppainen, Jaana (2001). *Kotikasvatus kolmessa sukupolvessa*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 190. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Kinnunen, Kaisa (2009) Sairaus mukana ahdingossa. Teoksessa Kaisa Kinnunen (toim.) Sairas köyhyys. Tutkimus sairauteen liittyvästä huono-osaisuudesta diakoniatyössä. Suomen ev.lut.kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 2009:7. Helsinki: Hakapaino Oy, 198-229.

Konse. Turun yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen konsensuaaliseen köyhyysmittaukseen perustuva survey-aineisto suomalaisten elinoloista 1995, 2000 ja 2005.

Kontula, Osmo & Viinamäki, Heimo & Koskela, Kaj (1998) Köyhiä ja kipeitä. Taloudellisen laman terveysvaikutuksia 1990-luvulla. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D,34/1998, Helsinki: Väestöliitto.

Krok, Suvi (2009) Hyviä äitejä ja arjen pärjääjiä. Yksinhuoltajia marginaalissa. Tampereen yliopisto. Sosiaalityön tutkimuksen laitos. Acta Universitatis Tamperensis 1437. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy, Juvenes Print.

Krok, Suvi (2012) Yksinhuoltajaäitien köyhyydessä selviytymisen strategiat. Teoksessa Katja Forssén & Irene Roivainen & Satu Ylinen & Jari Heinonen (toim.) Kohtaako sosiaalityö köyhyyden? Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja 2011. Kuopio: UNIPress, 129-149.

Kuivalainen, Susan (2004): Missä määrin toimeentulotuki poistaa köyhyyttä? Yhteiskuntapolitiikka 69 (6), 583–593.

Laitinen, Merja (2004) Häväistyt ruumiit ja rikotut mielet. Tutkimus lapsina läheissuhteissa seksuaalisesti hyväksikäytettyjen naisten ja miesten elämästä. Tampere: Vastapaino.

Laitinen, Merja & Uusitalo, Tuula (2007). Sensitiivisen haastattelututkimuksen eettiset haasteet. Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti, 15(4), 316 – 332.

Lang, I.A & Llewellyn, D.J. & Hubbard, R.E. & Langa, K.M. & Melzer, D. (2011) Income and midlife peak in common mental disorder prevalence. Psychological Medicine, 41, 1365-1372.

Lapsiasiavaltuutetun vuosikirja 2018. Köyhyydellä ei leikitä.
http://lapsiasia.fi/wp-content/uploads/2018/04/LAPS_vuosikirja2018_FINAL.pdf. Viitattu 20.6.2018.

Lastensuojelulaki 13.4.2007/417 <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2007/20070417>. Viitattu 21.6.2016

Lee, John R.E. (1991) Language and Culture: The Linguistic Analysis of Culture. Teoksessa Graham Button (toim.) Ethnomethodology and the Human Sciences. Cambridge: Cambridge University Press, 196-226.

Lehtonen, Johannes & Lönnqvist, Jouko (2010) Mielenterveys. Teoksessa Jouko Lönnqvist & Martti Heikkinen & Markku Henriksson & Mauri Marttunen & Timo Partonen (toim.) Psykiatria, Duodecim, Porvoo: WS Bookwell Oy, 26-32.

Lepper, Georgia (2000) Categories in Text and Talk. A Practical Introduction to Categorization Analysis. London: Sage Publications Ltd.

Linnanvirta, Suvi (2014) Yksin asuvien kansaneläkeläismiesten taloudellinen ja sosiaalinen turva. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia/130. Kelan tutkimusosasto. Tampere: Juvenes Print.

Lister, Ruth (2004) Poverty. Cambridge: Polity Press.

Luna, Yvonne M. (2009) Single welfare mothers' resistance. *Journal of Poverty*, 13 (4), 441-461.

Lund, Crick & De Silva, Mary & Plagerson, Sophie & Cooper, Sara & Chisholm, Dan & Das, Jishu & Knapp, Martin & Patel, Vikram (2011) Poverty and mental disorders: breaking the cycle in low-income and middle-income countries. *Lancet*, 378:1502-14.

Lähde, Antti (2016) Jos olet köyhä tai työtön, onko se sinun vikasi? *Aamulehti* 11.11.2016. Kulttuuri B10.

Lönnqvist, Jouko (2010) Mielenterveyden häiriöiden luokittelu ja diagnostiikka. Teoksessa Jouko Lönnqvist & Martti Heikkinen & Markus Henriksson & Mauri Marttunen & Timo Partonen (toim.) *Psykiatria*, Duodecim, Porvoo: WS Bookwell Oy, 47-71.

Maynard, Douglas W. (1988) Language, Interaction and Social Problems. *Social Problems* 35 (4), 311-334.

Metteri, Anna (2004): Hyvinvointivaltion lupaukset ja kohtuuttomat tapaukset. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden yhteistyöyhdistys YTY ry ja Edita.

Metsähuone, Pia (2001) Köyhyyden häpeä. Pelastusarmeijan ruoka-avun hakijoiden kokemuksia köyhyydestä 1990-luvun Suomessa. Helsinki: Helsingin kaupungin sosiaalivirasto, selvityksiä 2002:16.

Moerman, Michael (1974) Accomplishing Ethnicity. Teoksessa Roy Turner (toim.) *Ethnomethodology: Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin Education, 54-68.

Moisio, Pasi & Kauppinen, Timo M. (2011) The intergenerational correlation of social assistance and selection bias in the Finnish population data. *Research in Finnish Society* 4; 7-15.

Moisio, Pasi (2009) Vähimmäisturva ja köyhyysraja Suomessa. Selvitys sosiaaliturvan kokonaisuudistus (Sata) -komitealle. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Valopaino Oy. <file:///C:/Users/Omistaja/Desktop/Moisio9c49c982-c5bc-45ed-aced-e9126c063697.pdf>. Viitattu 19.8.2018

Moisio, Pasi & Mukkila, Susanna & Ilmakunnas, Ilari & Mäkinen, Lauri & Saikkonen, Paula (2016) Perusturvan riittävyys ja köyhyys. Tutkimuksesta tiiviisti: 2016_023; Suomen sosiaalinen tila: 2/2016. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. http://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/131346/URN_ISBN_978-952-302-743-5.pdf?sequence=1. Viitattu 23.8.2018.

Morgan, David H. J. (1996) Family Connections. An Introduction to family studies. Cambridge: Polity Press.

- Morgan, David H. J. (1999) Risk and family practices: accounting for change and fluidity in family life. Teoksessa Elizabeth Silva & Carol Smart (toim.) *The new family?* London: Sage 13-30.
- Mäntysaari, Mikko (1995) Häpeän tunteita. Teoksessa Utelias järki ja sosiaalipolitiikka. Sosiaaliturvan Keskusliitto, Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 37-48.
- Niemelä, Mikko & Raijas, Anu (2010) Lapsiperheiden kulutus ja perheen sisäinen päätöksenteko. Teoksessa Ulla Hämäläinen & Olli Kangas (toim.) *Perhepiirissä*. Sastamala: Kelan tutkimusosasto, 118-143.
- Niemelä, Mikko (2005) Tulot, kulutus ja toimeentulo. Tutkimuksia pienituloisuuden ja kulutuksen välisistä yhteyksistä. Turun yliopisto, Turku.
- Nikander, Pirjo (2002) *Age in Action: Membership Work and Stage of Life Categories in Talk*. Helsinki: The Finnish Academy on Science and Letters.
- Nikander, Pirjo (2010) Jäsenkategoria-analyysi ja haastattelun kulttuuriset järjestykset. Teoksessa Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 242-268.
- Nyman, Markku & Stengård, Eija (2001) *Mielenterveyspotilaiden omaisten hyvinvointi*. Helsinki: Omaiset mielenterveystyön tukena keskusliitto ry.
- Ohisalo, Maria (2017) Murusia hyvinvointivaltion pohjalla: leipäjonot, koettu hyvinvointi ja huono-osaisuus. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies., no 148, Itä-Suomen yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta / Yhteiskuntatieteiden laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-2517-6>. Viitattu 28.10.2017.
- Ohtonen, Jukka (2014) Émile Durkheim oppaana itsemurhien ja väkivallan analysoinnissa Kohtaamisen taidot –hanke. <http://www.koordinaatti.fi/sites/default/files/JukkaOhtonen-EmileDurkheim-oppaana-taman-paivan-itsemurhien-ja-vakivallan-analysointiin.pdf>. Viitattu 13.1.2018.
- Ostamo, Aini & Huurre, Taina & Talala, Kirsi & Aro, Hillevi & Lönnqvist, Jouko (2007) Mielenterveys. Teoksessa Hannele Palosuo & Seppo Koskinen & Eero Lahelma & Ritva Prättälä & Tuija Martelin & Aini Ostamo & Ilmo Keskimäki & Marita Sihto & Kirsi Talala & Elisa Hyvönen & Eila Linnanmäki (toim.) *Terveiden eriarvoisuus Suomessa. Sosioekonomisten terveyserojen muutokset 1980-2005*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2007:23, 87-103.
- Paananen, Reija & Ristikari, Tiina & Merikukka, Marko & Gissler, Mika (2013) Social determinants of mental health: a Finnish nationwide follow-up study on mental disorders. *Epidemiology & Community Health*. 2013: 1-7. <http://dx.doi.org/10.1136/jech-2013-202768>
- Pajunen, Airi (2005) Tuloterot Suomessa vuosina 1996-2003. Hyvinvointikatsaus 1/2005. Tulonjaosta monella tavalla. Helsinki: Tilastokeskus, 4-10.
- Peräkylä, Anssi (2009) Erving Goffman. Sosiaalisen vuorovaikutuksen rakenteet. Teoksessa Vilma Hänninen & Jukka Partanen & Oili-Helena Ylijoki (toim.) *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä*. Tampere: Vastapaino, 347–364.

- Peltomaa, Marjo (2005) Kuntoutumisvalmius tarpeenmukaisen mielenterveyskuntoutuksen suunnittelun perustana. Lapin Yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. B Tutkimusraportteja ja selvityksiä 49. Rovaniemi.
- Polakov, Valerie (1993) *Lives on the Edge. Single Mothers and their Children in the other America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pulkki-Råback, Laura & Ahola, Kirsi & Elovainio, Marko & Kivimäki, Mika & Hintsanen, Mirka & Isometsä, Erkki & Lönnqvist, Jouko & Virtanen, Marianna (2011) Socio-economic position and mental disorders in a working-age Finnish population: the health 2000 study. *European Journal of Public Health*, 22 (3), 327-332.
- Pösö, Tarja (2008) Kiistanalaiset perhesuhteet ja tutkimisen moraali. Teoksessa Eija Sevón & Marianne Notko (toim.) *Perhesuhteet puntarissa*. Helsinki University Press/ Palmenia, Tampere: Tammer-Paino, 93-107.
- Raitakari, Suvi & Kulmala, Anna & Günther, Kirsi & Juhila, Kirsi & Saario, Sirpa (2011) Vakava mielen sairaus ja eriarvoisuudet arjessa. *Janus* 19 (4), 326–341.
- Reiss, Franziska (2013) Socioeconomic inequalities and mental health problems in children and adolescents: A systematic review. *Social Science and Medicine* 90, 24-31.
- Ridge, Tess (2009) *Living with poverty. A review of the literature on children's and families' experiences of poverty*. Research Report No 594. Department for Work and Pensions. A report of research carried out by the Centre for the Analysis of Social Policy, University of Bath on behalf of the Department for Work and Pensions.
- Ridge, Tess (2002) *Childhood poverty and social exclusion. From a child's perspective*. Bristol, The Policy Press.
- Ristikari, Tiina & Törmäkangas, Liisa & Lappi, Aino & Haapakorva, Pasi & Kiilakoski, Tomi & Merikukka, Marko & Hautakoski, Ari & Pekkarinen, Elina & Gissler, Mika (2016) Suomi nuorten kasvuympäristönä. 25 vuoden seuranta vuonna 1987 Suomessa syntyneistä nuorista aikuisista. THL, Raportteja 9/2016, Tampere: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy.
- Ritakallio, Veli-Matti (1994) Köyhyyden muuttunut kuva Suomessa 1966-90. Teoksessa: Matti Heikkilä & Kari Vähätalo (toim.) *Huono-osaisuus ja hyvinvointivaltion muutos*. Helsinki: Gaudeamus, 169-190.
- Rogers, Anne & Pilgrim David (2003) *Mental Health and Inequality*. New York: Palgrave MacMillan.
- Roivainen, Irene (1999) *Sokeripala metsän keskellä. Lähiö sanomalehden konstruktiona*. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, tutkimuksia 1999:2.
- Roivainen, Irene (2011) *Yksinkuoltajat*. Teoksessa Irene Roivainen & Jari Heinonen & Satu Ylinen: *Köyhä byrokratian rattaissa. Kunnallissalan kehittämissäätiön tutkimusjulkaisut, nro 64*. Sastamala: Vammalan kirjapaino, 15-36; 77-84.

- Ronkainen, Suvi & Pehkonen, Leila & Lindblom-Ylänne, Sari & Paavilainen, Eija (2013) Tutkimuksen voimasanat. Helsinki: Sanoma Pro Oy
- Ruusuvuori, Johanna (2001) Harvey Sacks: arkielämän metodit ja keskustelunanalyysi. Teoksessa Vilma Hänninen, Jukka Partanen & Oili-Helena Ylijoki (toim.) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Tampere: Vastapaino, 383-405.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (2005) Johdanto. Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino 2005, 9-21.
- Saari, Juho (2015) Huono-osaiset. Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla. Tallinna: Gaudeamus
- Saari, Juho & Meriluoto, Laura & Behm, Miia (2017) Oman elämänsä asiantuntijat – Selviytyminen viimesijaisella turvalla. Teoksessa Juho Saari (toim.) Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa? Tampere: Suomen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print, 287-318.
- Sacks, Harvey (1972a) An Initial Investigation of the Usability of Conversational Data for Doing Sociology. Teoksessa David Sudnow (toim.) Studies in Social Interaction. Glencoe: Free Press, 31-74.
- Sacks, Harvey (1972b) On the Analysability of Stories by Children. Teoksessa Jeff Coulter (toim.) Ethnomethodological Sociology. Aldershot: Edward Elgar Publishing Company, 254-270. Alkuperäinen julkaisu: Roy Turner (toim.) Ethnomethodology. Harmondsworth: Penguin, 216-232.
- Sacks, Harvey (1992) Lectures on Conversation. 2 osaa. Gail Jefferson (toim.), Oxford: Basil Blackwell
- Samra-Fredericks, Dalvir (2010) Ethnomethodology and the moral accountability of interaction: Navigating the conceptual terrain of 'face' and face-work. Journal of Pragmatics 42, 2147-2157.
- Scott, Marvin B. & Stanford M. Lyman (1968) Accounts. American Sociological Review 33 (1), 46-62.
- Schegloff, Emanuel A. (2007) A tutorial on membership categorization. Journal of Pragmatics 39, 462-482.
- Schubert, Sarah J. & Hansen, Susan & Dyer, Kyle R. & Rapley, Mark (2009) 'ADHD patient' or 'illicit drug user'? Managing medico-moral membership categories in drug dependence services. Discourse & Society, 20 (4), 499-516.
- Sen, Amartya (1985) A sociological approach to the measurement of poverty. A reply to professor Peter Townsend. Oxford Economic Papers 37, 669-676.
- Sen, Amartya (1992) Inequality reexamined. Oxford: Oxford University Press.
- Silva, Elizabeth & Smart, Carol (1999) The 'new' practices and politics of family life. Teoksessa Elizabeth Silva & Carol Smart (toim.) The new family. London: Sage, 1-12.

Silverman, David (1998) Harvey Sacks. Social Science & Conversation Analysis. Oxford: Oxford University Press

Silverman, David (2007) A Very Short, Fairly Interesting and Reasonably Cheap Book about Qualitative Research. London: Sage Publications

Simpura, Jussi (2003) Hyvinvoinnin tasojen ja erojen politiikat. Teoksessa Tuula Helne & Raija Julkunen & Jouko Kajanoja & Sini Laitinen-Kuikkka & Tiina Silvasti & Jussi Simpura (toim.) Sosiaalinen politiikka. Juva: WSOY, 123-160.

Solantaus, Tytti (2001) Lapsi ja masentunut vanhempi: ymmärryksen merkitys. Teoksessa Matti Inkinen (toim.) Näkymätön lapsi aikuispsykiatriassa. Helsinki: Tammi, 117-137.

Solantaus, Tytti & Paavonen E. Juulia (2009) Vanhempien mielenterveyshäiriöt ja lasten psykiatriset ongelmat. Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim, 125 (17), 1839-44.

Stengård, Eija (2005) Journey of Hope and Despair. The Short-term Outcome in Schizophrenia and the Experiences of Caregivers of People with Severe Mental Disorder. Acta Universitatis Tamperensis; 1066, Tampereen yliopisto, Tampere: Tampere University Press.

Suomen virallinen tilasto (SVT) (2016) Suomen virallinen tilasto (SVT): Tulonjakotilasto. Verkkojulkaisu

ISSN=1795-8121. Tuloterot (kansainvälinen vertailu) 2016, 1. Köyhyys- tai syrjäytymisriski sekä kotitalouksien toimeentulo-ongelmat. Helsinki: Tilastokeskus.

http://www.stat.fi/til/tjt/2016/04/tjt_2016_04_2018-05-24_kat_001_fi.html

Viitattu: 25.8.2018.

Suoninen, Eero & Pirttilä-Backman, Anna-Maija & Lahikainen, Anja Riitta & Ahokas Marja (2011) Arjen sosiaalipsykologia, Helsinki: WSOY Pro.

Suonio, Mari & Kainulainen, Sakari & Gävert, Titi & Väisänen, Raija & Saari, Juho (2017) Kun vaikeudet kasautuvat – Pitkäaikaisasiakkuudet sosiaalialan aikuistyössä. Teoksessa Juho Saari (toim.) Sosiaaliturvariippuvuus. Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa? Tampere: Suomen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print, 259-286.

Terveyskirjasto. Mielenterveyden häiriöt.

http://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=lam00002

Viitattu 7.4.2018.

Terveystenhoidtolaki 30.12.2010/1326 <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20101326>.

Viitattu 21.6.2016

Tilastokeskus. Käsitteet. <https://www.stat.fi/meta/kas/pienituloisuus.html>.

Viitattu 2.3.2018.

Townsend, Peter (1979) Poverty in the United Kingdom. Middlesex, Penguin Books.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2009) Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakkoarvioinnin järjestämiseksi. Helsinki

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2013) Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa 2012. Helsinki

Uusitalo, Tuula (2007): Nuorten itsemurhat Suomessa, Lapsiasianvaltuutetun toimiston selvityksiä 2: 2007. http://www.lapsiasia.fi/c/document_library/get_file?folderId=101063&name=DLFe-8152.pdf. Viitattu 13.1.2018.

Van De Mierop, Dorien (2008) Co-constructing Identities in Speeches: How the Construction of an "Other" Identity is Defining for the "Self" Identity and Vice Versa. *Pragmatics* 18 (3), 491-509.

Van De Mierop, Dorien (2011) Identity negotiations in narrative accounts about poverty. *Discourse & Society* 22(5), 565 –591.

Van De Mierop, Dorien & Miglbauer, Marlene & Chatterjee, Abha (2017) Mobilizing master narratives through categorical narratives and categorical statements when default identities are at stake. *Discourse and communication*, 11 (2), 179-198.

Van Den Tillaart, Susan & Kurtz, Donna & Cash, Penny (2009) Powerlessness, Marginalized Identity, and Silencing of Health Concerns: Voiced Realities of Women Living with a Mental Health Diagnosis. *International Journal of Mental Health Nursing* 18, 153–163.

Välimaa, Outi (2011) Kategoriat ongelman selontekoina. Pitkäaikaistyöttömyydestä neuvottelemisen ja sen rakentuminen haastattelupuheessa, Tampereen yliopisto. Väitöskirja. <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/66710/978-951-44-8351-6.pdf>
Viitattu 27.1.2017

Walker, Robert (2014) *The Shame of Poverty*. Oxford: Oxford University Press.

Walsh, Froma (2016) Family resilience: a developmental systems framework. *European journal of developmental psychology*, 13 (3) 313–324. <http://dx.doi.org/10.1080/17405629.2016.1154035>.
Viitattu 15.7.2018.

Wells, Marolyn & Jones, Rebecca (1999) Object Relations Theory for Individuals with Narcissistic and Masochistic Parentification Styles. Teoksessa Nancy D. Chase (toim.) *Burdened Children. Theory, Research and Treatment of Parentification*. London: Sage publications, 117-131.

Werner, E.E & Smith, R.S. (1982) *Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth*. New York: McGraw-Hill.

WHO, World Health Organization, 2013: *Mental health: a state of well-being*.
http://www.who.int/features/factfiles/mental_health/en/ Viitattu 6.10.2018

Wilton, Robert (2004) Putting policy into practice? Poverty and people with serious mental illness. *Social Science & Medicine* 58, 25-39.

Zill, Nicolas & Moore, Kristian A. & Smith, Ellen W. & Stief, Thomas & Coiro, Mary J. (1995) The Life Circumstances and Development of Children in Welfare Families. A profile based on national survey data. Teoksessa P.L. Chase-Lansdale & J. Brooks-Gunn (toim.) *Escape from Poverty. What makes a Difference for Children?* Melbourne: Cambridge University Press, 38-62.

Liite 1

Tiedote/esite tutkimuksesta ja suostumuslomake

Hyvä vastaanottaja

Teen tutkimusta sosiaalityön lisensiaatin tutkintoani varten Tampereen yliopistossa. Tutkimukseni aiheena on vanhempien kokemukset toimeentulo-ongelmista mielenterveyspotilaiden perheissä. Tutkimukseni tavoitteena on löytää keinoja perheiden tukemiseen kuormittavassa elämäntilanteessa ja siksi vanhempien omien kokemusten kuuleminen ja esille tuominen on tärkeää.

Tutkimustani varten etsinkin nyt vanhempia kertomaan kokemuksistaan mielenterveyden häiriön ja toimeentulo-ongelmien vaikutuksista perheensä elämään. Olisitko Sinä valmis kertomaan omista kokemuksistasi?

Haastatteluja varten on hyvä varata aikaa 1-2 tuntia, tarvittaessa voidaan sopia useita lyhyempiä tapaamisia. Haastattelut nauhoitetaan ja kaikki tiedot käsitellään ehdottoman luottamuksellisesti. Aineistoa käsitellään siten, että siitä poistetaan tunnistettavat tiedot ja tutkimustulokset raportoidaan niin, ettei yksittäistä vastaajaa ole mahdollista tunnistaa.

Tutkimukseni ohjaajina toimivat Tampereen yliopiston sosiaalityön professorit Arja Jokinen ja Irene Roivainen.

Mikäli olet kiinnostunut osallistumaan tutkimukseen, annan mielelläni lisätietoja.

Terveisin

Virva Karttunen

sosiaalityöntekijä YTM

p. 040 806 3004 (klo 8-16)

virva.karttunen (at)gmail.com.

Suostun osallistumaan yllä mainittuun tutkimushankkeeseen. Olen saanut tietoa siitä ja sen tavoitteista.

Minulle on luvattu, että haastattelussa antamani tietoja käsitellään luottamuksellisesti ja materiaali hävitetään tutkimuksen valmistuttua. Sopimus on allekirjoitettu kahtena kappaleena, 1 kappale haastateltavalle ja 1 kappale tutkijalle.

Paikka ja aika

Haastateltavan allekirjoitus ja nimen selvennys

Tutkijan allekirjoitus ja nimen selvennys

Teemahaastattelun runko

Vanhempien haastattelujen teemat:

Teema 1: **Sairastuminen**

Teema 2: **Toimeentulo ja toimeentulo-ongelmat**

Teema 3: **Sosiaaliset suhteet, sosiaalinen verkosto**

Teema 4: **Rahankäyttö, kulutus, hankinnat**

Teema 5: **Tunteet / sairastuminen ja toimeentulo-ongelmat**

Teema 6: **Selviytymiskeinot / sairastuminen ja toimeentulo-ongelmat**

Teema 7: **Apu ja palvelut**